

Betreft: Gezonde leefomgeving

Aan: De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering
Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Utrecht, 16 december 2025

Geachte formateur, fractievoorzitters en betrokken Kamerleden,

In het kader van de lopende kabinetsformatie vraagt de Vereniging van Milieuprofessionals (VVM) uw bijzondere aandacht voor de gezonde leefomgeving. Dat is een omgeving die tijdens het wonen, werken en recreëren het algemeen welzijn en de gezondheid bevordert (RIVM, 2025). Een gezonde leefomgeving is een publiek belang dat beschermd dient te worden, en waarop van overheidswege moet worden toegezien. De (potentiële) invloed op de leefomgeving dient ook bij iedere economische activiteit meegewogen te worden.

Uit het OVV-rapport (Industrie en omwonenden, 2023) en de kabinetsreacties daarop blijkt dat gezondheid echter structureel onderbelicht blijft in vergunningverlening, toezicht en industriële beleidsvorming. Een krachtige bestuurlijke visie is noodzakelijk om de in de Actieagenda Industrie en Omwonenden geformuleerde gezondheidsdoelen zeker te stellen (Onderzoeksraad voor Veiligheid, 2023; Ministerie van IenW, 2023; Ministerie van IenW, 2024).

De noodzaak daarvan blijkt onder andere uit de toelating en vergunning van lozing van stoffen die risico's vormen voor de volksgezondheid. Toezicht en handhaving vanuit de overheid op dit gebied schiet duidelijk tekort. De huidige situatie rond persistente stoffen zoals PFAS is ernstig: bij vrijwel de gehele bevolking worden gezondheidsnormen overschreden en de drinkwatervoorziening komt in gevaar. In de publicatie "Politiek moet de volksgezondheid weer beschermen" in het tijdschrift Milieu, het vakblad van de VVM, wordt nader ingegaan op de bestuurlijke gebreken die de PFAS-problematiek aan het licht brengt (Tom Trouwborst, 2025).

Deze situatie vereist dringend optreden en vraagt om een gezondheidskundig milieubeleid dat uitgaat van de zorgplicht en het voorzorgsbeginsel, met name bij persistente en bioaccumulerende stoffen. De huidige portefeuilles van de minister van Volksgezondheid en de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat bieden onvoldoende dekking, terwijl de maatschappelijke onrust over de gevolgen van dergelijke verontreinigingen op de volksgezondheid toeneemt.

Voor een effectief nationaal (en internationaal) beleid voor een gezonde leefomgeving is centrale sturing op rijksniveau noodzakelijk, bijvoorbeeld door:

- a. een duidelijke portefeuille bij een minister, met structurele coördinatie tussen de ministeries van IenW, VWS en LNVN. (Het ministerie van LNVN is onmisbaar vanwege het aanzienlijke gebruik in de agrarische sector van gewasbeschermingsmiddelen die persistente en bioaccumulerende stoffen bevatten).
- b. het versterken van de samenwerking tussen overheden en ministeries, met meer inbreng van de expertise van GGD-en, omgevingsdiensten en veiligheidsregio's om de politieke besluitvorming te voeden.

- c. het instellen van een Staatstoezicht voor een gezonde leefomgeving, gebaseerd op de Gezondheidswet. Deze onafhankelijke toezichthouder kan snel en effectief handelen, en ervoor zorgen dat lokale signalen over de leefomgeving doorwerken in nationaal en internationaal beleid.
- d. het instellen van een onafhankelijke autoriteit op gebied van de gezonde leefomgeving, waar omwonenden van grote industrieën nadrukkelijk voor pleiten.

Voor al deze opties is een brede aanpak nodig, met nauwe samenwerking en afstemming tussen bestaande (regionale) organisaties zoals GGD-en, omgevingsdiensten, RIVM, de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit, Ctgb en Europese instanties zoals ECHA en EFSA.

Een gezonde leefomgeving is van essentieel belang voor huidige en toekomstige generaties. Het is onze verantwoordelijkheid om dit belang zichtbaar te maken, ook bij wisselende politieke voorkeuren.

De VVM, als een op kennisdeling gerichte vereniging, gaat graag met u in gesprek om een concrete invulling van deze agenda te geven.

Hoogachtend,

Anouska Plasmeijer
Directeur VVM

Bronnenlijst

1. RIVM, 2025, <https://www.rivm.nl/gezondeleefomgeving> (geraadpleegd op 10 december 2025).
2. Onderzoeksraad voor Veiligheid. (2023, 13 april). *Industrie en omwonenden*. https://onderzoeksraad.nl/wp-content/uploads/2023/11/industrie_en_omwonenden-564630708.pdf Onderzoeksraad voor Veiligheid+1
3. Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. (2023, 10 oktober). *Kabinetsreactie op OVV-rapport Industrie en omwonenden*. <https://www.onderzoeksraad.nl/wp-content/uploads/2024/04/Reactie-kabinet-Industrie-en-Omwonenden.pdf> Onderzoeksraad voor Veiligheid
4. Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. (2024, 15 maart). *Actieagenda Industrie en Omwonenden: Op weg naar een schone en gezondere industrie*. <https://open.overheid.nl/documenten/dpc-51d3d22a48898ac29bcfcf622dda5f5522e482c9/pdf>
5. Tom Trouwborst. Politiek moet de volksgezondheid weer beschermen. Tijdschrift Milieu nr. 5, November 2025. <https://milieu.vvm.info/milieu-voorpublicatie/politiek-moet-volksgezondheid-weer-beschermen/>

Duurzame dinsdag
geeft de burger
moed

VN-Plastic-
verdrag gestrand
– en nu?

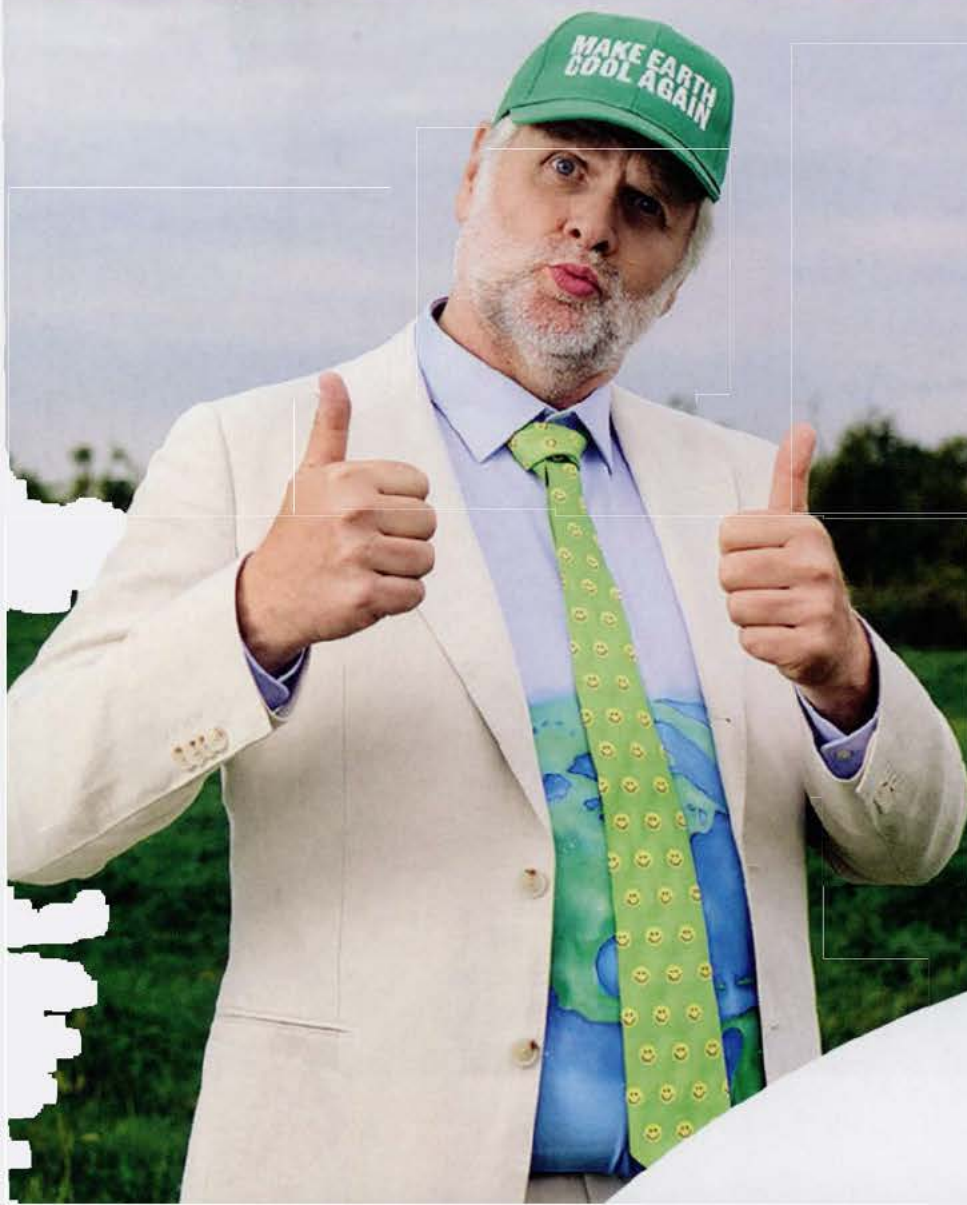
Naar toekomst-
bestendige
innovatie

Wormen:
de vergeten helden
van de bodem

November 2025, nr. 5

MILIEU

Groene stemmen in de politiek

Tijdschrift van het netwerk
van milieuprofessionals

Laat varkens wroeten
Berenklauw, een woekeraar
Strijd tegen de plaag.

Problemen genoeg, laten we de kansen pakken

Bij milieu en duurzaamheid denken veel mensen al snel aan problemen. Klimaatverandering, Overstromingen en droogte als gevolg daarvan. Luchtvervuiling en de gezondheidsproblemen daardoor. Te veel stikstofdepositie en achteruitgang van de natuur. Netcongestie mede door opwek van duurzame energie. Hoge kosten voor de energietransitie.

En dat klopt, er zijn helaas meer dan genoeg problemen rondom een gezond milieu en er zijn veel uitdagingen rondom duurzaamheid. Maar... er is ook een andere kant, die van kansen en ondernemerschap. De kans om de problemen op te lossen en daarmee een betere leefomgeving te creëren en geld te verdienen, juist door nieuwe verdienmodellen te maken. Verdienmodellen die meervoudige waarde creëren. Dat biedt de kans om er als regio en als land niet alleen gezonder en met meer natuur uit te komen, maar ook om er economisch sterker door te worden. Want vaak zijn de opbrengsten hoger dan de kosten.

Het is mooi om daarbij af en toe terug te denken aan het Deltaplan en de Deltawerken. Niet alleen lukte het om overstromingen te voorkomen; de aanpak, die begon in 1954, werkt economisch nog steeds door in ons land. Het kostte veel, maar het leverde nog veel meer op. Ook economisch in positieve zin. Innovaties van toen worden nog steeds wereldwijd verkocht door Nederlandse bedrijven. Droge voeten en rijker. En dat kan weer.

Zo zijn er slimme innovaties die met software een deel van de netcongestie oplossen door vraag en aanbod van energie tussen burens af te stemmen en administratief handig in te regelen. Dit kost veel minder dan overal nieuwe transformatorhuisjes te bouwen. Ook zijn er innovaties in de landbouw. Bijvoorbeeld om gras om te zetten tot eiwitrijke producten waardoor we geen soja meer hoeven te importeren uit

bijvoorbeeld Brazilië. Hiermee kunnen we het stikstofvraagstuk deels oplossen, de boeren mooi toekomstperspectief bieden en de natuur helpen verbeteren. Of met strokenteelt vezels telen die gebruikt worden in de bouw. Zo leg je direct CO₂ vast, verklein je stikstofdepositie en help je de bouw om duurzaam te bouwen.

Naast problemen zijn er dus ook genoeg oplossingen, die niet alleen technisch kunnen, maar ook veel geld kunnen besparen of opleveren. Maar dan moeten we het wel gaan *doen* met zijn allen. Nu worden veel innovaties van Nederlandse bodem (denk aan hoogwaardige recycling van textiel) naar het buitenland gebracht en daar verder ontwikkeld. En in Nederland vergeten we de technieken ook om te zetten in nieuwe fabrieken. Als er een nieuwe, duurzame, fabriek gebouwd moet worden zien we in Nederland vooral haken en ogen. In bijvoorbeeld Turkije ziet men vooral kansen.

Nu lopen er in Nederland wel maatwerkafspraken met de top-20 vervuilers, maar niet met de top-20 vernieuwers. Om te zorgen dat de innovaties ook echt bijdragen aan het verdienvermogen van Nederland moeten we deze innovaties ook in Nederland bouwen.

Dus laten wij als milieuprofessionals niet alleen naar de problemen kijken, maar ook naar de kansen. Oplossingen leveren ons land vaak meer op dan ze kosten. Laten we dat ook leren van de Deltawerken. En dan nu volle vaart inzetten bij de energietransitie, circulaire economie, stikstof, vervangen van schadelijke chemicaliën en meer.

Op naar het benutten van kansen. Wellicht een idee om hier in het kader van onze nieuwe koers – meer met oplossingen naar buiten gaan – een keer een visie over uit te werken?

Antoine Heideveld

INHOUD

THEMA

Groen(e) stemmen

Dingen die de burger moet geven, zijn die er nog? Zeker wel, zoals deze Milieu laat zien. Kijk naar al die mensen die rond Duurzame Dinsdag met mooie initiatieven komen. Naar lijsttrekkers die een groen akkoord tekenen. Naar de noeste milieunetwerkers die hun politieke partij naar een zo duurzaam mogelijke koers proberen te trekken – en daar vaak ook in slagen. Om van de ambitieuze groene zorgprofessionals, gedreven wormen- en bodemonderzoekers en vasthoudende watermensen nog maar te zwijgen. Dus laten we niet alleen naar de problemen, maar ook naar de kansen kijken, zoals Antoine Heideveld in zijn column bepleit. En ze ook pakken – bijvoorbeeld door op 29 oktober een groene stem uit te brengen. Lees ze!

Jaap Rodenburg, hoofdredacteur

02 | Haiku

Annemarie van de Vusse

03 | Column

Antoine Heideveld

06 | Propvolle duurzame dinsdag geeft de burger moed

Duurzame denkers en doeners presenterden bijna 200 plannen en dromen in het Haagse Nieuwspoort.

Jaap Rodenburg

10 | Lijsttrekkers tekenen groen akkoord

Frans Timmermans, Rob Jetten, Laurens Dassen, Jimmy Dijk en Mirjam Bikker tekenden op 23 september het Ga voor Groen Akkoord.

Jaap Rodenburg

12 | VN-Plasticverdrag gestrand – en nu?

Waarom stelt deze mislukking ons teleur, terwijl velen van ons al lang zijn begonnen hun leven in te richten zoals zij dat willen?

Heather Leslie

15 | Dubbele bril

Costa Ricaanse lessen

Jan Paul van Soest

16 | De milieunetwerken van politieke partijen

Veel partijen hebben een netwerk rond milieu en duurzaamheid. Wie zitten daarachter, en wat krijgen ze richting de verkiezingen voor elkaar?

Jaap Rodenburg

22 | Festival verenigt zorgprofessionals

Het Groene Zorg Festival telde meer deelnemers dan ooit – maar er is ook nog heel veel te doen.

Annelot Stufkens

25 | Europa Inside

Europa's klimaatleiderschap staat op het spel

Bas Eickhout

26 | Naar toekomstbestendige innovatie: waarom ontgroeï de sleutel is

Laten we innovatie stoelen op 'ontgroeï': het op een rechtvaardige manier verminderen van productie en consumptie.

Rob van der Rijt en Felix van Hoften

30 | Het Culturele Milieu

Annelot Stufkens

Thema: Wormen

32 | Aandacht voor bodemwormen

Bodemwormen spelen een sleutelrol in de landbouw. Tijd om in hun fascinerende wereld te duiken, met aandacht voor hun ecologische én economische waarde.

Monica Commandeur

36 | Regenwormen, waterinfiltratie, verdroging en klimaatverandering

Regenwormen leveren een belangrijke bijdrage aan het waterregulerend vermogen van grasland. Wij onderzoeken of en hoe we hun activiteiten kunnen stimuleren.

Roos van de Logt en Nick van Eekeren

40 | Strooiselwormenonderzoek bij Aeres in Dronten

Kan de verwerking van plantaardige reststromen door strooiselwormen tot vermicompost helpen bij de gewassenteelt?

Monica Commandeur

42 | Commentaar

Jaap Rodenburg

44 | Politiek moet volksgezondheid weer beschermen

De aanpak van de PFAS-problematiek geeft een onthutsend beeld van de bestuurlijke wanorde. De volksgezondheid en drinkwatervoorziening staan op het spel.

T. Trouwborst

46 | Recent van de pers

Wereldburgers in beraad

Recycling is een illusie

Hoe het goed kan komen met de wereld

48 | Dwarsliggers

Eenvoudig

Johan Sliggers

49 | Jong Talent: Sem Stroop

Olaf Westerhof

50 | Waterkwaliteit: veel bereikt, maar ook nog veel te doen

Verslag van het drukbezochte middagsymposium over het waterbeleid in Nederland en de rol en toekomst van de landbouwsector daarbij.

Mart Mensink en Peter Visser

54 | VVM Kort

Ancouska Plasmeijer

Jaap Rodenburg

Propvolle duurzame dinsdag geeft de burger moed

Op 2 september was het weer zo ver: Duurzame Dinsdag. Voor de 26ste keer presenterden duurzame denkers en doeners hun plannen en dromen in het Haagse Nieuwspoort. Met bijna 200 innovatieve ideeën lieten de veranderaars de politiek zien dat het anders kan.

Als aftrap wijst Jessica den Outer (stichting Rechten van de Natuur) in haar Duurzame Troonrede de weg naar een groener Nederland. Via zes filmpjes laat ze kinderen zes 'natuurelementen' personifiëren: Maas, Waddenzee, Oosterschelde, Amelisweerd, Veluwe en Noordzee. Een voor een 'vertelden' die hoezeer ze worden belast door menselijke activiteiten.

Wij zijn natuur

"Dit zijn geen sprookjes of verbeeldingen. Dit is de werkelijkheid en wat de natuur ons zelf zou vertellen, als we bereid zouden zijn om te luisteren, zegt Den Outer, gekleed in in een jurk gemaakt van gebruikte koffiezakken. En dat terwijl we natuur zijn, stelt ze. "We zijn water, het bos, het land. Het stroomt door ons lijf, door ons bloed." We

Foto: Coen Halman

Jessica den Outer

moeten volgens haar beginnen bij de verbeelding dat het anders kans, dat dieren en planten rechten hebben. En dat rivieren en natuurgebieden weer schoon kunnen worden. "Nederlanders zijn dromers, niet bang van groots denken."

Daarbij put Den Outer hoop uit de geschiedenis. "Vrouwenrechten waren ook ooit ondenkbaar. En de juridische beweging groeit! De Seine is inmiddels ereburger van Parijs; de burgemeester wil haar burgerrechten geven. Ook in Amsterdam en Groningen zijn rechten voor de natuur al geagendeerd."

Den Outer en haar stichting kijken naar mogelijkheden die de wet biedt: die zijn er volgens haar volop. "We hoeven alleen de moed te hebben om te experimenteren."

En daar is volgens haar iedereen bij nodig: raadsleden die de rechten agenderen. Bedrijven en ondernemers die gebruikmaken van de *onboarding nature toolkit*. Onderwijs dat de rechten behandelt. En burgers die de stem van de natuur vertolken. Volgens wereldwijd onderzoek van Ipsos is ruim 60% voorstander van rechten voor de natuur, stelt Den Outer. En ze sluit hoopvol af: "Als we het kunnen dromen, kunnen we het ook realiseren."

Duurzame lintjes voor veranderaars

Op Duurzame Dinsdag worden er ook altijd

mensen in het zonnetje gezet die onvermoeibaar werken aan een duurzamere samenleving. De drie 'Duurzame Lintjes' gingen dit jaar naar Geert van der Veer (initiatiefnemer Herenboeren), Martine Postma (oprichter Repair Cafés) en Wouter van Noort (journalist en schrijver van *Future Affairs*).

"Ik neem het lintje in ontvangst voor de 10.000 mensen die Herenboeren mogelijk maken," zei Van der Veer – wiens kleinschalig duurzaam landbouwinitiatief ondanks een faillissement toch kon doorgaan. Martine Postma nam het initiatief voor het eerste Repair Café in 2009. "Nu zijn er 2.600 in Nederland, en ook in tientallen andere landen." Verder schreef ze een boek met de titel: 'Weggoaien? Mooi niet!' Wouter van Noort schrijft expliciet ook over wat er goed gaat, en over pioniers met goede ideeën. "Het is heel erg belangrijk dat deze mensen aan het woord komen in de

Groene lintjes voor (boven) Geert van der Veer, (onder) Martine Postma en (links) Wouter van Noort
Foto's: Coen Halmans

Een koffer met 200 initiatieven voor Sophie Hermans

media," stelt hij. "We zoeken allemaal wegen. De Argentijnse schrijver Jorge Luis Borges schreef 'De tuin der vertakkende paden'. Elke stap doet er weer toe. Ik probeer te kijken wie de meest interessante stappen zetten."

Koffer vol initiatieven

En dan is het alweer tijd voor de Duurzame Dinsdag-koffer met daarin 200 ingestuurde initiatieven, die met elkaar 4,6 miljard aan

waarde kunnen creëren. De trends die Duurzame Dinsdag-initiatiefnemer Maurits Groen daaruit haalt zijn gemeenschapseconomie en aandacht voor de zee. Vanuit de initiatieven komen volgens Groen ook duidelijke vragen aan de politiek: "Sluit aan bij wat er gebeurt in samenleving. Geef initiatieven meer financiële ruimte. Maak andere rechtsvormen mogelijk. En laat de onderstroom boven komen."

Van de honderden ingediende initiatieven krijgen er vandaag drie een prijs van € 10.000 uitgereikt, waarmee ze zich verder kunnen ontwikkelen. Dat zijn:

- SeaO2, dat werkt aan grootschalige CO₂-verwijdering uit de oceaan, waardoor die weer nieuwe CO₂ kan opnemen
- LUCI en CHRIS (van MEJOR Technologies), ict-oplossingen die helpen om natuurbranden te voorspellen en bestrijden
- Lenteland, dat regeneratieve gemeenschapsoederijen ontwikkelt waaraan iedereen kan meedoen

De publieksprijs van 5.000 euro gaat naar Grassa, dat eiwit haalt uit gras om er voedsel voor mensen van te maken, met eiwitarm gras als bijproduct.

Demissionair klimaatminister Sophie Hermans neemt de koffer lachend in ontvangst. "Het is een rare demissionaire periode, maar de initiatieven zijn dat godzijdank niet," zegt ze. "Dat is het mooie: dit gebeurt, er zijn nieuwe ideeën, dit is de eigenwijze en mooie en noodzakelijke kracht van Nederland." Ze drukt de aanwezigen op het hart om niet te negatief te zijn. "Er

De prijswinnende initiatieven

komen een Energiewet en een Warmtewet door de Eerste Kamer. Er worden stappen gezet, maar sommige dingen zou ik ook sneller willen."

Of de minister na alle rechtse ellende bruggen in het politieke midden wil gaan slaan, vraagt dagvoorzitter Harm Edens. "Ik ben voorlopig nog aan het werk, daar gebruik ik onder andere deze ideeën voor," reageert Hermans ontwijkend. Wel belooft ze de koffer op een tafel in haar werkkamer te zetten.

Politiek vragenronde

De hoogste tijd voor een vragenronde met Tweede Kamerleden. Sabine Stuijver (Hydraloop waterrecyclingsystemen) trapt af door te stellen dat water de nieuwe netcongestie is. "In het Bouwbesluit staat niets over waterbesparing; dan gebeurt er dus niets. Er zijn geen landelijke financiële prikkels en de prijs is kunstmatig laag. Vlaanderen heeft sinds 2016 een basis- en een comforttarief voor water: dat is 6 respectievelijk 12 euro per 1000 liter, in plaats van 2 euro bij ons. Ook is daar een verplichting om hemelwater te gebruiken. Gaan we dat ook in Nederland doen?"

"Ik zeg amen, van harte mee eens," zegt Pieter Grinwis (CU). "Ik heb samen met Geert Gabriëls m'n best gedaan om circulair water in het Bouwbesluit te zetten. Dit kabinet wilde dat niet." Gabriëls (GL-PvdA) vult aan: "Aan ons zoals we hier zitten zal het niet liggen, maar dit zijn 39 Kamerzetels

Harm Edens presenteert

in totaal. Een verplichting wordt momenteel niet gepruimd. Een grotere, brede groep mensen moet zich hiervan bewust worden. Als wij straks de coalitie worden, regelen we het."

Verder gaat het over biobased bouwen: daarbij wordt het kabinetsdoel niet gehaald (minstens 30% van de nieuwbouw wordt gerealiseerd met minstens 30% biobased materialen). En dat terwijl het verbouwen van materialen boeren inkomsten kan geven. Voorzitter Nederlandse Vereniging Circulaire Economie Klaske Kruk stipt enkele problemen aan: er is te weinig ontwikkelings- en innovatiegeld, en onbekendheid bij bouwers en financiers. "Zorg dat we koploper zijn," bepleit Kruk. "Stuur meer geld naar de onrendabele top, bijvoorbeeld de biobased

SEM-panels die in het koffertje zitten, stimuleer investeringsaftrek, en renoveer onverkoopte onzuinige woningen met biobased materialen – die zijn er zat."

Bij Marieke Koekoek (Volt) valt het in goede aarde. "Goeie punten, we hebben hier heel veel expertise en we moeten nieuwe industrie een zetje geven." Maar Suzanne Kröger (GL-PvdA) ziet wel beren op de weg. "De economie van de verliezers gaat in verzet. De kunst wordt om koplopers de ruimte te geven en ook iedereen te laten meekomen." Ilana Rooderkerk (D66) meldt mooie voorbeelden, zoals een woontoren van hout. "De overheid moet dat zelf ook gaan bouwen."

Dat lijkt Kruk een goed idee, als daar dan ook mensen voor worden opgeleid. "Volgens het rapport Bouwen voor de toekomst van de

Wij wilden 'circulair water' in het Bouwbesluit, maar het kabinet wilde niet'

Raad voor de Leefomgeving kan biobased al goedkoper zijn dan gangbaar." Gabriëls noemt Van Veen naar Vezels. "Het is ook goed voor de ruimtelijke ordening. Boeren verdienen eraan, het is goed voor stikstof en waterkwaliteit; alles is gekoppeld." En ook Pieter Grinwis vindt dit een leuk idee. Als "woordvoerder van alles" bij de kleine CU-fractie zit ook dit onderwerp in zijn portefeuille. "Dat is geen oproep om ons klein te houden, maar het heeft wel z'n voordelen," grapt hij. Maar serieus: "Als de overheid helpt om de keten op te bouwen kan het uit. Er is 200 miljoen voor gereserveerd in het Klimaatfonds, maar er is nog meer nodig. Daar zijn we het met elkaar ook wel over eens, het is ook een nieuwe-kansen-verhaal." Dus ook dat gaat deze gelegenheidscoalitie

regelen, als ze eind oktober samen groot genoeg worden.

Spirituele afsluiting

Na alle op 'het hoofd' gerichte informatie brengt de Chileense Carola Esparza de deelnemers weer terug bij hun hart. Esparza is een van de Wisdom Keepers – inheemse spirituele leiders die regelmatig van over de hele wereld bij elkaar komen tijdens een zogenaamde KIVA. In die ceremonies drukken gebeden, rituelen, liederen en dans de liefde voor Moeder Aarde uit. Filmmaker Marijke Kodden maakte hierover de documentaire *KIVA – The Call of the Wisdom Keepers* (www.kiva-wisdomkeepers.com, volgende vertoning op 29 oktober in Wageningen).

Carola Esparza

Carola Esparza deelde drie belangrijke levenslessen. Wederkerigheid: we zorgen allemaal voor balans in wat we nemen en geven. Gemeenschap: we horen allemaal bij een community. En dienstbaarheid: we staan volgens haar allemaal in dienst van het leven op aarde. Haar specifieke opdracht voor het Duurzame Dinsdag-publiek: "Breng wetenschap en spiritualiteit samen voor het leven op aarde. Al het leven. En open je hart."

Meer informatie

De complete Duurzame Troonrede is te lezen op tinyurl.com/duurzamerede. Nog meer informatie over Duurzame Dinsdag, met links naar alle ingezonden ideeën, staat op www.duurzamedinsdag.nl. Bij dit artikel is dankbaar gebruikgemaakt van het artikel op www.hetkanwel.nl/duurzame-dinsdag-2025. In het volgende nummer verschijnt een interview met Carola Esparza.

Foto: Arie Kievit / Milieudefensie

De lijsttrekkers bij de presentatie van het akkoord.

LIJSTTREKKERS TEKENEN GROEN AKKOORD

Frans Timmermans (GroenLinks-PvdA), Rob Jetten (D66), Laurens Dassen (Volt), Jimmy Dijk (SP) en Mirjam Bikker (CU) tekenden op 23 september het Ga voor Groen Akkoord. Dat is een initiatief van Milieudefensie.

In de aanloop naar de verkiezingen lijkt klimaat niet tot de hoofdthema's van de verkiezingscampagne te behoren. Daarmee verliest klimaat in politiek Den Haag aan urgentie. Toch maakt volgens een peiling van Ipsos I&O een ruime meerderheid van de Nederlanders zich zorgen over het klimaat:

Jaap Rodenburg

zes op de tien kiezers vindt het een belangrijk onderwerp.

Daarom vroeg Milieudefensie 'alle democratische partijen' om een soort 'groen regeerakkoord' te ondertekenen. "Met het Ga voor Groen Akkoord garanderen we dat de urgentie van de klimaatcrisis direct wordt omgezet in beleid, vanaf dag één van een nieuw kabinet," zei Winnie Oussoren van Milieudefensie bij de presentatie.

De ondertekenaars willen de komende kabinetsperiode bouwen aan een economie die toekomstbestendig én rechtvaardig is. De kern van het akkoord bestaat uit drie pijlers:

1. Bedrijven houden zich aan internationale afspraken, net als iedereen

Nederland moet weer vooruit. Groene en vernieuwende bedrijven verdienen een eerlijke kans ten opzichte van vervuilende concurrenten. Daarvoor is nodig dat grote bedrijven zich aan de klimaatafspraken houden. Dat betekent dat bedrijven een klimaatplan hebben en hun voetafdruk over de gehele keten in lijn brengen met het akkoord van Parijs.

2. De vervuiler betaalt en groen doen loont

Het moet voor bedrijven weer lonen om te vergroenen. Concreet: bedrijven met een Paris-proofklimaatplan krijgen voorrang bij subsidies en aanbestedingen. Omdat vervuilen niet mag lonen komt er een rechtvaardig en snel afbouwpad voor fossiele subsidies en wordt de CO₂-heffing weer ingevoerd. Dit biedt de samenleving en het bedrijfsleven zekerheid.

3. Burgers krijgen een steuntje in de rug

Iedereen is beter af met een eerlijke, schone en slimme economie. Daarom kiezen we voor rechtvaardig klimaatbeleid. Mensen met een laag of modaal inkomen worden actief geholpen bij de verduurzaming van hun woning, het OV-aanbod wordt uitgebreid en we handhaven het Noodfonds Energie voor mensen

die anders in de kou komen te zitten. Dat is wel zo eerlijk.

In het rijtje deelnemende partijen is het CDA toch wel een opvallende afwezige. Wellicht verslikte men zich daar in de herinvoering van de CO₂-heffing – die had de partij van Henri Bontebal enkele maanden geleden nu juist weggestemd. De Partij voor de Dieren zal het akkoord alsnog gaan ondertekenen, verwacht Milieudefensie.

Populaire versie: Vader Aarde

Ongeveer op hetzelfde moment presenteerde Milieudefensie de 'happy populist Vader Aarde'. "Om op te vallen kozen we voor een parodie op een populist," stelt de organisatie op zijn website. "Daar past in onze ogen beter een man bij. Zo ontstond Vader Aarde, de happy populist. Een overduidelijk fictieve figuur." De rol wordt gespeeld door de bekende tv-acteur Patrick Stoof. Bekijk het leuke filmpje op tinyurl.com/vader-aarde.

"Bij Moeder Aarde heb je gelijk een beeld. Bij Vader Aarde denk je vooral: hoezo Vader

Aarde, wie is dat? En dat maakt nieuwsgierig. Die nieuwsgierigheid hebben we nodig om in verkiezingstijd op te vallen. Vooral met een onderwerp als klimaat, dat tijdens deze verkiezingen bijna bij geen enkele partij op de eerste plaats staat."

De samenvatting van het Ga voor Groen akkoord is volgens Vader Aarde: *Make Earth Cool Again*. En ja, dat staat ook op zijn (groene) pet. Die pet is te bestellen tinyurl.com/aardepet (je krijgt hem gratis als je lid wordt). Het akkoord noemt Vader Aarde "the Big Beautiful Green Bill".

Doorbraak?

Bij het ter perse gaan van deze Milieu was campagnemaand oktober net aangebroken. In het volgende nummer kunnen we de balans opmaken: kan een figuur als Vader Aarde zorgen voor een 'happy-populistische' doorbraak van milieu en duurzaamheid? Wie weet. Hopelijk zijn de wonderen de wereld nog niet uit.

Foto: Milieudefensie

Vader Aarde.

Dr. Heather Leslie is onafhankelijk wetenschapper gespecialiseerd in plastic en chemicaliën, met een adviesbureau in Amsterdam. Meer info: www.heather-leslie.com

VN-Plasticverdrag gestrand – en nu?

'De petrostaten en de industrie gebruiken de 'consensus'-eis van de VN als machtsinstrument,' klagen de critici die een ambitieuze tekst voor ogen hadden. Maar waarom stelt dat ons teleur, terwijl velen van ons al lang zijn begonnen hun leven in te richten zoals zij dat willen?

Zelfs ik sta ervan te kijken dat ik dit zeg, na jarenlang dingen te hebben geroepen als: 'Milieuproblemen worden niet opgelost zonder strenge wetgeving'. Nu zeg ik: Het doet er niet toe of wij plasticregelgeving en beleid blijven uitbesteden aan nationale of ondemocratische supranationale organisaties. 'Vintage organisaties' zoals de VN zijn gewoon niet degenen die ons naar een betere toekomst leiden.

Toen de INC5-onderhandelingen in Genève op de Plastictop in augustus strandden, heb ik niet zo getreurd. Ook al voelde ik medelijden voor de deelnemers die hard hadden gestreden voor een planeetbrede consensus en die teleurgesteld waren dat het op niets is uitgedraaid. Ik wist dat er toch een grote groep mensen was, verspreid over de hele wereld, die niet het geduld hadden om te wachten op de internationale onderhandelingen. Zij zijn rustig verdergegaan met waar zij al mee bezig waren: het creëren van het gezondere, evenwichtigere leven dat zij willen. Individuen, samen met gelijkgestemde gemeenschappen en soms een vindingrijke gemeente. Stap voor stap, met plezier, en zonder goedkeuring van de internationale politiek. De structuur van het plasticprobleem hing als een zwarte wolk boven de VN-onderhandelingen. Sociaalwetenschappelijk onderzoek heeft al herhaaldelijk geconcludeerd dat 'wicked problemen' – krom van complexiteit, concurrerende belangen en een gebrek aan over-

zichtelijke oplossingen – weinig succes van transnationale multistakeholder partnerships kunnen verwachten¹.

INC5-deelnemers hebben met eigen ogen kunnen zien hoe zo'n multistakeholder experiment in de praktijk afloopt. Maar niet alles is verloren. De inzet van stakeholders heeft op z'n minst publiciteit en bewustzijn opgeleverd. Er werd flink genetwerkt in zowel pro-milieu als pro-plastic-kampen. Producenten gaan

door met het verkopen van meer dan 700 miljard dollar aan plastic in 2025. De wettelijke kaders staan dit allemaal toe, en de groei wordt institutioneel aangemoedigd. Wereldwijd deelden overheden in 2024 43 miljard dollar aan subsidies aan de plasticindustrie, volgens Eunomia-QUNO onderzoek². Milieuwetenschappers gaan door met het aandragen van bewijzen voor de negatieve gevolgen van vervuiling, ondanks de krimpende onderzoeksbudgetten.

Wat is 'genoeg onderzoek'?

De data liegen er niet om. Er is een verwoesting van de volksgezondheid en het milieu

De inzet van stakeholders heeft publiciteit en bewustzijn opgeleverd.

De top die mislukte

VN-lidstaten begonnen in 2022 met onderhandelingen voor een wereldwijd, juridisch bindend verdrag tegen plasticvervuiling. In augustus mislukten de onderhandelingen van het Intergouvernementeel onderhandelingscomité inzake plasticsvervuiling (*Intergovernmental Negotiating Committee on Plastic Pollution, INC 5.2*) in Genève. De 183 deelnemende landen konden geen overeenstemming bereiken over de fundamentele bepalingen die mens en milieu zouden beschermen. Zie ook www.unep.org/inc-plastic-pollution.

gaande. Van het plastic in elke bloedbaan, op elk strand en in elke sloot, tot de toxisch-chemische saus waarmee plastic altijd gepaard gaat. Additieven, monomeren, catalyten, zware metalen, vulmiddelen en onzuiverheden; die komen allemaal de leefomgeving binnen bij aankoop van plastic spullen en verpakkingen. Het *PlastChem Project* heeft het vorig jaar al op een rijtje gezet: 4.200 van de 16.000 stoffen in hedendaagse plastics zijn zorgwekkende stoffen³. Volgens de groep wetenschappers die betrokken zijn bij de recent gelanceerde *'Lancet Countdown on health and plastics'* ligt er al 8000 Mt plastic afval op aarde⁴. Jaarlijks lopen wij ongeveer 1,5 biljoen dollar aan gezondheidgerelateerde economische schade op, veroorzaakt door plasticblootstelling. Dit soort informatie heeft weinig invloed op de spelers die plasticproductie willen laten groeien. Over 30 jaar hoopt de industrie 2 tot 3 keer meer plastic te produceren dan nu het geval is.

Met mijn collega's heb ik jarenlang het gehalte aan zulke chemicaliën bepaald in de natuur en in de mens: de chemische mengsels en microplastics uit plastic producten zitten gespiegeld in zowel milieu- als menselijke monsters. De individuele stoffen hoeven niet eens in hoge concentraties voor te komen om schadelijk te zijn, door mengseltoxiciteit en hormoonverstorende werking bij lage concentraties. Het is niet ongebruikelijk om honderden risicovolle stoffen in één plastic materiaal aan te treffen. De optelsom is al genoeg om ongewerde dieren bewusteloos te maken, weefsels te ontsteken, hormonen te verstoren, het centrale zenuwstelsel te belemmeren, geboortefwijkingen te veroorzaken, of DNA aan te tasten. Onze lichamen zijn constant bezig de schade te repareren.

Nieuwe experimenten

Een tijdje geleden zocht ik naar andere mogelijke invalshoeken in de strijd voor rechtvaardigheid en balans wat betreft plastic, chemicaliën, gezondheid en milieu. Plasticproducenten hebben kennis, geld en PR-teams, en horen tot de meest succesvolle vervuilers op aarde. Je kan in gesprek met ze gaan, maar zij mogen hun koers niet veran-

deren. Als een bedrijf profiteert van het systeem, wordt het geen trekker van een paradigmaverschuiving. Maar kan het milieu winnen zonder strijd? Zoals de Amerikaanse architect, ontwerper en dichter Buckminster Fuller het ooit heeft geformuleerd: "Je verandert nooit iets door tegen de bestaande realiteit te vechten. Om iets te veranderen, bouw je een nieuw model dat het bestaande model overbodig maakt." Die gedachte sluit aan bij het idee dat een betere wereld bij jezelf begint. Sommige mensen betwisten dat, maar het lijkt een wijsheid die de tand destijds toch doorstaat. Een betere wereld begint nooit bij de overheid. Het begint altijd met een verbeelding, een visie dat vastgeroeste zaken toch kunnen veranderen en dat er iets anders mogelijk is. Ik denk hierbij aan *Another Science is Possible* van de Belgische filosofe Isabel Stengers, en het belang van fantasierijke betrokkenheid, intuïtie en intentie bij wetenschappers. Als filosoof wil zij 'het mogelijke activeren' in ons (in plaats van louter het waarschijnlijke te beschrijven). Het is een krachtige invalshoek ten opzichte van de status quo. Wat als je gaat verbeelden hoe de wereld die je wilt eruit ziet, wat je aan hebt, wie erbij is, wat voor werk je doet, hoe je reist, wat je eet? Is er muziek, hoeveel tijd breng je door met je gezin, etc.? Dat is een startpunt. Van daaruit kun je steeds kijken of een bepaalde plastic toepassing aan die visie bijdraagt.

Nee is een verzetswoord

Het goede nieuws is dat iedereen die 'nee' wil zeggen tegen overbodig plastic daar meerdere keren per dag de kans toe krijgt. Telkens wanneer zij geen synthetische plastic theezakjes, bestek, *fast fashion*, *fast toys*, zonnebrandcrème, geplastificeerd papier, en groenten in plastic zakjes kopen – of een van de miljoenen andere plastic producten die ze eigenlijk toch al niet nodig hadden of wilden – betekent dat een stap richting systeemverandering. Als mensen hiermee bezig zijn, worden zij

nieuwsgierig naar kennis. Ze gaan etiketten lezen. Ze kiezen bewuster. Ze vermijden bewerkt voedsel en koken vaak met verse ingrediënten. Zij dragen vaker katoen dan polyester en smeren geen 25-ingrediënten-crème meer. In hun woningen kiezen ze eerder voor natuurverf, natuurvezeltapijten en stoffen. Zij filteren hun drinkwater. Eten wordt opgewarmd in een rvs-pannetje i.p.v. plastic bakjes in de magnetron. Zij halen geen *to-go* thee in een polyethyleen bekertje met een nylon theezakje dat 100.000 nanoplasticdeeltjes loslaat in je thee. Zij ontdekken losse thee en gunnen zichzelf de rust om uit een esthetisch, ergonomisch kopje te nippen. Er is bij deze groep geen

'Nee' zeggen tegen plastic? Dat kan elke dag meerdere keren.

paniek; er zijn geen barricades en meestal ook geen vlaggen, maar er is wel authenticiteit. Kleine stappen, waarbij elke vervolgstap tot nog meer nieuwe mogelijkheden leidt. Thuis, op het werk en in de gemeenschap vinden bewuste mensen elkaar. Ik ben tot de conclusie gekomen dat directe acties thuis en energie die je lokaal besteedt impact hebben. Ik wil meer experimenteren met zelfredzaamheid op lokaal niveau en minder afwachten wat de internationale politiek voor elkaar krijgt. Lokaal werken is creatief, leerzaam, opbouwend; het levert meteen resultaten op en dat maakt het leuk. Het zou mij ook niets verbazen als een heleboel gewone mensen de wereld al aan het veranderen zijn.

De referenties bij dit artikel staan op bit.ly/tijdschriftmilieu

DUBBELE

BRIL

Costa Ricaanse lessen

Mag ik mijn vakantie gebruiken als basis voor een column in *Milieu*? Dok als het antwoord 'nee' is: ik doe het toch, om wat lessen over klimaat- en natuurbeleid te trekken. Costa Rica was de bestemming, en het lesmateriaal.

Te beginnen met de reis zelf. Kan dat nog wel, überhaupt, en kan dat zonder vliegschaamte? Ik constateer in elk geval dat de vliegtuigen mudvol zitten, en dat ik zo ongeveer de enige zou zijn met vliegschaamte. Eerlijk is eerlijk: enig ongemak beving mij wel. Maar mijn filosofie is steeds dat bescherming van collectieve goederen (zoals een stabiel klimaat) via collectieve arrangementen zal moeten; individuele acties zijn amper effectief door waterbedeffecten en de dilemma's rond coöperatief gedrag. Maar elders CO₂ vastleggen voelt wel goed. Dus dat doe ik dan maar in Costa Rica via personen van een stichting die ik daar ontmoette, en die het geld stoppen in een combi van natuurlijke CO₂-vastlegging en versterking veerkracht.

Iets minder dan 3 ton CO₂ zou mijn reis hebben uitgestoten, en dat zou via op de markt aangeboden compensaties € 60-70 moeten kosten. Inderdaad kun je met bomen wel voor ca. € 20-25 per ton CO₂ vastleggen, maar ik vind dat een belachelijk lage prijs ten opzichte van de ca. € 90 die een ton CO₂ in het ETS-systeem doet, of de 800-1.000 euro/ton die de kosten van de langetermijnschade volgens de huidige inzichten weerspiegelt. Ik besluit 600 euro naar de Costa Ricaanse stichting over te maken; dat is het bedrag dat ze voor een CO₂-vastleggings- en veerkrachtversterkingsproject zeggen nodig te hebben.

Een wezenlijker les is gelegen in de wijze waarop natuur- en biodiversiteitsbescherming in Costa Rica plaatsvindt. En in de trotse houding van de Costa Ricanen ten opzichte van

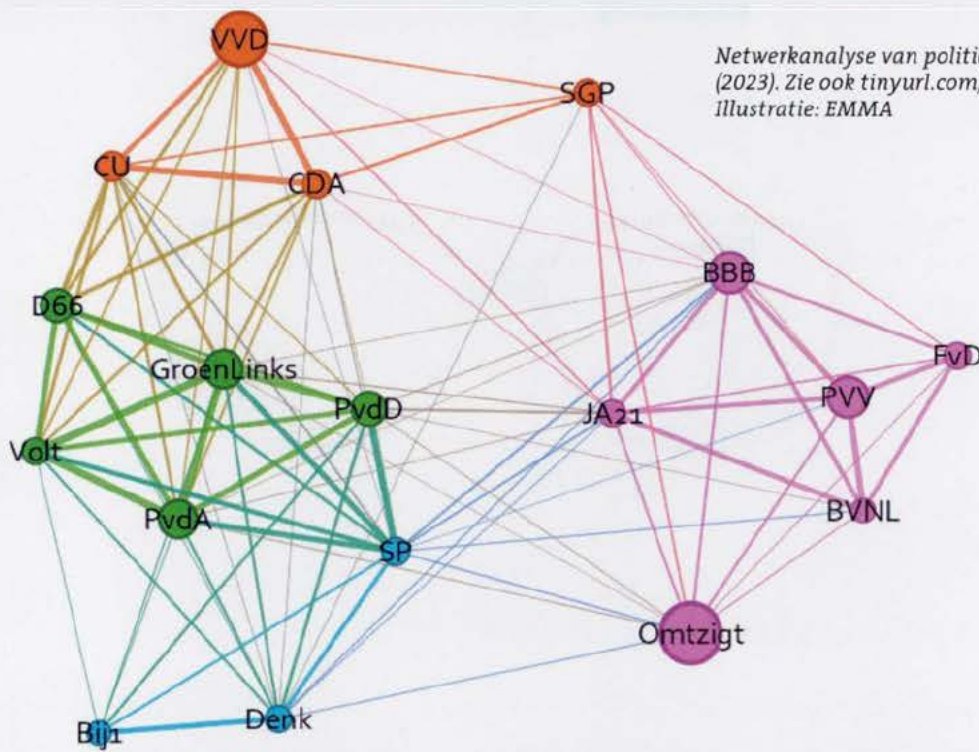
hun natuur, en het besef dat hun natuurlijke hulpbronnen tevens de basis vormen voor economie en welzijn. Daar kunnen we in Nederland nog wel een puntje aan zuigen. Dat werd pijnlijk duidelijk tijdens een avondwandeling met een gids, op zoek naar kikkers, slangen, padden, nachtzwaluwen, spinnen en meer van dat moois. Een Nederlandse vrouw sprak tenenkrommende woorden toen we een giftige slang uit de adderfamilie zagen (een fer-de-lance, voor de liefhebbers, oftewel *Bothrops asper*) en de gids tekst en uitleg gaf over deze slang, z'n gedrag, beten en de bescherming daartegen: "Er zijn hier zoveel toeristen, ik snap echt niet dat ze die slangen hier niet weghalen." Godzijdank in het Nederlands, wat de Costa Ricaanse gids niet verstond.

Costa Rica durft het aan natuur en biodiversiteit voorrang te geven, en erop te vertrouwen dat juist dan en daardoor de economie en welzijn en geluk zich kunnen ontwikkelen. Ze realiseren zich dat als ze de gifslangen zouden weghalen niet alleen dat ecosysteem degradeert, maar ook de economie zou lijden, omdat het land dan een minder aantrekkelijke toeristische bestemming zou worden.

Maar deze ecovisie geldt nu ook weer niet overal. In onder meer de bananen- en ananasteelt, waar grote mondiale bedrijven het voor het zeggen hebben, is de onbetaalde rekening enorm. NRC berichtte er in september in de krant en via een podcast over [zie tinyurl.com/supermarktbanana]. Per saldo echter ben ik zwaar onder de indruk van de Costa Ricaanse aanpak. Ik zou wensen dat we in Nederland meer in die geest zouden gaan werken. Hier zijn natuur, biodiversiteit en milieu eigenlijk altijd de pisang.

Jan Paul van Soest

Deze columnpagina wordt beurtelings verzorgd door Léon Jansen en Jan Paul van Soest, resp. voorzitter redactieraad en Milieu Dossier van Tijdschrift Milieu.

Netwerkanalyse van politieke partijen naar stemgedrag (2023). Zie ook tinyurl.com/politieknetwerk
Illustratie: EMMA

De milieunetwerken van politieke partijen

In bijna elke gevestigde partij is wel een netwerk van actieve leden op het gebied van milieu en duurzaamheid. Wie zitten daarachter, en wat krijgen ze richting de verkiezingen – en daarna – voor elkaar? Een (incompleet) rondje langs de velden.

Foto: Jessica Hooghiemstra

VVD, Nick Ottens *(voorzitter Liberaal Groen)*

Wat is jullie rol/positie binnen de partij?

"We zijn een thematisch netwerk, een van de 24. Formeel kunnen we amendementen indienen op programma's, en moties op partijcongressen. We verbinden liberalen op het thema klimaat en economische groei. We organiseren evenementen en gesprekken, schrijven eigen position papers, een eigen nieuwsbrief, en we houden leden op de hoogte van hoe zij kunnen bijdragen."

Wat zijn jullie voorstellen op het gebied van klimaat, biodiversiteit, vervuiling?

"Wij proberen altijd positief te blijven, om te denken vanuit kansen om het om te buigen,

naar schone economische groei, fijn wonen in een fijne omgeving. Dat denken in kansen onderscheidt ons denk ik van groene mensen op links. Op klimaat hebben we tijdens het laatste congres een aantal stemmingen verloren. Een voorstel om de Klimaatwet te verbreden naar een Klimaat en Groei wet, waarin ook betaalbaarheid zit, heeft het wel gehaald. Volgens mij is dat onnodig. De Klimaatwet is maar een kort wetje, die bepaalt dat er verkenningen en een klimaatplan moeten worden gemaakt. In dat plan kan de minister rekening houden met betaalbaarheid. Waarom is het dan nodig om die twee op gelijke voet te stellen? Aan de

Jaap Rodenburg

andere kant is het vasthouden aan de klimaatdoelen voor 2030, 2040 en 2050 dankzij Liberaal Groen in het verkiezingsprogramma gekomen.

De tekst "Nederland vergroenen zonder er één groot Nationaal Park van te maken" hebben wij kunnen vervangen door "vergroenen met inheemse bomen en struiken". Het Bodem water sturend-principe is afgezwakt. Dat hebben we niet tegen kunnen houden, dat vonden we wel zuur. Het is immers beleid van onze eigen minister Harbers. 'Ja maar dat maakt de woningbouw moeilijker', hoor je dan. Je moet je aanpassen, bijvoorbeeld door meer in het oosten van het land te bouwen. Wel is de vernatting van veenweidegebieden erbij gekomen, dat komt dankzij ons amendement ook in het programma. En dat we willen bouwen op een manier die de biodiversiteit versterkt. Biobased bouwen is erin gekomen, net als circulair slopen.

Van onze 73 amendementen zijn er 50 helemaal of gedeeltelijk overgenomen. Zoals 3% van het bnp naar onderzoek en ontwikkeling, het weren van verpakkingen, verlaging van de btw op tweedehands producten, een heffing op voedselverspilling, en inzet van nieuwe biotechnologie om verspilling tegen te gaan. Maar rond de Klimaatwet, water en bodem sturend, en de uitbreiding van het aantal vluchten vanaf Schiphol hadden we geen succes. Jammer, voor de vervuiling en voor de omwonenden. En vliegveld Lelystad gaat open."

Hoe komt het dat die zaken niet lukten?

"Groene onderwerpen zijn voor de VVD wat minder belangrijk dan twee jaar geleden. Maar we blijven daarvoor gaan bij Liberaal Groen. Als je met goed onderbouwde voorstellen komt lukt dat echt wel."

Hebben jullie contact / werken jullie samen met duurzaamheidsnetwerken van andere partijen? Zo ja, hoe ziet dat eruit?

"Afgelopen december hebben we het Duurzaamheidsoverleg Politieke Partijen (DOPP) weer opgestart, op initiatief van D66. Dat ging over de thema's Energie en

Landbouw & natuur. Bij Energie is het publiek bezit van warmtenetten een splijtpunt. Bij Landbouw en natuur zijn we op veel punten naar elkaar toe gegroeid. GL-PvdA was bereid tot wat marktwerking; bij CDA en VVD is het besef toegenomen dat we in de landbouw wat meer rekening moeten houden met klimaat & natuur. Dus niet meer een hoog volume productie met veel vervuiling. Volt wil dat ook; het ligt allemaal niet zo ver van elkaar af. De VVD is wel voor gentech; andere partijen vinden dat negatief spannend. Maar we hoeven ook niet iedereen te overtuigen van alles. Waar kunnen we elkaar vinden? Kunnen we op dezelfde formulering uitkomen? Andere partijen zijn nog niet zover dat ze aan het DOPP kunnen meedoen. Het is allemaal vrijwilligerswerk. BBB en NSC zijn nog netwerken aan het opzetten, en de PVV bestaat maar uit één persoon... In elk geval is het nuttig om elkaar regelmatig te spreken. De 'grotemensenpolitiek' is soms nogal heftig, en door elkaar te spreken kun je de temperatuur verlagen. Ik vind het bemoedigend dat we op inhoud echt niet zo ver uit elkaar zitten."

Voor welke coalitie hebben jullie een voorkeur, en wat moet die vooral gaan doen?

"Ik heb geen voorkeur, dat is niet onze rol. We hebben kandidaten en zij hebben een verantwoordelijkheid. Wat ze moeten gaan doen? Zoveel mogelijk van onze inbreng op circulariteit, voedsel en water in het coalitieakkoord zien te krijgen."

Welke rol gaan jullie spelen tijdens en na de formatie?

"Ook daar hebben we geen rol. De vorige keer hebben we een brief naar de fractie gestuurd me belangrijke punten voor de coalitieonderhandelingen. En in 2021 stuurden we een gezamenlijke brief naar de formateurs."

Op welke partij moet ik straks gaan stemmen als ik een ambitieus milieubeleid wil? En op welke kandidaat?

"VVD, en dan bijvoorbeeld op Silvio Erkens, Thom van Campen, Claire Martens, Wim Meulenkamp, Martijn Buijsse... die kennen wij allemaal goed. Dit is geen stemadvies, maar zij hebben zich op een goeie manier beziggehouden met onze thema's."

D66, Michel van de Vorst (secretaris thema-afdeling Duurzaam, via e-mail)

Eigen foto

Landbouw, voedsel en biodiversiteit en Dierenwelzijn. Soms wordt er een speciaal klein werkgroepje opgericht om een specifiek onderwerp uit te diepen en hierover een voorstel of advies op te stellen. Als zo'n advies door de leden van de afdeling wordt overgenomen, proberen we dat o.a. via een motie op het congres aangenomen te krijgen. Dit jaar doen we voorstellen voor een actualisatie van het vorige verkiezingsprogramma. De programmacommissie heeft die voorstellen als input gebruikt bij het opstellen van het nieuwe verkiezingsprogramma."

Wat is jullie rol/positie binnen de partij?

"In onze thema-afdeling Duurzaam zijn er verschillende werkgroepen actief, zoals circulaire economie, Energie en klimaat,

Wat zijn jullie voorstellen?

"Klimaat: wind op zee wordt de grootste duurzame energiebron van Nederland en we

kijken kritisch naar de lappendeken van regels zodat het energienet sneller uitgerold kan worden.

Biodiversiteit: het uitbreiden en verbinden van de natuur maakt het weerbaarder, daarnaast komen er natuur-inclusieve zones rondom de natuurgebieden zodat deze beschermd zijn tegen drukfactoren van buitenaf. **Vervuiling:** alle niet essentiële PFAS worden zo snel mogelijk verboden, wat Europees niet kan doen we nationaal, en de gezondheid van mensen rondom uitstoters zoals Tata en Chemours wordt eindelijk serieus meegenomen."

Hoe groot is de kans dat jullie voorstellen in het verkiezingsprogramma komen?

"Voor D66 zijn klimaat, biodiversiteit, energie en circulaire economie speerpunten.

Dus onze ideeën worden zeker meegenomen. Maar er zijn natuurlijk ook electorale overwegingen, dus niet elk idee zal het halen. Uiteindelijk heeft het landelijk congres het laatste woord. Mocht het nu zijn dat een belangrijk idee het toch niet gehaald heeft, dan kunnen we als thema-afdeling nog een amendement indienen op het congres begin oktober, zodat onze leden kunnen bepalen of dit onderwerp wel of niet onderdeel moet worden van het verkiezingsprogramma."

Voor welke coalitie hebben jullie een voorkeur, en wat moet die vooral gaan doen?

"Na het debacle van het huidige kabinet snakt Nederland naar een stabiele en doelmatige regering. In principe is elke coalitie die de doelstellingen van onze thema-afdeling steunt welkom. En die moet vooral de

verloren tijd van de afgelopen jaren in gaan halen. Want nu staat het stil."

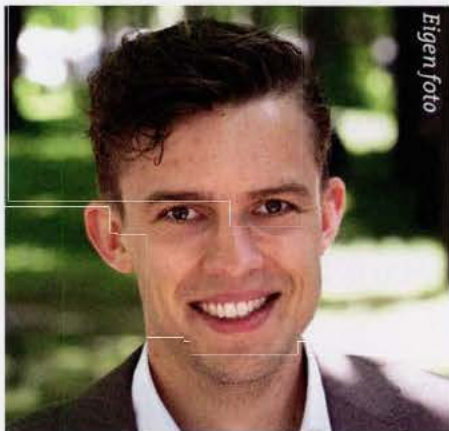
Welke rol gaan jullie spelen tijdens en na de formatie?

"Mochten er vragen komen, of ideeën van andere partijen getoetst worden, dan kunnen ze ons om advies vragen. We hebben dan geen actieve rol."

Op wat en wie moet ik straks gaan stemmen?

"Op ons natuurlijk, want wij hebben de beste ideeën. Rob Jetten is onze 'klimaatdrammer'; Anne-Marijke Podt is onze natuurbeschermster met een hart voor de boeren."

CDA, Jiska Post (voorzitter Duurzaamheidsnetwerk, via e-mail)

Wat is jullie rol/positie binnen de partij?

"We brengen leden en experts samen die zich inzetten voor klimaat, natuur en milieu. Samen formuleren we adviezen aan de partij en leveren input voor het verkiezingsprogramma en andere partijstandpunten. Daarnaast is het een platform waar leden en bestuurders kennis en ideeën uitwisselen en elkaar ontmoeten."

Wat zijn jullie voorstellen?

"Klimaat: een stevig beleid gericht op de Parijsdoelen en een eerlijke verdeling van de lasten. Concreet gaat het om versnelling van de energietransitie, het garanderen en terug-

krijgen van een leefbare samenleving, verduurzaming van de industrie en transitie naar een duurzamere economie die ook werkt voor burgers, op basis van Europese samenwerking.

Biodiversiteit: herstel van natuur en landschappen door meer ruimte voor groen (juist ook in de stad), strengere beleid op bestrijdingsmiddelen en beloning van boeren die bijdragen aan natuur en biodiversiteit.

Vervuiling: het principe 'de vervuiler betaalt' staat als een huis, met een grotere focus op circulaire economie en strengere handhaving van emissienormen en milieukwaliteitseisen. Strengere handhaving ook juist om koplopers te belonen."

Hoe groot is de kans dat jullie voorstellen in het verkiezingsprogramma komen?

"Wij zijn actief benaderd om input te leveren, die vervolgens grotendeels ook is geland in het programma. Maar ook via andere netwerken en de lokale afdelingen kunnen voorstellen worden ingebracht om het verkiezingsprogramma verder te versterken. Daar hebben wij gebruik van gemaakt, en het merendeel van onze amendementen is alsnog in het programma terechtgekomen."

Hebben jullie contact met duurzaamheidsnetwerken van andere partijen?

"Ja. Binnen het DOPP hebben we gezamenlijk adviezen uitgebracht over onderwerpen als de Wet collectieve warmte en was er discussie en afstemming op inhoud over landbouwbeleid."

Voor welke coalitie hebben jullie een voorkeur, en wat moet die vooral gaan doen?

"Wij spreken geen coalitievoorkeur uit, dat is voor na de verkiezingen. Wel vinden wij het belangrijk dat een volgende regering koersvast blijft op de grote groene opgaven van deze tijd. Dus vasthouden aan de klimaatdoelen en milieukwaliteitseisen, ruimte scheppen voor herstel van natuur en biodiversiteit, en zorgen voor beleid dat duurzaam, rechtszeker én breed gedragen is."

Welke rol gaan jullie spelen tijdens en na de formatie?

"Tijdens en na de formatie zullen wij onze leden, Kamerleden en onderhandelaren natuurlijk voeden met inhoudelijke kennis en voorstellen. Ook blijven wij de verbinding leggen met maatschappelijke organisaties en experts, zodat duurzaamheidsvraagstukken

stevig op de agenda blijven. Dit zullen we ook weer doen door het organiseren van inspirerende werkbezoeken.”

Op wat en wie moet ik straks gaan stemmen?

“Op een partij die een realistisch én ambitieus duurzaamheidsbeleid voert, waarbij zorg voor onze aarde, een leefbare samenleving en solidariteit centraal staan. Bij het

CDA ben je dan in ieder geval aan het goede adres, met een ambitieus programma en meerdere kandidaten die duurzaamheid nadrukkelijk in hun portefeuille hebben. Uiteraard met stip op 1 Henri Bontenbal, die binnen en buiten de politiek zich hard heeft gemaakt voor een ambitieus, maar concreet uitvoerbaar klimaat- en energiebeleid. Daarnaast is een ander goed voorbeeld onze

eigen netwerkcollega Jantine Zwinkels (nummer 12 op de kandidatenlijst). Vanuit haar ervaring als duurzaamheidscoördinator bij de Rabobank en als fractievoorzitter in Utrecht brengt zij kennis van de praktijk, oog voor samenwerking en een sterk profiel op thema's als circulariteit, duurzame energie en mobiliteit mee naar Den Haag.”

ChristenUnie, Willem-Jan van Dijk (secretaris Themanetwerk Duurzaamheid en Klimaat, via e-mail)

Eigen foto

Wat is jullie rol/positie binnen de partij?

“We verbinden en mobiliseren onze zeer breed denkende actieve leden, vanuit hun expertise op energie-, industrie-, gebouwde omgeving- en circulaire thema's. Zo worden er vanuit werkgroepen moties aangedragen, en ook ingediend én aangenomen. Ook ondersteunen we programmacommissies voor alle politieke regio's.

Pieter Grinwis en zijn politiek medewerker vormen ons vaste aanspreekpunt bij de Tweede Kamerfractie, waarmee we regelmatig ideeën delen. Ook zijn er goede contacten met lokale en regionale politici en bestuurders via de landelijke bestuurdersvereniging, om op specialistische thema's hen van informatie of ideeën te voorzien of in contact te brengen met experts uit het netwerk.

Daarnaast faciliteren we dat leden met affiniteit op de thema's duurzaamheid en klimaat elkaar kunnen ontmoeten, inspireren en kennis kunnen delen. Hier voor organiseren we jaarlijks een netwerkbijeenkomst, vaak gecombineerd met een bedrijfs-

bezoek uit het netwerk, om zo te leren van duurzame koplopers in Nederland. Zo waren we al eerder te gast bij Groenpand uit Utrecht en bij Van Dorp in Nieuwegein. Verder dragen we nog bij aan ledencongressen met workshops en deelsessies.”

Wat zijn jullie voorstellen?

“Klimaat: snelle transities voor onze kinderen: hernieuwbare energie, elektrische mobiliteit, CO₂-prijzen, circulaire economie; met inkomensrechtvaardigheid en regionale participatie. Biodiversiteit: herstel van balans in Gods geweldige schepping; natuurinclusief, bescherming van bijzondere gebieden en integratie met landbouw, stedelijke omgeving en klimaat. Vervuiling: streng handhaven en verantwoordelijk stellen van vervuilers, aanpak van toxische stoffen en bescherming van gezondheid en een schone leefomgeving.”

Hoe groot is de kans dat jullie voorstellen in het verkiezingsprogramma komen?

“We schatten 90 tot 95%; heel veel staat er al in, ook dankzij een netwerk-kerngroep in de programmacommissie en een interactief proces met onze werkgroepen. En ongeveer de helft van wat sommige leden misschien nog missen kunnen we met moties via het congres vast nog aanvullen, mits goed onderbouwd.”

Hebben jullie contact of werken jullie samen met duurzaamheidsnetwerken van andere partijen?

“Momenteel niet. Er was een initiatief waar we voor open stonden maar helaas niet bij konden zijn; de drukke kerngroep is al blij als er interne dingen in beweging blijven. Maar meer samenwerken en bij verschillende partijen gezamenlijk punten op de agenda zetten, is wel een mooie vervolgstap.”

Ranglijst

1 Augustus 2025

Naam lid of naam fractie

	Kamerlid	Nieuwkomer	Fractie
#1			
#2			
#3			SDP
#4			SP
#5			CSA

De meest effectieve Kamerleden gelet op wetgeving, controle van de regering en volksvertegenwoordiging, volgens de Nationale Politieke Index 2025.

Voor welke coalitie hebben jullie een voorkeur, en wat moet die vooral gaan doen?

"Met het CDA en ook GL-PvdA zijn de vele goede ideeën in onze partij wel te realiseren. Sowieso willen we aan alle partijen meegeven, ongeacht politieke kleur, altijd alle moties van Pieter Grinwis te blijven aannemen. Zie bijvoorbeeld wederom de Nationale Politieke Index met 'onze' Pieter op nr. 2 en Don Ceder (ook CU) zelfs op nr. 1. Als er - net als de Tour de France - een ploegenklassement zou zijn, zou de CU voor haar

bijdrage aan de landelijke politiek de andere partijen op flinke achterstand zetten."

Welke rol gaan jullie spelen tijdens en na de formatie?

"Wij blijven expertise van leden mobiliseren voor politieke invloed. En het gesprek voeren binnen de zeer brede partij."

Op wat en op wie moet ik straks gaan stemmen?

"Als je behalve 'ambitieuze beleid' ook echt een beter milieu en klimaat met de samenle-

ving wilt realiseren, dan moet je stemmen op de zeer gebalanceerde en getalenteerde Pieter die doorpakt, nr. 2 van de ChristenUnie. En miljoenen Nederlanders lijken de ChristenUnie als 2^e partij best 'algemeen hoog te waarderen': doe eens gek!"

GroenLinks-PvdA, Titia van Leeuwen (voorzitter Milieunetwerk GroenLinks en PvdA Duurzaam, via e-mail)

Wat is jullie positie in de partij?

"Het Milieunetwerk vormt een podium voor het milieudebat binnen en rond GroenLinks. Het omvat momenteel zo'n 350 GroenLinksers en aanverwanten die beroepsmatig actief zijn in het milieubeheer. Bijvoorbeeld bij de overheid, in de wetenschap, advies- of onderzoeksweld, milieuorganisaties en/of milieuwoordvoerder of portefeuillehouder op gemeentelijk tot en met Europees niveau. Sinds 2020 werkt het Milieunetwerk steeds meer samen met PvdA Duurzaam, dat zo'n 500-600 leden telt. Het geheel wordt nu gecoördineerd door een kerngroep van vijf personen die maandelijks bijeenkomt."

Wat zijn jullie voorstellen?

"Die zijn samen te vatten met:

1. Iedereen mee naar een groene toekomst. We verlagen de nettarieven, helpen mensen met isoleren en we introduceren het voordelige Klimaatticket voor het OV.
2. We investeren fors in het uitbreiden van het elektriciteitsnet, en in schone en betaalbare energie uit wind-op-zee voor huishoudens en industrie.
3. Grote vervuilende bedrijven gaan eerlijk belasting betalen over vervuilende uitstoot; fossiele subsidies bouwen we af. Er komt een verbod op PFAS en op het gebruik van landbouwgif. Grote vervuilers die de wet overtreden, pakken we aan. Er komt een einde aan de industriële veehouderij.
4. We kiezen voor circulaire landbouw, aangepast op wat het land aankan. Dat betekent minder dieren per hectare en strenge regels voor schadelijke bestrijdingsmiddelen. Boeren krijgen een eerlijke prijs, waaraan de hele keten meewerkt."

Zijn jullie voorstellen in het verkiezingsprogramma gekomen?

"Ja, daar kunnen we wel tevreden over zijn. En sowieso ook over het nieuwste verkiezingsprogramma."

Hebben jullie contact met duurzaamheidsnetwerken van andere partijen?

"Ja, al sinds 2014 via het DOPP. Daar werden voor de coalitievormingen in 2017 en 2021 voorstellen voor de regeerakkoorden gedaan aan de onderhandelende partijen. Op dit moment loopt er ook weer een samenwerking. Het idee is om na de verkiezingen in een nieuwe context te bezien hoe verder."

Voor welke coalitie hebben jullie een voorkeur, en wat moet die vooral gaan doen?

"Nou ja, progressief en sociaal rechtvaardig, dat zoek je bij GroenLinks-PvdA en dan eerst kijken bij D66, CDA, Volt, CU. En dan maar eens zien hoe de VVD zich ontwikkelt met die huidige lijsttrekker."

Welke rol gaan jullie spelen tijdens en na de formatie?

"Afhankelijk van de verkiezingsuitslag en de formatie daarna, maar het kan dan zijn dat we met een DOPP opnieuw gezamenlijk voorstellen voor een regeerakkoord gaan maken."

Op welke partij moet ik straks gaan stemmen?

"Nou, raad eens!"

Volt, Giovanni Hagen (aanvoerder Klimaat & energiegemeenschap en nummer 41 op de kieslijst, via e-mail)

Wat is jullie rol/functie binnen de partij?

"Wij zijn een thematische gemeenschap binnen de partij. Dit is een initiatief van en voor onze leden om gekozen politici te ondersteunen en hun vragen te bespreken."

Wat zijn jullie voorstellen rond klimaat, biodiversiteit en vervuiling?

"Ik zal een paar punten noemen:

1. We willen meer duidelijkheid voor de industrie op het gebied van vervuiling. Waar moeten we zijn en wanneer?
2. Energie moet op een duurzame manier worden gerealiseerd met een mix van methoden, waaronder kernenergie.
3. Naast het terugdringen van uitstoot moeten we ook accepteren dat we ons moeten aanpassen. Dus ons voorbereiden op lange periodes van droogte en regen, extremere temperaturen en stijgende zeespiegels. In Nederland moeten we meer regenwater opslaan om droogtes het hoofd te kunnen bieden.
4. 30% van alle zee- en landoppervlakte moet beschermd natuurgebied zijn.
5. We moeten moeilijke keuzes maken. Bedrijven die niet kunnen overstappen op een duurzame methode en tegelijkertijd winstgevend willen blijven, moeten op zoek gaan naar betere plekken met meer of andere energiebronnen."

Hoe groot is de kans dat jullie voorstellen in het verkiezingsprogramma komen?

"Groot, ik denk dat tussen de 80 en 90% van onze voorstellen in het programma terecht is gekomen."

Heeft u contact met duurzaamheidsnetwerken van andere partijen?

"Nog niet met andere partijen, maar we breiden sinds december ons netwerk met maatschappelijke organisaties en bedrijven uit. We hebben deskundigen die lid zijn en contact hebben met steeds meer organisaties. Ook onze beleidsmedewerkers in het parlement hebben contact met andere partijen."

Aan welke coalitie geven jullie de voorkeur en wat moet deze in de eerste plaats doen?

"De coalitie is niet aan ons om te beslissen. Ik denk dat onze parlementsleden openstaan voor samenwerking met alle democratische partijen. De coalitie moet een langetermijnvisie ontwikkelen. Bij voorkeur een visie die breed gedragen wordt, zodat deze na de volgende verkiezingen niet verandert."

Welke rol gaan jullie spelen tijdens en na de formatie?

"Tijdens de formatie spelen we geen rol. Maar we zijn wel een aanspreekpunt voor alle gekozen functionarissen van Volt (ook die in andere landen) voor alle vormen van expertise en kennis."

Op wat en wie moet ik stemmen?

"Op Volt natuurlijk! Bijvoorbeeld op Marieke Koekoek (plek 2); zij is al actief in het parle-

ment, heeft ervaring en heeft hard gewerkt om een ambitieus milieubeleid door te voeren. Of op mij (plek 41); ik heb binnen Volt de klimaat- en energiegemeenschap opgezet en heb veel werk verzet om input van experts te verzamelen voor ons verkiezingsprogramma. We zijn allebei gepassioneerd over dit onderwerp en willen hard werken aan een duurzame toekomst!"

Verantwoording

De partijen die hierboven aan bod komen zijn de enige die op hun websites een milieu- of duurzaamheidsnetwerk vermelden. Van BBB en NSC (beide genoemd door Nick Ottens) kwam niet op tijd een inhoudelijke reactie. Dit gold ook voor de PvdD.

BRENGT DUURZAME ZORGPROFESSIONALS SAMEN

Op 19 september vond in Nijmegen het Groene Zorg Festival plaats, een groot evenement over verduurzaming van de zorg. Met meer deelnemers dan ooit – maar er is ook nog heel veel te doen.

Tijdens het festival vormden zo'n 700 zorgprofessionals samen een cirkel rondom een kunstwerk van de aarde, gemaakt van operatiekamer-doeken (blue wraps). Vanuit de lucht werd dit beeld vastgelegd met een drone.

Volgens het RIVM is de zorgsector verantwoordelijk voor 7% van de totale Nederlandse CO₂-uitstoot, 13% van het grondstofverbruik en 4% van alle afvalstromen. Dat moet anders, vinden ze bij de Groene Zorg Alliantie (GZA). Daarom organiseert deze organisatie elk jaar dit festival – naast heel veel andere activiteiten.

Het begon klein

Het Groene Zorg Festival komt voort uit een initiatief van Angelica Setiaman, tandarts jeugdmondverzorging. "Zeker als je met kinderen werkt, en je goede zorg wilt leveren, voelt al dat afval niet goed," zegt zij. "Dus begon ik in 2016-2017 met een paar anderen een klein werkgroepje duurzaamheid bij beroepsorganisatie KNMT, en daarmee hebben we ons aangesloten bij de GZA. Setiaman kreeg toen het idee voor een 'duurzaam zorgfeest'. "Want je wilt wel vergroenen als zorgwerker, maar je weet niet zo goed hoe, en je loopt tegen het bestaande systeem op. Dus ontstond het idee van een event om goede ideeën te vieren en de groene batterij op te laden, waardoor je weer door kan." De tandarts en duurzaamheidsadviseur bij de KNMT pitchte het idee bij de GZA, en die omarmde het meteen. Niet verwonderd dus dat Setiaman nu voorzitter is van de festivalcommissie. Wat het festival zo leuk maakt? "Dat je mensen ontmoet uit het hele land en uit alle hoeken van de zorg. Je hoort waar iedereen mee bezig is en wat daar leeft. En je kunt dingen van elkaar overnemen, onder de titel *proudly copied from*. De Klimaat Dokter had

een filmpje voor in de wachtkamer; dat kunnen we voor de tandzorg ook! We hebben een initiatievenplatform waar iedereen goede dingen kan uploaden. Zo kom je makkelijker in contact, je kunt elkaar best vinden."

Kijkend naar de mondzorg; daar is de grootste milieufactor volgens onderzoek van de Engelse NHS de reisbewegingen. "Maar je kunt als tandarts ook je pand isoleren, zonnepanelen, van het gas af, het licht uit doen als je het niet gebruikt. Dat kan zó." Bij de behandelingen komen natuurlijk chemische spullen en medicijnproductie kijken. "Die productie is in verre landen goedkoper, maar dan krijg je daar wel besmet water en luchtvervuiling. Dus andere mensen worden er ziek van. En hier in Nederland komen de medicijnen ook weer in het riool." Dus heeft productie dichtbij huis de voorkeur. Overigens bouwt het RIVM nu een rekenmodel om alle data te combineren en de *quick wins* te spotten, meldt Setiaman.

Of ze nog een korte slotboodschap heeft? "Blijf geloven dat wat je doet uitmaakt, en ga er niet vanuit dat iemand anders het wel zal doen."

Wat is de Groene Zorg Alliantie?

Dit is een landelijk netwerk van tienduizenden zorgprofessionals, van studenten en specialisten tot wetenschappers en activisten. Zij staan voor een eerlijke transitie naar een groene zorg. Het streven is 'gezonde mensen op een gezonde aarde'. De ecologische crisis is volgens de alliantie niet los te zien van de financiële, sociale, etnische en genderongelijkheid. Daarom moet er een samenhangende aanpak komen. De alliantie bestaat uit 61 commissies, 190 *green teams*, 155 changemakers en 10 duurzaamheidscoördinatoren. Commissies zijn breder dan 1 instituut en *green teams* bevinden zich binnen één instituut.

Ernst Kuipers: zorg moet groener worden

Begon het festival in 2022 met 150 bezoekers, dit jaar waren het er 800. Een van de *keynote speakers* was Ernst Kuipers, voormalig minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Kuipers is ook hoogleraar aan de Nanyang Technological University & National Healthcare Group in Singapore en lid van de WHO-commissie Climate and Health. Daar heeft hij klimaatverandering uitgeroepen tot de grootste gezondheidsbedreiging op dit moment.

Tijdens zijn lezing 'zorg voor morgen, veerkrachtig en duurzaam' benadrukte hij hoe groot deze dreiging is. "Nederland ervaart steeds opnieuw hete zomers, het gevolg van ons steeds sneller veranderende klimaat," zei Kuipers. "Het is een feit dat 80% van de Europeanen in stedelijke gebieden woont, waar deze toenemende hitte toeslaat. Daarom moet ook de zorg zich hierop voorbereiden en dus ook groener worden. De Nederlandse beweging is daarbij een voorbeeld voor de wereld." Kuipers' kernboodschap: groene zorg is van en voor ons allemaal, en het mes snijdt aan twee kanten.

Rivieren weer drinkbaar maken

Een andere *keynote speaker* was Li An Phoa, oprichter van Spring College en docent aan de Erasmus Universiteit. Phoa werkt aan een wereld met drinkbare rivieren. De inspiratie hiervoor kwam tijdens een kano-tocht door Canada. "Destijds kon je daar nog uit de rivier drinken, in maar liefst drie jaar tijd kon dat niet meer," vertelde Phoa. Dus werd ze de oprichter van Drinkable Rivers. Dat organiseert rivierwandelingen, en verbindt burgers via *citizen science communities* en *action communities* waarin burgemeesters, gemeentes, burgers en plaatselijke experts samen komen. Zelf liep Phoa meer dan 21.000 kilometer langs rivieren. Samen met haar partner schreef ze het boek *Drinkable rivers – How the river became my teacher*.

Van AI tot duurzaam daten

Na het plenaire gedeelte volgden er workshops en panelsessies over bijvoorbeeld het vergroenen van zorglocaties, het vermin-

deren van materiaalgebruik en duurzame medische technologie. Maar ook het terugdringen van medicijnenresten, gezonde leefstijl, drinkbare rivieren en zelfs duurzaam daten kwamen aan bod – en duurzaamheid en kunstmatige intelligentie (AI).

Want langzamerhand dringt AI ook de zorg binnen. Hoe zorg je dat dit duurzaam gebeurt? Hierover sprak Michiel van Etten, oprichter van Idoro, een bedrijf dat maatschappelijke organisaties helpt hun ambities waar te maken. "AI belooft slimme algoritmes en efficiëntere processen, maar de milieu-impact ervan wordt vaak buiten het gesprek gelaten," stelde Van Etten. "Toch is het een belangrijke zorg om bij stil te staan: kijk naar de energie-intensieve datacenters en de zware infrastructuur die erbij komt kijken." Dus hoe kun je de voordelen van AI benutten en toch de ecologische voetafdruk ervan verkleinen? Tijd voor een nieuwe samenwerking richting duurzame digitale zorg, zo lijkt het.

Verspilling tegengaan

Over medicatieverspilling spraken Emine Cakmak (student Farmacie), Vera Weinberg (ziekenhuisapotheker) en Charlotte van den Herik (arts/apotheker niet in opleiding tot specialist ofwel ANIOS). "Medicatie hoort in de zorg, niet in het riool," trapte Cakmak af. Dus wordt in het Dijklander Ziekenhuis in Hoorn/Purmerend actief gewerkt aan het terugdringen van medicatieverspilling. Uit recent onderzoek blijkt dat daar in 2024 naar schatting 447 kilo aan medicijnen is weggegooid, waarvan de totale kosten € 148.000 zijn. "Dit is niet alleen slecht voor het milieu, maar het is ook zonde van het geld," stelden Cakmak, Wijnberg en Van den Herik. In hun workshop deelden zij wat zij al in gang hebben gezet om medicatieverspilling tegen te gaan, zoals bewuster medicatie bestellen en die ook correct retourneren.

Ten slotte was het ook mogelijk om een korte excursie te volgen over *urban rewilding* of een reflectiewandeling; en in de ochtend was er zelfs een bingo over klimaatdesinformatie!

Samen kunnen we het

De organisatoren beschouwen het festival als een groot succes, als evenement dat laat zien dat we het samen wél kunnen. Wat hen betreft is het óp naar een groener Nederland en een groenere wereld met een groene zorg.

Verkiezingsmanifest

Recent kwam de GZA ook met een verkiezingsmanifest namens 40.000 zorgprofessionals. De vijf kernpunten daaruit:

1. In 2030 voldoet Nederland aan de grenswaarden van de Wereldgezondheidsorganisatie (uit 2021) voor schone lucht
2. Vergroenen van de omgeving voor klimaatadaptatie, voor betere gezondheid
3. Inzet op een Nederlands en Europees verbod op PFAS- en glyfosaat (en andere landbouwgif/gewasbeschermingsmiddelen)
4. In 2030 voldoet Nederland aan de richtlijnen van het geadviseerde WHO-voedingspatroon
5. Een einde aan verspilling in de zorg

Meer informatie

De lezingen van het Groene Zorg Festival 2024 zijn terug te luisteren via de website van de groene zorg alliantie (www.groenezorgalliantie.com) of via Spotify: tinyurl.com/zorglezing

EUROPA

INSIDE

Europa's klimaatleiderschap staat op het spel

De Europese zomer was heet en heftig – niet alleen figuurlijk, als het gaat om geopolitiek, veiligheid en de genocide in Gaza, maar ook letterlijk. Mensen vluchtten voor bosbranden, grote droogte trof het continent en nieuw onderzoek waarschuwde voor het instorten van de golfstroom. Een Europa dat al met zichzelf worstelt, ziet de onzekerheid en de gevolgen van de klimaatcrisis alleen maar toenemen.

Wie veiligheid serieus neemt, moet klimaatbeleid serieus nemen. Duurzame energie blijft de grootste vijand van fossiele autocraten. Toch is het thema in het Europese en Nederlandse debat ondergesneeuwd. De energietransitie rolt nog wel vooruit, maar de politieke tegenwind neemt toe. Voor veel politici is klimaatbeleid geen economisch of veiligheidsbeleid, maar hobbyisme. Bij het eerste zuchtje tegenwind worden doelen verlaagd of beleid geschrapt. In Nederland gaat het om wind op zee; in Europa klopt de auto-industrie aan voor uitzonderingen. De Green Deal staat nog overeind, maar er wordt flink aan de poten gezaagd.

In dit klimaat vindt nu de discussie plaats over Europa's klimaatdoel voor 2040 en de inzet voor de klimaatop in Brazilië van 10 tot 21 november. Hier moeten landen hun klimaatdoel voor 2035 presenteren. Om het Parijsdoel te halen moet de ambitie wereldwijd flink omhoog. Voor Europa wordt het 2040-doel vastgelegd als klimaatwet, 2035 is 'slechts' een internationale belofte.

Voor het internationale proces is een ambitieus Europees doel essentieel. Willen we China en India kunnen aanspreken op hun gebrek aan ambitie, dan moeten we ons eigen huiswerk doen. En andersom: waarom zouden anderen stappen zetten als wij dat niet doen? Zeker nu de VS het laat afweten.

Maar Europa is met zichzelf bezig. Na de presentatie van het Europese klimaatdoel [-90% CO₂-uitstoot in 2040 ten opzichte van 1990], brak de strijd los over de invulling. Alle EU-landen stelden voorwaarden voor hun steun. Sommige begrijpelijk, andere ondermijnend.

De hele zomer onderhandelden vertegenwoordigers om een meerderheid te vinden. De milieuministers zouden in september stemmen over het 2040-doel en de inzet voor de klimaatop, zodat Europa druk op de rest van de wereld kon uitoefenen. Tot zover het gebruikelijke Europese spel.

Frankrijk, met de doorslaggevende stem, was echter nog niet aan boord. In plaats van constructief mee te werken traineerden de Fransen het proces: het klimaatdoel moest volgens hen worden behandeld op de Europese Raad van regeringsleiders eind oktober. Dat betekent niet alleen tijdverlies, maar ook dat unanimité nodig is – het recept voor drama. Duitsland, dat nota bene het Europese klimaatdoel in het coalitieakkoord heeft staan, ging met dit recept akkoord. Daarmee is het hele proces ontspoord, want elk land zal nu met de wildste voorwaarden komen. Zo wil Orbán miljarden zien.

Terwijl ik dit schrijf, is de uitweg nog ongewis. Het is hopen op een geitenpad: behandeling door de regeringsleiders, waarna de milieuministers begin november alsnog akkoord gaan. Maar wie zegt dat ze dan ook doen?

Maar wat vooral zorgen baart, is dat de tijdsdruk die er nu is voor de top, eindig is. In theorie kan Europa naar de klimaatop gaan zonder bindend 2040-doel, maar met enkel een intentieverklaring om in 2035 meer te doen. Als de klimaatop dan eenmaal geweest is, verdwijnt ook de internationale druk om die ambitie om te zetten in wetgeving.

De vraag is nu of deze geest nog terug in de fles te krijgen is. Zullen andere landen volgen zodra Frankrijk en Duitsland hun lijn hebben bepaald? Of blijken ze pyromanen die het liefst klimaatbeleid zien branden voor politiek gewin? Kortom, met de klimaatop – en ook daarna nog – staat het klimaatleiderschap van Europa op het spel.

Bas Eickhout is Europarlementariër GroenLinks-PvdA en covoorzitter Groenen/EFA

Naar toekomstbestendige innovatie: waarom ontgroeï de sleutel is

Innovatie leidt nu meestal tot meer ongelijkheid en milieuschade. Dit is te veranderen door innovatie voortaan te stoelen op 'ontgroeï': het op een rechtvaardige manier verminderen van productie en consumptie.

Foto: GRID-Arendal

In het huidige dominante marktdenken wordt innovatie meestal beschreven als het ontwikkelen van nieuwe producten, markten, productiemethoden of organisatievormen met als doel het bevorderen van economische groei. Daarbij wordt nog te vaak aangenomen dat deze groei automatisch positieve effecten heeft, zoals meer welvaart, welzijn en vooruitgang. De realiteit laat echter een totaal ander beeld zien: de traditionele vorm van innovatie, gedreven door het groeiemodel, veroorzaakt verdere ecologische vernieling, sociale ongelijkheid en onrechtvaardigheid. Wij pleiten daarom voor een radicaal andere benadering van innovatie, waarbij ontgroeï de sleutel is.

De ecologische prijs van economische groei

Economische groei gaat onlosmakelijk gepaard met toenemend energie- en materiaalgebruik: een verschijnsel dat wetenschappers 'koppeling' noemen. De winning, consumptie en verwerking van grondstoffen leidt tot ernstige milieuproblemen. Denk aan het verlies van biodiversiteit door klimaatverandering; chemische vervuiling van bodem, water en lucht (bijvoorbeeld door micro- en nanoplastics); verzuring van oceanen met koraalsterfte tot gevolg; tekorten aan zoet water; en de verstoring van de stikstofcyclus met schade aan landbouw en ecosystemen. Deze ontwikkelingen bedreigen direct de bestaanszekerheid en

Verbinden van toerisme en natuurbescherming. National Park Tortuguero, Costa Rica.

Rob van der Rijt is senior onderzoeker bij het Transversaal Lectoraat Sustainability Transitions aan de Breda University of Applied Sciences en oprichter van het Klimaatplein.

Felix van Hoften is docent-onderzoeker Ecologische Economie aan Rotterdam University of Applied Sciences, Universiteit van Amsterdam en Nyenrode.

gezondheid van mensen wereldwijd.

Onerlijke verdeling van de gevolgen

Mensen die het minst bijdragen aan deze ecologische crisis dragen de zwaarste lasten. In veel gebieden rond de evenaar leiden overstromingen, hittegolven, verdroging en biodiversiteitsverlies tot mislukte oogsten. Zo'n 600 miljoen mensen leven inmiddels in gebieden met een hoog klimaatrisico, voornamelijk in het mondiale zuiden. Volgens voorspellingen kan de huidige ecologische achteruitgang wereldwijd leiden tot een economische krimp van 19%, waarbij opnieuw arme landen het zwaarst worden getroffen.

Korte termijn boven lange termijn

Ondanks deze harde feiten blijven veel grote bedrijven vasthouden aan kortetermijndenken: winst nu, problemen later. Door beslissingen van aandeelhouders en directies stroomt kapitaal nog steeds naar innovaties die leiden tot meer energie- en materiaalverbruik. Efficiënter vliegen leidt bijvoorbeeld tot meer vluchten. Efficiëntere en daardoor goedkopere energieproductie leidt tot meer energieverbruik. Ook leidt efficiëntere productie van goederen tot het vrijkomen van kapitaal dat wordt geherinvesteerd, wat weer leidt tot meer materiaalgebruik. Dit is de paradox van Jevons: we worden efficiënter in het verbruiken van hulpbronnen en energie, waardoor we er meer van gaan gebruiken. Het is daarom hoog tijd om andere stemmen, zoals die van werknemers, omwonenden en vertegenwoordigers van de natuur, structureel en met beslissingsrecht te betrekken bij de koers van bedrijven en hun impact daarbij op de planeet en samenleving.

Een alternatief: innovatie op basis van ontgroei

Eerder pleitten wij in het tijdschrift *Real-World Economics Review*⁴ voor een fundamenteel andere aanpak: innoveren vanuit de principes van 'ontgroei'. Het gaat bij

ontgroeien om het rechtvaardig terugbrengen van productie en consumptie om menselijk welzijn te vergroten en ecologische schade te herstellen, lokaal en mondiaal, nu en in de toekomst. We hebben een economie nodig die, zoals econoom John Stuart Mill al in de 19^e eeuw stelde, in harmonie is met de natuur. Het internationale klimaatbureau IPCC² bevestigt dat ontgroei een van de meest effectieve strategieën is om grondstoffengebruik en uitstoot van broeikasgassen te verminderen.

Vier voorwaarden voor ontgroei-innovatie

1. Rekening houden met natuurkundige grenzen

Ons economische systeem moet functioneren binnen de draagkracht van de aarde. Leven zoals we nu in Nederland doen zou wereldwijd vier aardbollen vereisen: onhoudbaar dus.

2. Sociale en economische rechtvaardigheid

Herverdeling van middelen, met meer toegang tot duurzame ontwikkeling voor het mondiale zuiden en minder consumptie door de rijkste groepen in het noorden. Eerlijke productprijzen moeten milieu-impact en leefbare lonen weerspiegelen.

3. Welzijn voor alle levensvormen

Innovaties moeten ook dieren en ecosystemen ten goede komen. Costa Rica laat zien dat lage uitstoot en hoog welzijn goed samen kunnen gaan. Per hoofd van de bevolking veroorzaken Costa Ricanen een kwart van de uitstoot van die van Amerikanen, terwijl ze een hoger gemiddeld welzijn kennen. Dit dankzij een levensinstelling die ook wel 'Pura Vida' wordt genoemd, met een nadruk op leven in bescheidenheid en evenwicht die beleidsmatig wordt ondersteund door de Costa Ricaanse nationale en lokale overheden.

4. Versterking van democratische besluitvorming

Innovatie mag niet uitsluitend door markten en kapitaal worden gestuurd, maar moet ontstaan uit participatieve besluitvorming waarin ook de natuur een stem krijgt.

Voorbeelden zijn coöperaties of het Nederlandse 'zoöperatie of zoöpbestuursmodel'. In een zoöp werken menselijk en anders-dan-menselijk leven samen aan een praktijk van ecologische regeneratie. Om een zoöperatie te worden, benoemt een organisatie een onafhankelijke 'spreker voor de levenden'. Deze helpt bij het vertalen van de belangen van anders-dan-menselijk leven naar de strategie en beslissingen van een organisatie³.

Praktische voorbeelden

Technologische innovaties kunnen bijdragen aan het herstel van ecosystemen en verminderen van ongelijkheid, mits ze voldoen aan bovenstaande voorwaarden. En daarvoor is vaak geen complexe technologie nodig; we kunnen er al direct mee beginnen. Enkele voorbeelden van dit soort innovaties zijn:

- Reparatievriendelijke, biologisch afbreekbare producten met een lange levensduur. Zoals een Fairphone-telefoon die is ontworpen om lang mee te gaan en makkelijk is te repareren, wat leidt tot minder elektronisch afval. De producent maakt gebruik van gerecyclede materialen en streeft naar eerlijke arbeidsomstandigheden in de hele toeleveringsketen.

Foto: Anghela Monika Arnoldi, Berlin, Wikimedia Commons, CC BY 3.0

De onderstroom groeit

In Nederland werken al duizenden burgerinitiatieven aan deze vormen van innovatie, ze worden samen ook wel de 'onderstroom' genoemd. Vaak zijn dit coöperaties van burgers op het gebied van energie, voedsel, zorg, onderwijs en kunst & cultuur. Alleen al in Nederland zijn hier zo'n 1,5 miljoen mensen bij betrokken op tal van terreinen: van repaircafés, energiecoöperaties en ruilen deelwinkels tot auto-deelinitiatieven en buurtmoestuinen⁵. Overheden zouden deze beweging meer moeten faciliteren met enerzijds beleidsruimte en financiële steun. Anderzijds zou ze strikte duurzaamheidseisen moeten stellen aan nieuwe markttoetreders en innovaties van bestaande bedrijven, zodat de keuze voor bedrijf en consument straks alleen nog maar duurzaam en gezond is.

- Mobiliteitsoplossingen die OV, fietsen en elektrische deelmobiliteit bevorderen. Denk hierbij aan de vele auto-deelinitiatieven die zowel via georganiseerde platformen als via particuliere initiatieven ontstaan.
- Duurzame landbouw die zowel emissies vermindert als bodemkwaliteit herstelt. Zo neemt het biologisch landbouwareaal gestaag toe en zijn er inmiddels meer dan 200 voedselbossen in Nederland. Voedselbossen zijn vrij van pesticiden, bevorderen de biodiversiteit en dragen bij aan een gezonde bodemkwaliteit.

Foto: Energie-U, www.energie-u.nl

- Energie- en wooncoöperaties in handen van burgers. In Nederland waren in 2024 ruim 700⁴ energiecoöperaties actief. Deze coöperaties spelen een belangrijke rol in de energietransitie door lokale duurzame energieprojecten te ontwikkelen en bewoners te betrekken bij de verduurzaming van hun omgeving.
- Lokale deelplatforms voor apparaten, energie en transport. Peerby is bijvoorbeeld een online platform waar mensen spullen zoals gereedschap, elektronica of apparaten kunnen lenen en huren van burens in hun directe omgeving. Het idee is om spullen te delen in plaats van te kopen, wat duurzamer is en geld bespaart.

Conclusie

Innovatie die louter gericht is op efficiëntie en groei is niet toekomstbestendig. Wij pleiten ervoor alleen nog maar innovaties die voldoen aan ontgroeivoorwaarden toe te laten tot de markt, omdat zij de sociale en ecologische crisis kunnen keren. Echte duurzame innovatie blijft binnen planetaire grenzen en bevordert welzijn voor alle levensvormen. De eerste duizenden initiatieven zijn in Nederland al zichtbaar in de zogenaamde onderstroom. Nu is het zaak om als overheid de beleidsbakens snel om te zetten richting een werkelijk volhoudbare samenleving en om als marktpartijen hier vervolgens creatief op in te spelen.

De referenties bij dit artikel staan op bit.ly/tijdschriftmilieu

Foto: Milieu, Wikimedia Commons, CC BY 3.0

Foto: Peerby

Tabak hebben van fossiele reclames

Discussiebijeenkomst

Reclame beïnvloedt ons koopgedrag – en daarmee ons klimaat. Hoe voorkomen we dat fossiele reclames de transitie naar duurzaamheid vertragen? Denk mee tijdens de bijeenkomst Tabak hebben van fossiele reclames en ontdek welke rol professionals kunnen spelen in een reclamevrij, klimaatvriendelijk toekomstbeeld.

Met sprekers als:

- **Femke Slegers** (oprichter Stichting Reclame Fossielvrij)
- **Ziggy Klazes** (raadslid GroenLinks Haarlem)
- **Bas Welling** (CEO We Agency)

Woensdag
12 november
17:00 - 19:00
VVM bureau, Utrecht

Praat mee!

vvm.info

Bodem en compostwormen in de landbouw

Studiemiddag

Bodemwormen zijn kleine, maar krachtige bodemingenieurs. Ontdek hoe ze bijdragen aan gezonde, vruchtbare en klimaatbestendige bodems tijdens de studiemiddag Bodemwormen en vermicompost: functie, productie, nut en waarde. Leer van experts en praktijkvoorbeelden hoe wormen en vermicompost effectief kunnen worden ingezet.

Met sprekers als:

- **Roos van de Logt** (onderzoeker Louis Bolk Instituut)
- **Eric de Bruin** (lector Aeres Dronten, ondernemer Ca Minerals BV)
- **Monica Commandeur** (PUM senior experts)

Donderdag
13 november
13:30 - 17:00
VVM bureau, Utrecht

Verken de fascinerende wereld van bodemwormen

vvm.info

Tentoonstelling Invisible Matters

t/m 7 november

Invisible Matters maakt de onzichtbare krachten die de stadsnatuur beïnvloeden ervaarbaar. Een variatie aan werken van kunstenaars, ontwerpers en experts zijn wordt, die op een bijzondere manier tentoongesteld. Niet alleen de binnenruimtes zijn podia, maar de openbare ruimte in de stad is ook het speelveld waar we de kracht van en op natuurlijke systemen verkennen, testen en ervaarbaar maken. Rond de werken worden AR/VR ervaringen, co-creatie momenten en

workshops georganiseerd.

De verstedelijking van gebieden brengt schade toe aan de natuur. Als gevolg van menselijke ingrepen door de eeuwen heen, is veel stedelijk leven, boven- en ondergronds, aangetast of verdwenen. Hoe kunnen we beter inspelen op verandering in steden door meer gebruik te maken van natuurlijke systemen? Van het observeren van de rol van schimmels en bacteriën, het welzijn van stadsbomen en verkenning van

wortelsystemen, tot vergezichten als ecologisch gestuurde AI en meer. Enkele toegepaste kunstwerken en ontwerpen worden doorontwikkeld en gaan ook de openbare ruimte van de stad in de aankomende jaren. Geopend: di. – vrij. van 10u – 17u; zaterdag 13u – 17u. Meer informatie: www.transnatural.org

Eindejaarswandeling door De Groote Peel

31 december

Sluit het jaar af met een stevige winterwandeling door De Groote Peel. Tijdens deze wandeling van 12 km is er volop gelegenheid om goede voornemens te maken voor het nieuwe

jaar en het afgelopen jaar te overdenken. Onderweg vertelt de gids van Staatsbosbeheer je over de natuur in winterrust en steek je de provinciegrens tussen Brabant en Limburg een paar keer over. Na afloop genieten we van een Brabants (vegetarisch) worstenbroodje in Buitencentrum De Pelen.

Op 31 december van 11:00 – 14:30

Voor meer informatie: tinyurl.com/grootepeel

Seizoenswandeling Schoorlse Duinen

29 december

Maak een seizoenswandeling en ontdek de pareltjes van de Schoorlse Duinen. Van groene korstmossen tot aan heldere zonnestralen door de bladeren. Elk seizoen heeft iets unieks te bieden. Bekijk elk pareltje van dichtbij en laat je verwonderen door wat het bos te bieden heeft. Dus wat voor weer het ook is, trek je jas aan en wandel mee!

Op 29 december van 10:30 – 12:00

Meer informatie: tinyurl.com/duinwandeling

'Rewilden': expositie in De Nieuwe Stad

t/m 16 november

Wat gebeurt er als we de natuur haar gang laten gaan in de stad? Zou het straatbeeld veranderen, en hoe? Met deze vragen als vertrekpunt presenteren diverse kunstenaars hun werk in de tentoonstelling Rewilden. Van gevel tot

parkeerdek, van container tot platform; de kunstwerken woekeren door De Nieuwe Stad in Amersfoort en nodigen bezoekers uit om de relatie tussen stad en natuur opnieuw te verkennen. De kunstenaars geven ieder op eigen wijze vorm aan een stad waarin natuur niet wordt begrensd, maar een centrale plek krijgt. Van een

ruisende tuin tot een immense waterval in een container, en van een groot opblaaslandschap tot intieme installaties: de werken verbeelden hoe mens en natuur samenleven en woekeren door het stedelijk landschap. Tegelijkertijd laten ze zien hoe de natuur vaak juist wordt beperkt door de kaders die de mens oplegt.

De kunstwerken zijn te zien in de openbare ruimte. Navigeer op Oliemolenhof 106 te Amersfoort en je komt in De Nieuwe Stad uit waar je vanzelf de werken zal vinden. Twee werken zijn alleen te bezoeken op zaterdag en zondag tussen 11.00 en 15.00 uur. Het werk van Elsemarijn Bruys is te zien aan de Oliemolenhof 18A (via de grote trap aan het plein met de groene hekken). Het werk van Persijn Broersen & Margit Lukács is te zien aan de Oliemolenhof 90. Meer informatie: <https://rewilden.nl>

Recensie: The System

In de documentaire *The System* volgen we drie verschillende mensen die elk vanuit hun eigen speelveld de ambitie hebben om de klimaatcrisis prioriteit nummer één te maken en om het lot daarvan te kantelen. Het gaat om Henk Ovink, internationaal waterdiplomaat in New York; Pippi van Ommen, medeoprichter van Extinction Rebellion in Amsterdam; en de Berlijnse klimaatactivist en antifascist Tadzio Müller.

In een tijd waarin we bijna alle quotes en posters al voorbij hebben zien komen, biedt deze film statements die je écht raken. We zien de politici en de activisten, maar bovenal zien we weer eens mensen. En dat zijn niet alleen de drie hoofdpersonen in deze film. Zij laten ons door hun verhaal te delen zien dat we soms vergeten waar het uiteindelijk op neerkomt. Met tranen en momenten waarop ze het soms niet meer weten, ze zich wanhopig voelen en zich afvragen of ze wel de juiste keuze maken, word je als kijker herinnerd aan de emoties en de worstelingen die wij allemaal hebben en ervaren.

Voor wie zich soms ook ontmoedigd voelt in een zee van informatie en nieuws, is deze film een verademing. Als kijker word je meegenomen naar conferenties, naar protesten en naar het werk wat de drie hoofdpersonen leveren om hun doelen te bereiken. Met prachtig filmwerk en rauwe maar eerlijke gesprekken, is deze indrukwekkende film voor iedereen een aanrader. Niet alleen voor wie zich ook wanhopig voelt in het licht van de klimaatcrisis, maar juist ook voor wie er afstand van hebben genomen. Regie: Joris Postema.

Te zien in filmhuizen, maar ook thuis via Picl: picl.nl/films/the-system

Warming Up Festival

30 oktober t/m 2 november

Na een succesvolle eerste editie in 2024 keert het Warming Up Festival dit najaar terug naar Stadsschouwburg Utrecht. Vier dagen lang is er een programma vol theater, muziek, kunstinstallaties, gesprekken en workshops rondom het klimaatvraagstuk. Van donderdag 30 oktober t/m zondag 2 november 2025 verandert de schouwburg in een bruisende festivalhub waar ontmoeting, verbeelding en actie centraal staan.

Met meer dan 30 activiteiten voor kinderen, jongeren en volwassenen – van laagdrempelige voorstellingen tot verdiepende talks en actieve werkplaatsen – maken we klimaatverandering invoelbaar én bespreekbaar.

Warming Up Festival is een initiatief van Tolhuistuin Amsterdam i.s.m. Impact Makers en Stadsschouwburg Utrecht. Samen geven ze een krachtige culturele impuls aan het klimaatdebat. Niet met doemscenario's, maar met verhalen van hoop, verbinding en verandering. Info: tinyurl.com/warmfestival

Beeld: Warming Up Festival

Planten & Planeten

t/m 2029

In *Planten & Planeten* maak je een reis door tijd en ruimte: van de oerknal tot het jaar 2125 en nog veel verder. Verwonder je over wat wetenschap, kunst en natuur kunnen vertellen over de ontwikkeling van het leven op planeet aarde. Ontdek de biologie en de sterrenkunde: van stuifmeel tot sterrenstof, van planten tot planeten!

In deze presentatie in de Oude Sterrewacht in Leiden kun je je verwonderen over wat wetenschap, kunst en natuur ons vertellen over het ontstaan van leven. Wat is de bron van het leven? Waar komt organische groei vandaan? En wat betekent dat voor ons? *Planten & Planeten* laat zien dat wetenschappers in de afgelopen eeuw grote sprongen voorwaarts hebben gemaakt. Je wordt ondergedompeld in een allesomvattende ervaring: een reis door tijd en ruimte. Aan het eind heb je misschien nog meer vragen dan nu. Want hoe leven precies kan ontstaan, dat is nog altijd een van de grootste geheimen voor de mensheid. De expositie is van woensdag tot en met zondag van 11.00 tot 16.00 uur open. Bij de tentoonstelling is een uitgebreid activiteitenprogramma met workshops, lezingen, sterrenkijkavonden en rondleidingen door de koepels van de Oude Sterrewacht. Voor kinderen zijn er speciale kinderlades en -workshops. Voor meer informatie: tinyurl.com/plantenplaneten

*Q&A-zoeker Erik de Bruin bij de wormenbak bij Aeres, Dronnen
Foto: Monica Commandeur*

AANDACHT VOOR BODEMWORMEN

Bodemwormen spelen een sleutelrol in de landbouw. Het zijn ware ingenieurs van een gezonde en vruchtbare bodem. Toch blijft hun potentieel onderbenut. Tijd om in de fascinerende wereld van de bodemworm te duiken, met aandacht voor hun ecologische én economische waarde. Wat kunnen we van deze bescheiden beestjes leren – en hoe zetten we ze effectiever in voor een duurzame landbouw?

Wereldwijd komen er dagelijks enorme hoeveelheden organisch afval op stortplaatsen terecht. Dat leidt tot ontbinding zonder zuurstof (anaerobe ontbinding), waarbij methaangas wordt geproduceerd. Dit draagt bij aan de opwarming van de aarde en de klimaatverandering. Bovendien zorgt organisch afval voor extra problemen, zoals stankoverlast, ongedierte en watervervuiling. Bovenal zorgt het voor gemiste kansen om afval om te zetten in waardevolle hulpbronnen voor plantaardige productie zoals compost, bemestingsstof of bodemverbeteraar.

De bodemworm ontbreekt in de gft-cyclus

De scheiding van groente-, fruit- en tuinafval (gft), die in Nederland gemeengoed is geworden, levert een belangrijke bijdrage aan de vermindering van het geschetste probleem. Het is een belangrijke schakel in het circulair maken van ons landbouw- en voedselsysteem. Maar vanwege de onmisbare hygiënenormen die de EU heeft gesteld aan de industriële verwerking van organisch afval en gft, is het microbiom in de compost door verhitting gesteriliseerd. Wat in het circulaire proces het meest is genegeerd is de

bodemworm, die past niet in het systeem. En dat is onterecht!

De VVM vraagt daar nu aandacht voor met een studiemiddag op 13 november (zie tinyurl.com/bodemworm). Tijdens die middag zullen de functies van de bodemworm in het proces van organische stof verwerking centraal staan.

Het belang van bodemwormen in het aandachtsveld van de milieuprofessional

Een centimeter grond kan honderden jaren nodig hebben gehad om zich te vormen, maar kan verloren gaan in slechts een enkele regenbui of industrieel incident. In 2020 vroeg Jeroen Onrust van de Rijksuniversiteit

De ijsberg van voedselverspilling Bron: FAO

Darwins wormenboek

Charles Darwins' laatste boek heet voluit *Humusvorming door wormen, met observaties over hun levenswijze*. Dit werd gepubliceerd op 10 oktober 1881 maar pas honderd jaar later vertaald in het Nederlands. Met het boek bewees Darwin dat de accumulatie van kleine veranderingen door natuurlijke processen, tot stand gebracht door deze organismen die tot dan toe als 'onbeduidend dus oninteressant' werden beschouwd, significante gevolgen kan hebben voor het hele ecosysteem.

Darwin onderzocht 40 jaar lang op een wetenschappelijke en precieze manier hoe wormen bijdragen aan bodemvorming en het behoud van archeologische objecten.

Ondanks het wetenschappelijke karakter sprak het boek een breed publiek aan. Darwin toont dan ook indringend de impact aan van het complexe aanpassingsgedrag en het belang van bodemwormen op het geologische en ecologische systeem. Dit onderbouwde hij met verbazingwekkend nauwkeurige beschrijvingen.

Overigens was Darwins' focus gericht op het schatten van de leeftijd van de aarde aan de hand van de geologische erosie die hij waarnam. Wormen bleken daarin een belangrijke factor.

Groningen via Zembla¹ aandacht voor de vernietiging van de regenworm in ons landschap door ploegen en mestinjectie. Voor de Nederlandse milieuprofessionals is het belang van de bodemworm tweeledig: voor de fysieke functie in een gezonde bodem en voor de compostproductie voor het bodemleven.

Dat bodemwormen fascinerende organismen zijn met een ruim aanpassingsvermogen aan veranderingen in licht, vochtigheid en seizoenen, ontdekte evolutiebioloog Charles Darwin (1809-1882) al vroeg in zijn leven. Hij bleef er 40 jaar onderzoek naar doen en deelde die fascinatie in zijn laatste boek (zie kader).

EU Missie 2021-2030: Bodemdeal voor Europa

De bodem is een kwetsbare hulpbron die zorgvuldig moet worden beheerd en beschermd voor toekomstige generaties.

Toch is naar schatting 60-70% van de bodems in de EU momenteel ongezond door verdichting, vervuiling en verarming van

het bodemleven. De EU heeft haar ambities voor 2030 daarom vastgelegd in het manifest *Bodemdeal voor Europa*². In het programma Horizon Europe is er een flink budget vrijgemaakt voor onderzoeks- en innovatieprojecten, waarvan Nederland tot nu toe nog maar spaarzaam gebruik heeft gemaakt.

Het project Excalibur Horizon 2020³ is één van die EU-projecten, die in mei 2025 is afgesloten. Onder leiding van het Britse Natural History Museum is daarin o.a. een inventarisatie gemaakt van de soorten bodemwormen die voorkomen in de agrarische omgeving in de Europese landen. Het resultaat is op YouTube te zien in *European Earthworms in Agricultural Environments*⁴.

De Postcodeloterij heeft in Nederland mogelijk gemaakt dat onder leiding van IUCN Nederland de film *Onder het maaiveld*⁵

(2023) is geproduceerd, die inmiddels al in vele filmtheaters is vertoond.

Door de klimaatverandering blijft het aanpassingsvermogen van het bodemleven interessant. Het Louis Bolk Instituut bestudeert de 'pendelaarworm' als soort (zie het artikel van Roos van der Logt hierna).

Gecomposteerde gft, een hygiënisch product

De hoeveelheid gft die bij burgers aan huis wordt opgehaald is 80% van de totale huishoudelijke gft-productie in Nederland. De verwerking is de laatste jaren vrijwel constant en schommelt rond de 1.600 kton per jaar. Opgehaald gft wordt deels via vergisting verwerkt en door industriële compostering middels verhitting en beluchting (Tabel 1). De overige 20% van het gft uit de huishoudens, ongeveer 400 kton, komt vooral terecht bij het overige afval en verdwijnt in een afvalverbrandingsinstallatie (AVI).

Nederland heeft het EU-Horizon budget nog maar spaarzaam gebruikt

Gft-compost wordt in Nederland volgens strenge richtlijnen geproduceerd die staan in het Landelijk Afvalbeheerplan (LAP). In het verwerkingsproces wordt het product door verhitting boven de 70°C kiemvrij gemaakt.

Daardoor is gft-compost algemeen toepasbaar als bodemverbeteraar. Wormen passen niet in dit verwerkingssysteem, omdat zij niet bestand zijn tegen deze temperaturen. In Sectorplan 6 van het LAP is echter de mogelijkheid opengehouden voor nadere uitwerking van de vergunningverlening voor diverse kleinschalige verwerkingsvormen, waaronder de productie van vermicompost.

Een kwart van het verwerkte gft-afval wordt eerst vergist. Gft-vergisting is een bacterieel proces en duurt ongeveer twee weken. Daaruit ontstaan biogas en het zogenoemde digestaat. Het biogas wordt geoogst als energievoorziening; het digestaat wordt volgens de Euralcode verder verwerkt tot

Tabel 1
Overzicht van de hoeveelheid verwerkt gft-afval in kton over de jaren 2019-2023

Jaartal	2019	2020	2021	2022	2023
Vergisten en composteren gft-afval, hoeveelheden in kton	1.560	1.698	1.699	1.523	1.607

compost. De compostopbrengst na de vergisting is bijna even groot als na compostering zonder vergisting.

Van de verwerkte hoeveelheid gft-afval in Nederland blijft ongeveer 40% over in de vorm van compost. De rest is opgegaan in CO₂ en water. Het meeste daarvan gaat naar de akkerbouw, of wordt verpakt als potgrond.

Bron van alle cijfers is het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat⁶.

Groen- en tuincompost als bioactieve bodemverbeteraars

Groencompost is een compostproduct dat door micro-organismen wordt gecomposteerd tot een stabiele humus. Groencompost die in de handel mag worden gebracht wordt gemaakt van 100% bladeren, gras en snoei-hout uit tuinen, parken, plantsoenen, bermen en natuurgebieden. Het groenafval wordt door de activiteit van micro-organismen op natuurlijke wijze verhit tot 60-70 °C, waardoor onkruidzaden en ziektekiemen worden gedood. Om deze hoge temperaturen te bereiken, is een composthoop van een flinke omvang nodig en met voldoende zuurstof en vocht. Het eindproduct wordt gezeefd en is bioactief door de aanwezigheid van bacteriën en schimmels. Het verbetert de structuur, vruchtbaarheid en waterhuishouding van de bodem. Groencompost is breed toepasbaar als bodemverbeteraar, ook

in biologische landbouw.

Tuincompost is eigenlijk hetzelfde als groencompost, maar is niet verwerkt in een gecontroleerd en gestandaardiseerd composteringsproces, dus niet verhandelbaar. En er is nog een verschil. In tuincompost zijn vaak grote hoeveelheden bodemwormen aanwezig, die vanuit de omgeving zijn gemigreerd en die een bijdrage leveren aan het composteringsproces. Dat verschil is ook merkbaar aan het microbiom; de biodiversiteit van microben in de rijpe tuincompost.

Strooiselwormen in de composthoop

Het komt voor dat hobbytuiniers extra strooiselwormen toevoegen aan hun composthoop, om het composteringsproces en de biodiversiteit in het compostproduct te bevorderen. Het resultaat wordt vermicompost genoemd. Deze wormkweek-techniek is ook relevant voor professionele tuinders en veehouders, die hun organische bedrijfsafval, al dan niet in combinatie met dierlijke mest, na compostering op hun eigen bedrijf willen benutten.

In 2024 kreeg ontwikkelingsorganisatie PUM vanuit Libanon het verzoek om meer kennis over de benutting van organisch bedrijfsafval van olijven- en citruskwekers. Dat leidde tot een reeks van 14 videoconferenties, die recent zijn gebundeld in een videoboek (zie kader).

De doelgroep van deze video's is de professionele, lokale tuinder, maar voor Nederlandse tuinders, tuinliefhebbers, akkerbouwers en veehouders bevat de reeks ook interessante informatie.

Hoewel zij met weinig wettelijke beperkingen te maken hebben om hun compost en vermicompost te produceren, blijft het in acht nemen van hygiënevoorzorgen belangrijk voor een gezonde bedrijfsvoering. Het videoboek neemt de kijker stapsgewijs mee langs alle facetten.

Wormenkweek met strooiselwormen

Het kweken van strooiselwormen is een activiteit die zowel hobbymatig als bedrijfsmatig kan worden opgepakt. Deze kweek verschilt in meerdere opzichten van de wormenkweek voor bijv. visvoer. Het is daarom van belang om altijd onderscheid te maken in het doel: de wormenkweek voor de opbrengst aan wormeieren en jonge wormen, of voor de productie van wormencompost. In zijn inleiding tijdens de komende VVM- studiemiddag zal Eric de Bruins dit verschil verder verduidelijken.

Op de volgende pagina's schrijft Roos van de Logt over het onderzoek naar de functie van pendelwormen in de bodem. Daarna komt Eric de Bruins onderzoek naar de verwerking van het afval uit de kantine van AERES in Dronten door wormenkweek en de functie van de compost voor de bodem aan bod.

Voor wie nóg meer wil weten: kom naar de studiemiddag! Zie ook pagina 39.

From waste to wonder: the art of composting and vermiculture

Dit videoboek over composteren en vermicomposteren (Commandeur & Derreik, 2025) voor kleine boomkwekers met olijf- en citrusboomgaarden is "al werkende weg" ontstaan. In 2024 gaf ik wekelijks een veertiental Engelstalige videoconferenties aan Libanese boomgaardhouders over vermicomposteren van tuinbouwafval. Na afloop kwam vanuit Libanon het verzoek om de conferentieserie te bundelen in een videoboek. Toen dat af was, ontstond de behoefte voor publicatie buiten de oorspronkelijke doelgroep. Een eerste vorm daarvan is te zien op www.accessagriculture.org.

Het videoboek blijft dicht bij de praktijk van de doelgroep. De aspecten die worden besproken, worden afgewisseld met korte toelichtingen op de wetenschappelijke achtergronden. De belangrijkste aspecten zijn voordelen voor het bedrijf en het milieu, de diverse composteringssystemen en de manieren van uitvoering, het gebruik van mest bij de compostering, veelvoorkomende problemen, opschaling en intensivering van de wormenproductie in vermiculture, en opslag en toepassing van de vermicompost.

Regenwormen, waterinfiltratie, verdroging en klimaatverandering

De grote blauwkopworm ofwel *Lumbricus terrestris*

Regenwormen leveren een belangrijke bijdrage aan het waterregulerend vermogen van grasland. Bij het Louis Bolk Instituut onderzoeken we of en hoe we hun activiteiten kunnen stimuleren. De eerste resultaten zijn veelbelovend.

De weersextremen nemen toe, zowel periodes van droogte als piekbuien komen vaker voor en de voorspelling is dat die trend zich voortzet. Hierdoor wordt de waterregulerende functie van de bodem steeds belangrijker. In het ideale geval infiltreert water snel en lokaal in de bodem. Grasland speelt daar een grote rol in; het beslaat op dit moment namelijk een kwart van het Nederlandse landoppervlak. Regenwormen leveren een belangrijke bijdrage aan het waterregulerend vermogen van grasland. Met hun graafwerkzaamheden bevorderen zij de waterinfiltratiesnelheid en -capaciteit van de bodem. Ze kunnen dan ook bijzonder talrijk zijn. In een goed grasland tref je zeker 400 wormen per vierkante meter, uitschieters gaan zelfs over de 1000 per vierkante meter.

Strooiselbewoners, bodembewoners en pendelaars

In Nederland komen zeker 30 verschillende soorten regenwormen voor. Die zijn ruwweg

Roos van de Logt is onderzoeker Duurzame veehouderij & Agrobiodiversiteit bij het Louis Bolk Instituut

Nick van Eekeren is onderzoeker Duurzame veehouderij & Agrobiodiversiteit bij het Louis Bolk Instituut

in te delen in drie categorieën; de strooiselbewoners, de bodembewoners en de pendelaars. De eerste groep is rood van kleur, omdat pigmenten bescherming tegen zonlicht bieden. Deze wormen leven namelijk deels bovengronds; je vindt ze in de strooisellaag en de eerste 20 cm van de bodem. Ze eten vooral dood organisch materiaal, de welbekende 'compostwormen' vallen ook binnen deze groep. De bodembewoners zijn grijs gekleurd; ze bewonen de eerste 20-40 cm van de bodem en je ziet ze zelden bovengronds. Graven doen ze veelal horizontaal door grond te eten en die achter zich weer uit te poepen. De laatste groep, de pendelaars, maken diepe verticale gangen (soms tot wel twee meter diep) en die houden ze open; ze pendelen op en neer. Diep in de grond zijn ze beter beschermd tegen predatoren en schimmelingen in temperatuur en vochtigheid; bovengronds verzamelen ze voedsel in de vorm van organisch materiaal en zoeken ze een partner voor de voortplanting. Dankzij hun diepe verticale gangen is met name de groep van de pendelaars erg interessant op het gebied van de waterregulatie van grasland.

Aanpassingsvermogen voor klimaatadaptatie

De meest voorkomende soort onder de pendelaars is de grote blauwkopworm (*Lumbricus terrestris*), het is tevens de grootste regenworm die je in Nederland kunt aantreffen. De soort wordt beschouwd als inheems (hoewel hij na de laatste ijstijd hier tijdelijk verdwenen was). Hij komt voor op zowel zand, klei, leem als veen, zij het niet overal in gelijke mate.

Uit eerder onderzoek op zandgrond met verschillende leemgehalten leek naar voren te komen dat *L. terrestris* zand met een hoger leempercentage preferereert ten opzichte van puur zand¹. En dat deze soort op perceelniveau niet overal voorkomt, ook bij vergelijkbare percelen. Het vermoeden bestaat dat die afwezigheid van *L. terrestris* te maken kan hebben met de geschiedenis van het

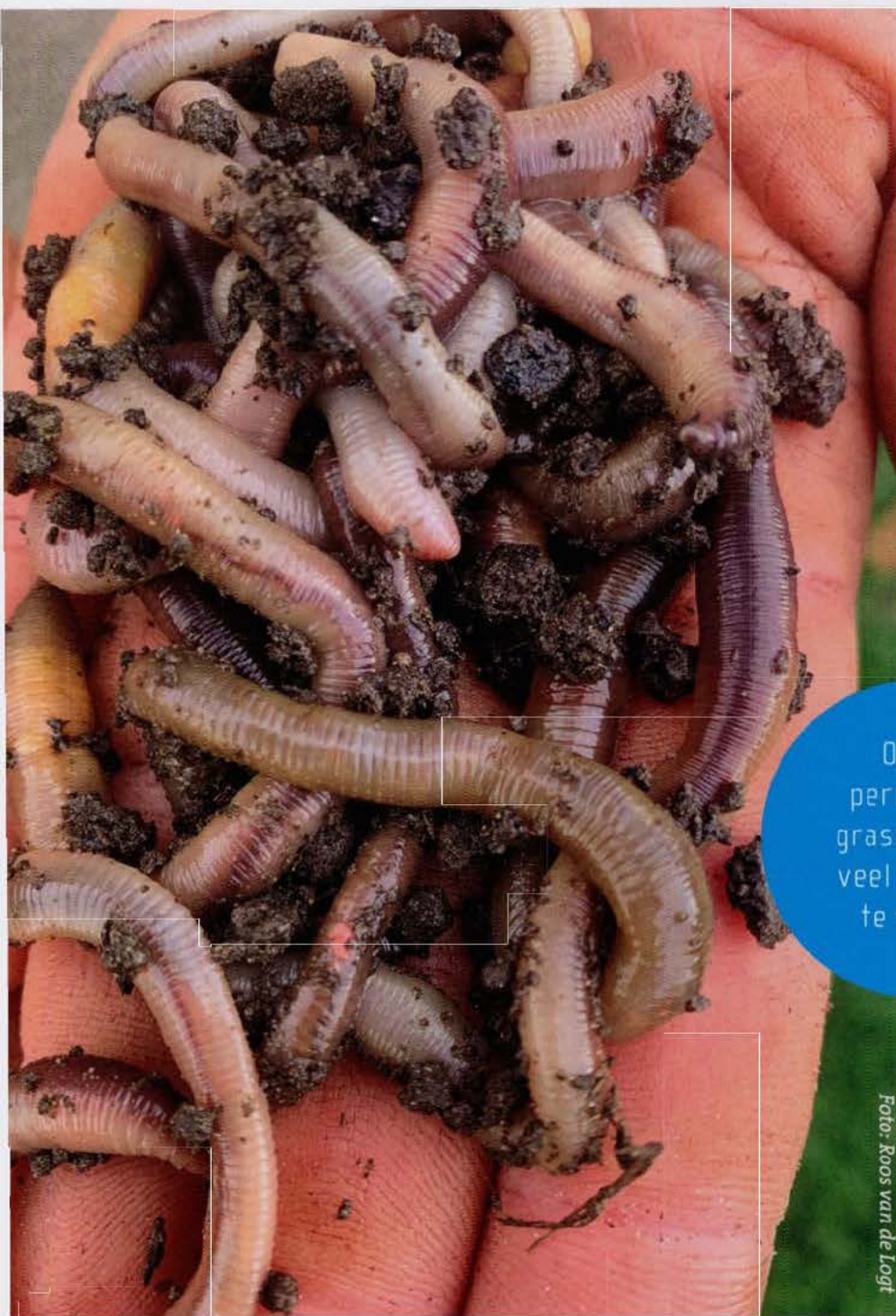

Foto: Louis Bolk Instituut

Tijdens het onderzoek bij twee biologische melkveehouders in Brabant

perceel wat betreft grondbewerking, inzet voor akkerbouw en pesticidegebruik. Al deze factoren kunnen namelijk een negatieve uitwerking hebben op de pendelaarpopulatie. Desalniettemin heeft de worm een aanzienlijk aanpassingsvermogen en denken we dat deze soort met een beetje hulp in de vorm van beheersmaatregelen en/of inoculatie

(uitzetten) een klimaatadaptieve rol zou kunnen spelen in grasland². Hun gangen verbeteren namelijk niet alleen de waterinfiltratiesnelheid en -capaciteit; ze vormen ook een soort snelweg voor diepe wortelgroei, wat voordelig is in tijden van droogte. Daarnaast is de worm zelf ook een belangrijke voedselbron voor allerlei predatoren, van weidevogels tot dassen.

Onder
permanent
grasland zijn
veel wormen
te vinden

Foto: Roos van de Logt

De uitgezette wormen

Lumbricus terrestris voelt zich thuis in grasland; deze worm houdt namelijk niet van verstoring van de bodem, omdat dan de gangen vernield worden. Vandaar dat we de hoogste populatiedichtheden kunnen vinden op permanent grasland. Met name grasland in de biologische landbouw toont zich geschikt, onder meer vanwege het gebruik van vaste mest, wat een goede voedingsbron is. Al een aantal jaren werkt het Louis Bolk Instituut (LBI) aan weten-

schappelijk onderzoek om meer duidelijkheid te krijgen over de potentie van beheer/inoculatie van *L. terrestris* ten behoeve van waterregulatie (zie ook de referenties). Dit doen we in samenwerking met de praktijk en met veldproeven op melkveebedrijven.

Experiment met uitzetten van wormen

Onze jongste bevindingen over dit onderwerp publiceerden we eerder dit jaar in een

wetenschappelijk artikel op basis van een experiment waarin *L. terrestris* werd uitgezet op graslandpercelen bij twee biologische melkveehouders in Brabant³. Met een kraan werden op beide locaties stalen buizen (ø 61 cm) in de bodem geduwd. In de helft van alle buizen werd de al aanwezige wormenpopulatie verwijderd door de grond met de hand uit te sorteren. Vervolgens werden er op de buizen – mét en zonder eigen regenwormenpopulatie – ieder drie verschillende behandelingen toegepast (resultierend in zes verschillende behandelingen in totaal):

- controle (géén toevoeging van *L. terrestris*)
- inoculatie met lokaal verzamelde *L. terrestris* (15 individuen per buis) en
- inoculatie met commercieel verkregen *L. terrestris* (15 individuen per buis).

Vervolgens werden de buizen afgedekt met fijnmazig net om ontsnapping en predatie te voorkomen. Na een jaar zijn alle buizen geleegd en werd de grond met de hand uitgezocht op wormen. Van al die wormen werd vervolgens de soort bepaald, om de gehele gemeenschap in kaart te brengen.

Een deel van de uitgezette regenwormen bleek een heel jaar te hebben overleefd; sommige van hen hadden gangen van meer dan 60 cm diep gegraven én er werden nakomelingen van ze gevonden. We kunnen op basis hiervan nog niet zeggen of de populatie zich ook op de langere termijn zal handhaven, maar er lijkt potentie te zijn voor het introduceren van pendelende regenwormen als ecologische innovatie ter bevordering van de waterregulatie van grasland.

De referenties bij dit artikel zijn te vinden op bit.ly/tijdschriftmilieu

BODEM- EN COMPOSTWORMEN IN DE LANDBOUW – de vergeten helden van de bodem

Hoewel ze zelden in het middelpunt van de belangstelling staan, spelen bodemwormen een sleutelrol in de landbouw. Hun gedrag, hun invloed op de bodemstructuur en hun samenwerking met micro-organismen maken hen tot ware ingenieurs van een gezonde, vruchtbare bodem. Toch blijft hun potentieel onderbenut, zowel in onderzoek als in de praktijk. Tijdens deze studiemiddag duiken we in de fascinerende wereld van de bodemworm, met aandacht voor hun ecologische én economische waarde. Van Darwin tot de nieuwste inzichten uit Europese onderzoeksprojecten: wat kunnen we leren van deze bescheiden beestjes – en hoe zetten we ze effectiever in voor een duurzame landbouw?

Deze studiemiddag brengt bodemonderzoekers, milieuprofessionals en landbouwadviseurs samen rond één centraal thema: de functie en meerwaarde van bodemwormen en vermicompost. Aan de hand van inspirerende presentaties, video's en praktijkvoorbeelden belichten we de rol van wormen in bodemgezondheid, waterinfiltratie en gewasgroei.

We gaan in op het gedrag van wormen en hun invloed op het microleven in de bodem, vanuit de visie van Charles Darwin. Ook laten we zien hoe vermicompost, geproduceerd onder gecontroleerde omstandigheden, een waardevolle bijdrage kan leveren aan het composteerproces en het bodemleven en van waarde is voor de land- en tuinbouw.

Daarbij bespreken we recente inzichten uit het EU-project Excalibur, waarin de invloed van het microbiom in de bodem op de groei van gewassen centraal staat. Ook tonen we een video over de verschillende soorten bodemwormen in Europa.

Actuele thema's zoals klimaatadaptatie en waterinfiltratie in graslanden komen aan bod. Door klimaatverandering neemt zowel de kans op droogte als op piekregens toe, waardoor waterregulatie steeds belangrijker wordt. Een kwart van het Nederlands landoppervlak is agrarisch grasland – een ideale habitat voor regenwormen. Toch worden ze niet overal aangetroffen. Wat is ervoor nodig om regenwormen in te zetten voor het verbeteren van het waterregulerend vermogen van graslanden, op een ecologische manier?

Verder gaan we in op de praktijk van wormenkweek. Hoe worden wormen gekweekt? En wat levert het op – voor de bodem én voor de boer?

Het programma bevat bijdragen van o.a. Roos van de Logt (Louis Bolk Instituut), Eric de Bruin (Aeres Hogeschool) en Monica Commandeur (PUM senior experts). Er is volop ruimte voor uitwisseling, vragen en discussie.

Anmelden kan via tinyurl.com/bodemworm

Voorlopig programma	
13:30	Ontvangst met koffie/thee en een broodje
13:50	Welkom door dagvoorzitter
14:00	De fascinatie van Charles Darwin voor bodemwormen door Monica Commandeur
14:10	EU-project Excalibur: bodemwormen in Europa door Monica Commandeur. Met o.a. een video-overzicht van bodemwormen in Europa
14:20	Regenwormen, waterinfiltratie, verdroging en klimaatverandering door Roos van de Logt
15:05	Pauze
15:25	Het produceren van vermicompost in proefopstelling en bedrijfsmatig door Eric de Bruin
16:10	Korte presentatie videoboek "From waste to wonder: the art of composting and vermiculture" door Monica Commandeur (mede-auteur)
16:20	Sculpturen van regenwormen door Eva van Wenum (gevraagd, multidisciplinaire kunsterares)
16:40	Conclusies door dagvoorzitter
16:50	Afsluiting en napraten
17:30	Einde

donderdag 13 november 2025

13:30 - 17:00

VVM Bureau (UCo gebouw)

2de Daalsedijk 6A, 3551 EJ Utrecht

Strooiselwormen- onderzoek bij Aeres in Dronten

Compost geproduceerd door wormen kan de bodem voeden, het bodemleven herstellen en bijdragen aan de weerbaarheid van planten. Aeres Hogeschool onderzoekt of de verwerking van plantaardige reststromen door strooiselwormen tot vermicompost kan helpen bij de gewassenteelt.

In Nederland zijn veel land- en tuinbouwgronden, plantsoenen en privétuinen in slechte conditie door bodemverdichting en de toepassing van kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen. Compost geproduceerd door wormen (zogenoemde vermicompost), is biologisch verrijkt en bevat een microbiom met vele soorten bodembacteriën en -schimmels. Vermicompost is een soort microbiologisch actieve humus die de bodem kan voeden, het bodemleven kan herstellen en kan bijdragen aan de weerbaarheid van de planten tegen hitte- en droogtestress, ziektes en plagen.

Tijgerwormen maken compost

Onder leiding van lector Eric de Bruin en onderzoeksdocent Esmee van Drie-Speler onderzoekt Aeres Hogeschool of de plantaardige reststromen van agrarische bedrijven en uit de levensmiddelenindustrie effectief te benutten zijn voor de productie van vermicompost. Zij doen dat sinds 2021 vanuit het lectoraat 'Circulair ondernemen in de Agrifoodsector'. Voor het onderzoek gebruiken de onderzoekers strooiselwormen van het type 'tijger-

worm' (*Eisena fetida*) in een doorstroomsysteem. Daarbij worden de wormen gehouden in een bak op een opzettafel, met een zeef als bodem. De wormen worden vanaf de bovenkant gevoerd. De compost wordt aan de onderkant geogost door de zeef mechanisch af te schrapen.

Diverse reststromen worden aan de wormen gegeven als mengvoer. Met een compostrekenhulp op het internet kan de gewenste koolstof-stikstof verhouding (C/N) worden geschat. Daarnaast heeft het bedrijf *Fertilab* in Dronten de nutriëntensamenstelling van het gebruikte mengvoer nauwkeurig geanalyseerd. De samenstelling van het voer wordt bijgehouden om een relatie te leggen met de groei en reproductie van de wormen en met hun compostproductie.

Compost en thee

Het bedrijf *Bioclear earth* in Groningen heeft via DNA-technologie voor Aeres de samenstelling van het microbiom en de aanwezigheid van mogelijk achtergebleven ziektes en plagen (plantpatho-

Vermicompost kan de bodem voeden, het bodemleven herstellen en planten versterken

De voerversnipperaar.

genen) onderzocht. De monsters bleken vrij van pathogenen, maar bevatten wel meer dan 8.000 verschillende schimmels en bacteriën. Deze vermicompost gebruikte Aeres verder in proeven om het effect op de plantengroei van verschillende gewassen te meten. Ook vermithee, het vloeibare aftreksel van de compost, wordt onderzocht in potproeven. Er zijn aanwijzingen dat het gebruik van vermicompost leidt tot een betere weerbaarheid tegen diverse plantenziekten. De aandacht in het onderzoek richt zich nu nader op de kwaliteit van de vermicompost in relatie tot de gebruikte reststromen. Die variëren van bladeren van diverse boomsoorten in de

gemeente Dronten, tot andere gewasresten en gft-afval uit de schoolkantine.

Marcel Bakker, student aan de Aeres Hogeschool, is enkele weken geleden begonnen met zijn onderzoek naar de potentie van vermicompost voor melkveehouderijbedrijven. Als de wormenproductie over enkele weken maximaal is, verwacht hij 50 kg reststromen per week te kunnen verwerken. De samenstelling van de diverse voedermiddelen weegt hij zorgvuldig af en mengt hij in een voerversnipperaar (zie foto's). Door besproeiing houdt hij de vochtigheid op peil. Meerdere malen per week controleert hij de bak op de levendigheid van

de wormen, de verwerking van het voer, de zuurgraad en de temperatuur.

Verhuizing

Vorig jaar was het composteersysteem enige tijd verhuisd naar de biodynamische mbo-opleiding Warmonderhof. Daar zijn de eigen reststromen gebruikt, zowel van het praktijkteeltmateriaal als het gft-afval uit de kantine en de studentenhuisen. De studenten kweekten de wormen als koppeling van theorieles en praktijk. Zij waren toen verantwoordelijk voor het onderhouden en voeren van de wormen. Inmiddels is de installatie terug bij Aeres Hogeschool, zodat het onderzoek kan doorgaan.

Het versnipperde wormenvoer. Foto: Marcel Bakker

Het meten van de zuurgraad en de temperatuur. Foto: Marcel Bakker

GROEN STEMMEN

Laten we het deze keer eens positief houden: over een paar dagen hebben we de kans om de huidige dubbel-demissionaire bbbewindslieden definitief naar huis te sturen en er competente alternatieven voor in de plaats te zetten. En wel door 1) te gaan stemmen en 2) dat te doen op een partij die goede plannen heeft voor natuur, milieu en klimaat, én die succesvol kan deelnemen aan een kabinet.

Als je dit blad leest, acht ik de kans groot dat je al lang weet welke partij dat wordt. Als dat zo is: gefeliciteerd, je behoort tot de kleine maar fijne 30% van de bevolking die de keuze al heeft gemaakt (waarmee de relativiteit van peilingen weer eens is bewezen). Maar als je het nog niet weet, wat dan?

Kieskompas

Dan kun je bijvoorbeeld het Kieskompas raadplegen. En deze keer is er zelfs een speciaal Klimaat- en Energiekieskompas op www.klimaat-energiekieskompas.nl! Vul je alle pro-duurzaam-stellingen in met 'helemaal eens', dan land je op de oranje 'speld' in

het politieke speelveld in het plaatje. Lekker dichtbij Volt, GroenLinks-PvdA en Partij voor de Dieren, met D66 en ChristenUnie nog redelijk in de buurt. Opvallend is dat CDA en NSC nog aan de goede, 'activerende' kant van het spectrum zitten, maar dat de VVD hier toch door het ijs is gezakt. Aan BBB, JA21, PVV en FvD maken we verder maar geen woorden vuil.

EINDSTAND
Aantal overeenkomstige stellingen

CU	4	SP	3
D66	4	VVD	3
Denk	4	SGP	2
GL/PvdA	4	BBB	1
PvdD	4	PVV	1
Volt	4	FvD	0
CDA	3	JA21	0
NSC	3		

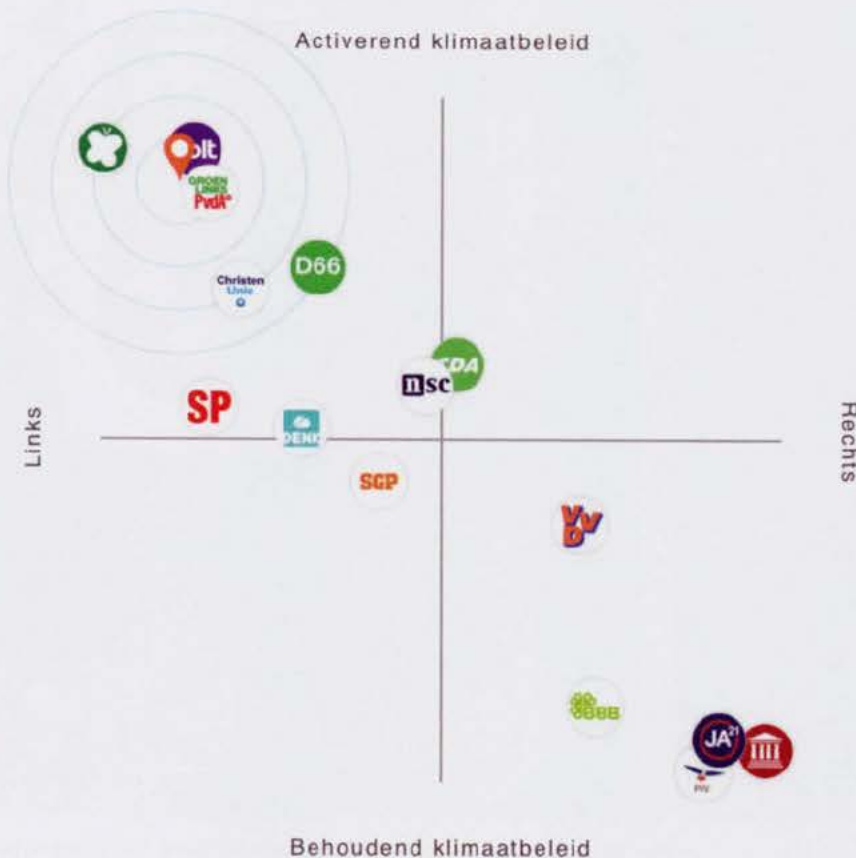
Bron: Stemchecker De Volkskrant

Stemchecker

De Stemchecker van de Volkskrant bekijkt wat de partijen daadwerkelijk hebben gestemd in de Tweede Kamer. Zeker een interessant contrast met kijken naar partijprogramma's, alleen wel jammer dat er slechts vier stellingen over milieu gaan (stikstof, klimaat en vuurwerk). Vullen we die allemaal in met 'voor', dan komen we op het lijstje in de afbeelding hierboven. De topscores zijn hier voor dezelfde partijen als de Kieskompas-'winnaars', aangevuld met Denk. De tweede rang is voor CDA, NSC, SP en VVD. SGP scoort nog een punt slechter en in de bezemwagen zitten weer dezelfde BBB, PVV, FvD en JA21.

Stemwijzer

Ook bij de goede oude StemWijzer (5 stellingen over respectievelijk Lelystad Airport, plastic-heffing, stikstof, vee en rekeningrijden) komen GL-PvdA, PvdD en Volt boven-drijven. Via de nieuwe splinter Vrede voor

Bron: Klimaat- en Energiekompas 2025

Dieren (goed idee, nog meer versnippering in het progressieve blok) dalen we af naar D66, ChristenUnie, BIJ1 en de Piraten. Het CDA doet het hier opvallend slecht, om van de VVD nog maar te zwijgen.

Doorrekening CPB

Tja, er ontstaat wel een beeld. Maar dat 'ja of nee' antwoorden op stellingen – hoewel je in het Kieskompas genuanceerder kunt zijn – is natuurlijk wel wat oppervlakkig. Gelukkig is er nog de doorrekening van de verkiezingsprogramma's door het Centraal Planbureau (CPB). (zie tinyurl.com/cpbkeuzes) Daarbij heeft het CPB ook gekeken naar de effecten van keuzes op de lange termijn. En voor het eerst heeft het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) gezorgd voor analyses van het klimaat- en stikstofbeleid dat de partijen voorstaan. Het plaatje hieronder toont dat GL-PvdA, D66, CU en Volt de grootste extra inspanning willen leveren op klimaat én stikstof (ten opzichte van bestaand beleid). Daarna volgt het CDA. De

VVD wil nog wat extra's doen aan stikstof maar niet aan klimaat. Bij de rest van de doorgerekende partijen is het stilstand of achteruitgang.

De inspanning (of het gebrek daaraan) bij **klimaat** is volgens CPB en PBL terug te zien in de vermindering van broeikasgasuitstoot die een partij realiseert: die is bij GL-PvdA, D66, CU en Volt veel groter dan bij het CDA. Bij de BBB en JA21 neemt de broeikasuitstoot juist toe ten opzichte van bestaand beleid. Met uitzondering van D66, SGP en Volt veranderen alle partijen subsidies zoals de SDE++, variërend van afschaffing (NSC, BBB, JA21) tot intensivering (GL-PvdA, VVD, CDA, CU). Een aantal partijen (VVD, NSC, BBB, CDA, SGP, JA21) schaft de nationale CO₂-heffing af, al dan niet met uitzondering van afvalverbrandingsinstallaties. Dit leidt tot meer broeikasuitstoot in Nederland.

Het CPB ziet wel een keerzijde aan een verminderde broeikasuitstoot in de Nederlandse industrie. Door de hoge heffingen en strikte normeringen in de industrie en landbouw die GL-PvdA, D66 en Volt willen, wordt productie in het buitenland relatief aantrekkelijk. Dat kan leiden tot toename van emissies buiten Nederland. Voor de CU is de toename van emissies buiten Nederland relatief beperkt.

Verschillende partijen kiezen vooral voor regelgeving om uitstoot te reduceren in de gebouwde omgeving, zoals een normering voor hybride warmtepompen (GL-PvdA, D66, CDA, en SGP) of voor efficiëntere gasketels (CU). Daarnaast verhogen GL-PvdA, D66 en het CDA ook subsidies. GL-PvdA, D66, de CU en Volt voeren een kilometerheffing in en het CDA een congestieheffing, waardoor de broeikasemissies van auto's afnemen. Onder andere NSC, BBB en JA21 nemen daar geen of beperkt maatregelen, of buigen om op de middelen voor de gebouwde omgeving uit het Klimaatfonds.

Bij **stikstof** zetten GL-PvdA, D66 en CU onder meer in op normeringen, zoals grondgebondenheid van veehouderijen (in dit tijdschrift

vaak bepleit) en eisen aan stallen. Volt kiest ook hier voornamelijk voor heffingen, zoals op broeikasgassen in de landbouw. VVD, D66, CDA en CU maken geld vrij voor vrijwillige stoppersregelingen. Verder intensiveren de meeste partijen bij natuurherstel, behalve BBB, Volt en JA21. Bij het verder toch vrij groene Volt is dat wel een opvallende afwijking.

En de al decennialang bepleite verschuiving van lasten van arbeid naar klimaat en milieu, hoe zit het daarmee? Dat willen met name GL-PvdA, D66, CU en en Volt. "Op het gebied van klimaat en milieu verhoogt Volt de lasten fors, onder andere via de energiebelasting," zegt het CPB – die kan Volt dan weer in z'n zak steken. En de VVD en JA21 verlagen de lasten op klimaat en milieu juist, door o.a. de brandstofaccijns en de energiebelasting te verlagen. Jammer hoor – dan beweeg je dus keihard precies de verkeerde kant op.

Conclusie

Het is vrij duidelijk met welke partijen milieu, biodiversiteit en klimaat wat opschieten, en welke meer of minder hopeeloos zijn. Daarbij geldt natuurlijk de kanttekening dat de meesten van ons hun stem niet alleen zullen laten afhangen van 'groene' onderwerpen. Verder blijkt ook weer uit deze *Milieu* (het artikel over de Milieunetwerken) dat er in bijna elke (grotere/oudere) partij wel een geëngageerde club duurzaamheidshelden is, die 'onze' thema's onophoudelijk een zetje naar boven geeft. Dus, helemaal afgezien van wat straks de uitslag wordt: Zullen we als VVM'ers gewoon Nick, Michiel, Jiska, Willem-Jan, Titia, Giovanni en al die anderen gaan helpen bij hun onmisbare werk? En dan in de partij waarin jij je het meeste thuisvoelt (let wel: 100% overeenkomende standpunten bestaat niet). Stel je voor wat een partij-overstijgend netwerk er dan te bouwen is.

En als we dan op 29 oktober gaan stemmen, en zoveel mogelijk anderen 'nudgen' om hetzelfde te doen – en dan op een solide partij met een fatsoenlijke groene paragraaf – dan komt het, wie weet, nog wel goed ook.

Politiek moet volksgezondheid weer beschermen

De aanpak van de PFAS-problematiek geeft een onthutsend beeld van de bestuurlijke wanorde, met grote gevolgen. De Volksgezondheid en drinkwatervoorziening staan op het spel.

De overheidsorganisatie voor bescherming van de volksgezondheid tegen milieuverontreiniging is de laatste jaren sluipenderwijs ingrijpend gewijzigd. Nu is zichtbaar geworden dat het uit elkaar trekken van de zorg voor de volksgezondheid en het milieu op centraal niveau grote gevolgen heeft gekregen.

Al lang was er verontrusting over emissies van persistente stoffen zoals PFAS bij chemische bedrijven in Dordrecht.

Internationale gegevens wezen op risico's voor de volksgezondheid en drinkwater-

kwaliteit. Er waren berichten over lokale overschrijding van normen voor voedsel door emissies. Burgers werden onzeker over de veiligheid van de omgeving. Ze gingen vragen stellen en zelf metingen verrichten. De lokale bestuurders verdedigden zich in eerste instantie met juridische argumenten, zoals rechtmatigheid van de lozing. Na nader onderzoek ter plaatse bleek de verontreiniging zo omvangrijk te zijn dat de kwaliteit van lokaal voedsel aanleiding gaf tot beperkingen. Het probleem kreeg door publiciteit en actiegroepen een landelijke

omvang, maar toch bleef de centrale overheid op afstand.

De staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat weigerde ook in te grijpen bij een lozing in Limburg, met het argument dat ingrijpen lichtvaardig zou zijn in het licht van 'lokale bevoegdheden'. Het credo van lokale bevoegdheden is kennelijk zo beslissend dat de praktische werkelijkheid en de gevolgen voor de volksgezondheid slechts secundaire aandachtspunten zijn geworden. Het is de bewindspersoon kennelijk ontgaan dat de gevolgen van de lozingen verdergaan dan lokaal belang, en dat de kwaliteit van de drinkwaterbronnen verderop in het stroomgebied kan worden aangetast. Dit is prangend als we beseffen dat de betrokken bewindspersoon ook verantwoordelijk is voor de drinkwaterkwaliteit. De blik is duidelijk niet gericht op het belang van de Volksgezondheid. Hier wreekt zich de situatie dat er nu geen bewindspersoon meer is die de volksgezondheidsbelangen in het milieubeleid behartigt.

Onder druk van de Tweede Kamer hebben de

- lagere lasten voor zuivering van de lozing uiteindelijk ten laste komen van de burgers, maar dan tegen veel hogere kosten.
4. De schadelijke stoffen zijn persistent en hopen zich op. De stoffen blijven hierdoor langdurig aanwezig in het milieu en hopen zich op in de voedselketen en het lichaam. Het voorzorgprincipe wordt blijkbaar niet toegepast.

Bronnen van verontreiniging en aanpak

In de brief geven de minister en de staatssecretaris een overzicht van de bronnen van verontreiniging en mogelijkheden voor aanpak. In dit overzicht ontbreken echter belangrijke bronnen van verontreiniging. Want ook bestrijdingsmiddelen kunnen PFAS bevatten, maar deze categorie blijft buiten beeld. Ook zijn er emissies zonder de benodigde zuivering. De hoofdoorzaak van dit alles is dat een coördinerende en toezienende bevoegdheid van de minister van Volksgezondheid ontbreekt, terwijl de volksgezondheid op het spel staat. Dit geldt voor de betrokkenheid op nationaal en op internationaal niveau t.a.v. stoffen en producten.

Nu de volksgezondheid uitdrukkelijk in het geding is, zou er een gevoel van urgentie moeten zijn om maatregelen te nemen. De Kamerbrief geeft echter een ander beeld. Een uitvoerige argumentatie in de brief loopt uit op een kluwen van (internationale) juridische en economische verplichtingen, met als conclusie dat nationaal ingrijpen op korte termijn niet mogelijk is en dat acties afhankelijk worden gesteld van internationaal overleg. Dit betekent dat de verontreiniging in het milieu en de schade voor de volksgezondheid bij het voorgestelde beleid vele jaren – zo niet decennia – lang blijft toenemen.

Bestuurlijke aspecten

De brief aan de Tweede Kamer is verzonden door de minister van Infrastructuur en Waterstaat en de staatssecretaris van Openbaar vervoer en Milieu. Volgens de brief zou de staatssecretaris voor Jeugd, Preventie en Sport (JPS) mede betrokken zijn,

maar zij heeft de brief niet getekend. De staatssecretaris van Preventie heeft hier dus slechts een bijrol terwijl de volksgezondheid de hoofdreden is van de zorg die bij de burger en de Tweede Kamer leeft.

De vraag is hoe deze merkwaardige positie is ontstaan. De oorzaak moet worden gezocht in ingrijpende wijzigingen in de wetgeving waarvan de gevolgen niet zijn voorzien:

1. Het Staatstoezicht op de Volksgezondheid voor de Milieuhygiëne op basis van de Gezondheidswet is opgeheven;
2. In de Wet milieubeheer (Wm) wordt de minister van Infrastructuur en Milieu aangewezen als verantwoordelijk persoon voor de Wm;
3. In artikel 93.2 van de Wm is bepaald dat de minister van IenW de bevoegde instantie is voor uitvoering van de REACH-wetgeving rond chemische stoffen. Er wordt zelfs bepaald dat bij zaken die betrekking hebben op het beleidsterrein van een andere minister, die andere minister alleen kan worden aangewezen als bevoegd voor die onderdelen bij regeling van de minister van Infrastructuur en Milieu. Hier is dus sprake van hegemonie op het stoffenbeleid door een andere minister dan de minister die het volksgezondheidsbelang moet verdedigen. Een grotere bevoegdheid tot inbreuk op de volksgezondheid is niet denkbaar. De minister van Volksgezondheid heeft nu alleen nog een wettelijke taak bij de etikettering, indeling en verpakking van stoffen (art. 93a.1 Wm).

Conclusie

De belangen van de volksgezondheid in het milieubeleid worden niet meer behartigd door een minister van Volksgezondheid, maar door een minister van Infrastructuur en Vervoer. De waarborgen voor de volksgezondheid zijn daardoor verdwenen. De waan van de dag en politieke kleur van het moment zijn nu allesbepalend. De rekening wordt nu bij ons allen neergelegd in de vorm van gezondheidsschade en hoge kosten. De politieke partijen in het volgende kabinet moeten snel ingrijpen.

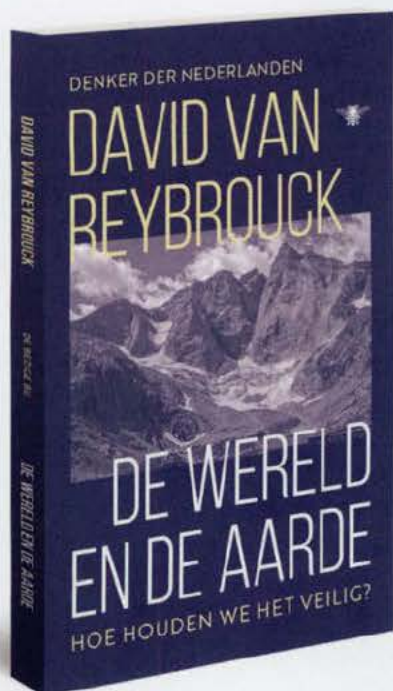
verantwoordelijke bewindslieden de Tweede Kamer recent per brief (21 juli, zie tinyurl.com/pfasbrief) geïnformeerd over de te volgen aanpak en de gezondheidsimplicaties. De situatie is uitermate zorgelijk. De Volksgezondheid wordt ernstig bedreigd. Het blijkt dat het voorzorgprincipe ondergeschikt is gemaakt aan andere belangen.

We kunnen de ontstane situatie als volgt samenvatten:

1. Bij vrijwel de hele Nederlandse bevolking wordt nu de gezondheidskundige grenswaarde voor PFAS in het bloed overschreden. Het gezondheidsniveau van de hele bevolking staat op het spel.
2. Blootstelling vindt met name plaats via verontreinigd voedsel en drinkwater.
3. Door verontreiniging van drinkwaterbronnen kunnen de drinkwaterbedrijven op korte termijn niet voldoen aan de nog wettelijk vast te stellen gezondheidsnorm voor PFAS. De daarvoor noodzakelijke zuiveringstechnologie is zeer kostbaar en energie-intensief. Het gevolg is dat de

Wereldburgers in beraad

*David van Reybrouck: De wereld en de aarde - Hoe houden we het veilig? De Bezige Bij, 2025, 80 pp. *****

In dit essay laat 'Denker der Nederlanden' David van Reybrouck zijn licht schijnen op de rol van de diplomatie bij het oplossen van mondiale milieuproblemen. Hij constateert dat de traditionele vormen van diplomatie, waarbij vertegenwoordigers van natiestaten met elkaar onderhandelen en afspraken maken op basis van 'welbegrepen eigenbelang', daarvoor niet toereikend zijn.

Volgens de auteur levert het huidige systeem van internationale milieuverdragen met periodieke 'Conferences of Parties' te weinig resultaten op en moeten we de stap maken van 'wereldpolitiek' naar 'Aardepolitiek'.

Hij ziet daarbij een belangrijke rol weggelegd voor een 'wereldburgerberaad', waarin alle bewoners van de aarde vertegenwoordigd zijn. Een aanzet daartoe is gegeven door de 'Global Assembly', een in 2021 tot stand gekomen bottom-up initiatief dat voorstellen heeft gepresenteerd op de COP26 klimaatconferentie. Bij de COP30, dit najaar in Brazilië, zal een nieuw 'Global Citizens' Assembly' van zich laten horen. Van Reybrouck denkt dat zulke burgerberaden een belangrijke rol kunnen gaan spelen in het vertolken van de 'stem van de aarde' bij internationale milieuverdragen.

Je kunt je natuurlijk sceptisch (of cynisch) afvragen wat het gewicht van zulke burgerberaden kan zijn te midden van een krachtenveld waar economische en politieke macht allesbepalend lijken. Maar Van Reybrouck houdt met zijn lezenswaardige essay op z'n minst een overtuigend pleidooi voor een nieuwe benadering van internationaal milieubeleid, waarin niet de kortzichtig gedefinieerde belangen van soevereine staten maar de Aarde en al haar bewoners centraal staan. **FO**

Recycling is een illusie

*Alexander Clapp: Grof vuil – de schimmige miljardenindustrie achter jouw afval. Xander Uitgevers, 2025 (vertaald uit het Engels) *****

De Amerikaanse journalist Alexander Clapp schreef een schokkend boek over de mondiale afvalindustrie, waarvan met name het Mondiale Zuiden de dupe is.

Het eerste deel van het boek gaat over het dumpen van chemisch en radioactief afval in Afrika en Midden-Amerika, dat in de jaren '60 tot '80 van de vorige eeuw veelvuldig gebeurde. Deze handel stopte formeel in de jaren '90, toen de Conventie van Bazel leidde tot verbod op internationaal transport van gevaarlijk afval. Onder het mom van 'hergebruik' en 'recycling' ging het transport van plastic en elektronisch afval echter door.

Het tweede deel speelt zich af in het Ghanese Accra, waar veel 'tweedehands elektronica' uit Amerika en Europa terecht komt. Veel computers en mobiele telefoons zijn echter onbruikbaar of gaan snel kapot. Dat is de basis voor een enorme afvalindustrie waar waardevolle metalen met primitieve vuurtjes uit de telefoons, kabels en printplaten worden gebrand, met desastreuze gevolgen voor het milieu en de gezondheid.

Het derde deel handelt over de sloopindustrie van scheepswrakken, op de stranden van Azië, maar ook in Turkije. Rond het Turkse Aliaga bevinden zich tientallen sloopbedrijven, deels 'gecertificeerd' door de EU. Maar omdat de scheepsonderdelen ter plaatse van het ene

naar het andere bedrijf gaan en dus ook naar niet-gecertificeerde bedrijven, leidt dat nog steeds tot grote milieu- en gezondheidsschade en veel dodelijke ongevallen. Het laatste deel gaat over de handel in afvalplastic. Waar veel van dit afval tot 2019 onder erbarmelijke omstandigheden in China werd verwerkt, gaat dat – sinds China een formeel importverbod heeft ingesteld – naar andere Aziatische landen. Clapp

PERS

zoomt daarbij in op Indonesië, waar plasticafvalimport sinds een paar jaar formeel ook verboden is, maar waar dat verbod massaal wordt ontboden, met name door de vervuiling van geïmporteerd papierafval (voor papierrecycling) met plastic. Het schoonmaken van dit plastic levert grote milieuproblemen op, evenals het gebruik ervan als brandstof in lokale tofu- en kroepoek-fabriekjes. Met name de rederijen en de petrochemische industrie moeten het in het boek van Clapp ontgelden. Het grootschalig recyclen van plastic is een illusie en betekent altijd 'downcyclen'. De plasticindustrie doet er alles aan om de discussie over het verminderen van de productie te dwarsbomen. Clapp besteedt geen aandacht aan alternatieven en vertelt ook niet over een paar kleine 'lichtpuntjes', zoals de strengere EU-regels die sinds dit jaar van kracht zijn op de export van elektronica.

Het boek is vooral van nut voor de bewustwording van de mondiale afvalindustrie; het zet onze 'brave afvalscheiding' even in een heel ander daglicht. Het zou goed zijn als een onderzoeksjournalist eens in deze problematiek duikt, vanuit Nederlands perspectief. **FdK**

Hoe het goed kan komen met de wereld

*Marten Scheffer: De kanteling. Hoe samenlevingen kunnen veranderen. Atlas, 2025, 305 pp. excl. voetnoten. ******

De Wageningse hoogleraar Marten Scheffer is een bekendheid op het gebied van complexe systemen en omslagpunten. In dit boek brengt hij kennis en inzichten op dit vlak samen in een leerzaam, veelomvattend en indringend boek. Hij kiest ervoor om zaken terug te brengen tot hun kern, durft duidelijke standpunten in te nemen en komt tot een samenhangende veranderstrategie. Dit alles met veel verwijzingen naar wetenschappelijke literatuur, illustraties en figuren.

Scheffer ziet klimaatverandering en aantasting van de natuur als grootste uitdagingen van dit moment en levert argumenten tegen optimisme én tegen pessimisme, maar vóór hoop: 'de overtuiging dat het goed kan komen als we het heft in handen nemen.'

Zijn startpunt is dat fundamentele verandering van onze samenleving onvermijdelijk is en dat we ons 'in een betere positie bevinden dat ooit tevoren om deze goed te laten verlopen,' onder meer vanwege onze kennis over instortende samenlevingen in het verleden én van wendingen ten goede.

In het eerste deel van het boek beschrijft hij hoe kantelen werkt. Complexe systemen hebben de neiging om naar een stabiele toestand te groeien door zichzelf versterkende terugkoppelingsmechanismen. Hoe stabiel zo'n toestand is wordt bepaald door veerkracht in het systeem. Hij beschrijft hoe beschavingen komen vast te zitten in een web van destructieve terugkoppelingen (een 'social trap') en komt tot '10 wetten van maatschappelijk kantelen'.

Voor onze tijd is zijn conclusie dat er grote steun is voor een verandering ten goede, maar dat verandering wordt tegengehouden door 'een onzichtbare wurgende hand'. Dat is een samenspel van factoren waarin Partijen met Gevestigde Belangen ('PGB's') invloed hebben op de samenleving via het beïnvloeden van wereldbeelden, percepties, en normen en waarden, via beschikbare opties en via de overheid.

Dit lijkt een robuust, onveranderlijk systeem. Maar Scheffers wijst erop dat sterke onderlinge verbondenheid van factoren ook een achilleshiel is: verandering in een deel van het systeem kan leiden tot een domino-effect. Zo'n verandering kan het beste beginnen in de periferie; dat kan zijn via democratische processen, in het bedrijfsleven, in kerken en levensbeschouwelijke organisaties, media, onderwijs, ngo's, kunsten en overheid. De schrijver schetst veel opties waarvan sommige vergaand zijn, zoals een verbod op reclame, invoeren van een basisinkomen en extra belasting voor zeer vermogenden. Een cruciaal inzicht is dat het kan helpen om de huidige elite na de kanteling ook een leidende rol te geven.

Scheffer verwacht veel van wetenschap en media. 'Alleen helderheid over hoe de vork in de steel zit kan uiteindelijk een lawine van veranderingen naar een goed antropoceen in gang zetten.' Met dit boek heeft hij een sterke bijdrage geleverd aan die helderheid en handelingsperspectief. Laten we er ons voordeel mee doen. **OvS**

Eenvoudig

De oplossing van het stikstofprobleem is, in tegenstelling tot de 'opinio communis', erg simpel. Allereerst wil ik echter ingaan op de vraag waarom er zo moeilijk wordt gedaan over hoe het teveel aan stikstof teruggebracht zou kunnen/moeten worden.

Het verzuringsbeleid, waar ammoniak en stikstofoxiden onder vallen, stamt uit de tachtiger jaren. Ruwweg komt dit beleid neer op welke depositie duurzaam is voor de natuur. Daarvan afgeleid wordt bepaald welke stoffen door industrie, verkeer, landbouw, etc. op de meest efficiënte wijze kunnen worden gereduceerd (emissiebeleid). In de loop der tijd zijn de algemene depositiedoelen verbijzonderd voor de verschillende ecosystemen en bodemtypen. We kennen nu kritische depositieniveaus van zuur en stikstof voor elk ecosysteem. Omdat sommige natuurgebieden minder kwetsbaar zijn, en in de omgeving daarvan dus minder gereduceerd hoeft te worden, ontstond de behoefte om te differentiëren. De gevoeligste natuur moest niet het totale emissiebeleid bepalen. De steeds hogere eisen aan de nauwkeurigheid van modellen en toevoeging van andere doelen, zoals klimaatverandering en waterkwaliteit, hebben geleid tot de huidige complexiteit van het stikstofprobleem.

We zijn met zijn allen in de stikstoffuik gezwommen. Daardoor zit Nederland al jaren 'op slot', wat de economie volgens onderzoek van SEO en CE Delft bijna 15 miljard per jaar kost. De vermeende complexiteit leidt tot bizarre voorstellen tot oplossing van het probleem. Zo geeft *De Volkskrant* twee pagina's ruimte voor een pleidooi voor meer koeien. Minder koeien zou leiden tot minder grasland dat dan wordt vervangen door akkerbouw. Dit zou niet goed zijn voor de biodiversiteit. Daags na dit epistel in dezelfde krant van dezelfde auteur een pleidooi voor mammoetgras als oplossing voor de stikstofcrisis. Geen woord over biodiversiteit.

Het meest bizarre voorstel komt van een gepromoveerd celbioloog en voormalig directeur Research & Development van akkerbouwcoöperatie Cosun. Hij pleit in *Trouw* voor het verwijderen van biomassa om het teveel aan stikstof, opgebouwd in de bodem in de afgelopen decennia, op te ruimen. Om deze stikstof te verwijderen moet je de hele toplaag van ca. 20 cm afgraven. Per hectare gaat het dan om 2.000 kuub, ca. 3.000 ton. Stel, je doet dat op bijvoorbeeld 5% van de Nederlandse Natura 2000-gebieden, dan hebben we het over 45 miljoen ton biomassa en een rij vrachtwagens van 20.000 km. Geen woord over de kosten, de benodigde mankracht, of erger: wat de staat is van de natuur waar de biomassa vanaf is geschraapt. Het voorstel doet me denken aan een deskundige die ooit zou hebben gepleit voor het verhogen van de oceaan temperatuur om duikboten te dwingen naar de oppervlakte te komen.

Terwijl de oplossing voor het stikstofprobleem zo simpel is, als je doorhebt dat stikstof het land binnenkomt met het veevoer voor de vele beesten en het gebruik van kunstmest om de voerproductie op te krikken. In 1962 zijn de invoerheffingen op veevoer losgelaten, waardoor iedere boer met wat land stallen kon neerzetten. Dit heeft tot een enorme toename geleid van het aantal koeien, varkens, kippen, etc.. De verstoorde stikstofbalans is te herstellen door te eisen dat boeren voldoende land hebben om het grootste deel van hun eiwitbehoefte zelf te verbouwen en hun mest daarop kwijt te raken. We noemen dat grondgebonden landbouw. Internationale stikstofdeskundigen adviseren 1 GVE (Grootvee-eenheid, ca. 1 melkkoe, 7 varkens, 8 geiten, 150 pluimvee etc.) per ha om de meeste problemen rond stikstof op te lossen.

Johan Sliggers

Voormalig themacoördinator Verzuring en Grootschalige Luchtverontreiniging bij het ministerie van Milieu

Dwarsliggers probeert verbanden te leggen, maar kan ook dwars tegen de gevestigde meningen ingaan.

JONG TALENT

Sem Stroop

Sem Stroop (22 jaar) komt uit Apeldoorn. Van een studie Informatiekunde in Utrecht stapte hij over naar Social sciences in Wageningen. "Ik wilde altijd al in Wageningen gaan studeren, voornamelijk vanwege mijn interesse in natuur. Dat is ook een van de redenen waarom ik stage heb gelopen bij het Wereld Natuur Fonds." Na een bijbaan in Ouwehands

Dierenpark is hij nu klaar voor een baan in de communicatie en/of contentcreatie, het liefst met het natuuraspect erbij. In zijn vrije tijd schrijft hij graag. Hij heeft twee boeken uitgegeven en binnenkort begint hij aan zijn derde.

Waar maak je je zorgen over?

"Over de mogelijk onomkeerbare processen die wij als mensheid in gang hebben gezet. Denk bijvoorbeeld aan het bekende wetenschappelijke onderzoek naar zogenoemde 'tipping points'. Uit dit soort onderzoeken wordt steeds duidelijker hoe kritiek de situatie is omtrent natuur en klimaat, en hoe weinig tijd er nog is om het tij te keren. Maar wat mij ook aan het hart gaat, is hoe wij de biodiversiteit tegenwerken door de voedselindustrie en stroperij. Mijn eerste boek focust zich op dit onderwerp, specifiek op de met uitsterven bedreigde Sumatraanse tijger."

Zie je kansen?

"Ja, als ik kijk naar hoe veerkrachtig de natuur is. Zij kan zich gelukkig heel goed herstellen, maar dan moeten wij

daar de tijd en ruimte voor geven. Ook hou ik altijd in mijn achterhoofd hoe weinig we eigenlijk nog maar weten over de daadwerkelijke veerkracht van de natuur en de impact van onze acties op de lange termijn. Kijk bijvoorbeeld naar de documentaires *A Life On Our Planet* en *Breaking Boundaries*, daarin wordt dat mooi uitgelegd. Ten slotte zie ik kansen in technologie. De snelheid waarmee positieve technologische ontwikkelingen en innovaties blijven verschijnen is soms verbazingwekkend. Een voorbeeld is *Forest Foresight*: een AI-model dat ontbossing kan voorspellen, gelanceerd in 2021. Er wordt steeds meer mogelijk, en dat geeft hoop."

Is milieu ook iets voor thuis?

"Sinds het zien van de documentaire *Cowspiracy* ben ik vegetariër geworden en let ik bewuster op mijn ecologische voetafdruk. Ik probeer energie te besparen door lampen uit te doen, verspilling van water te voorkomen en kleine duurzame keuzes te maken. Op die manier probeer ik een steentje bij te dragen aan een leefbaarder planeet."

Waarom ben je lid van de VVM?

"Voornamelijk om mijn netwerk te vergroten en eventuele baankansen te benutten. Via een vriendin die voorheen bij VVM werkte, hoorde ik van de vereniging. Zodoende ben ik in contact gekomen met Jaap. En natuurlijk spreekt de interesse van de vereniging in de natuur en in het milieu mij aan."

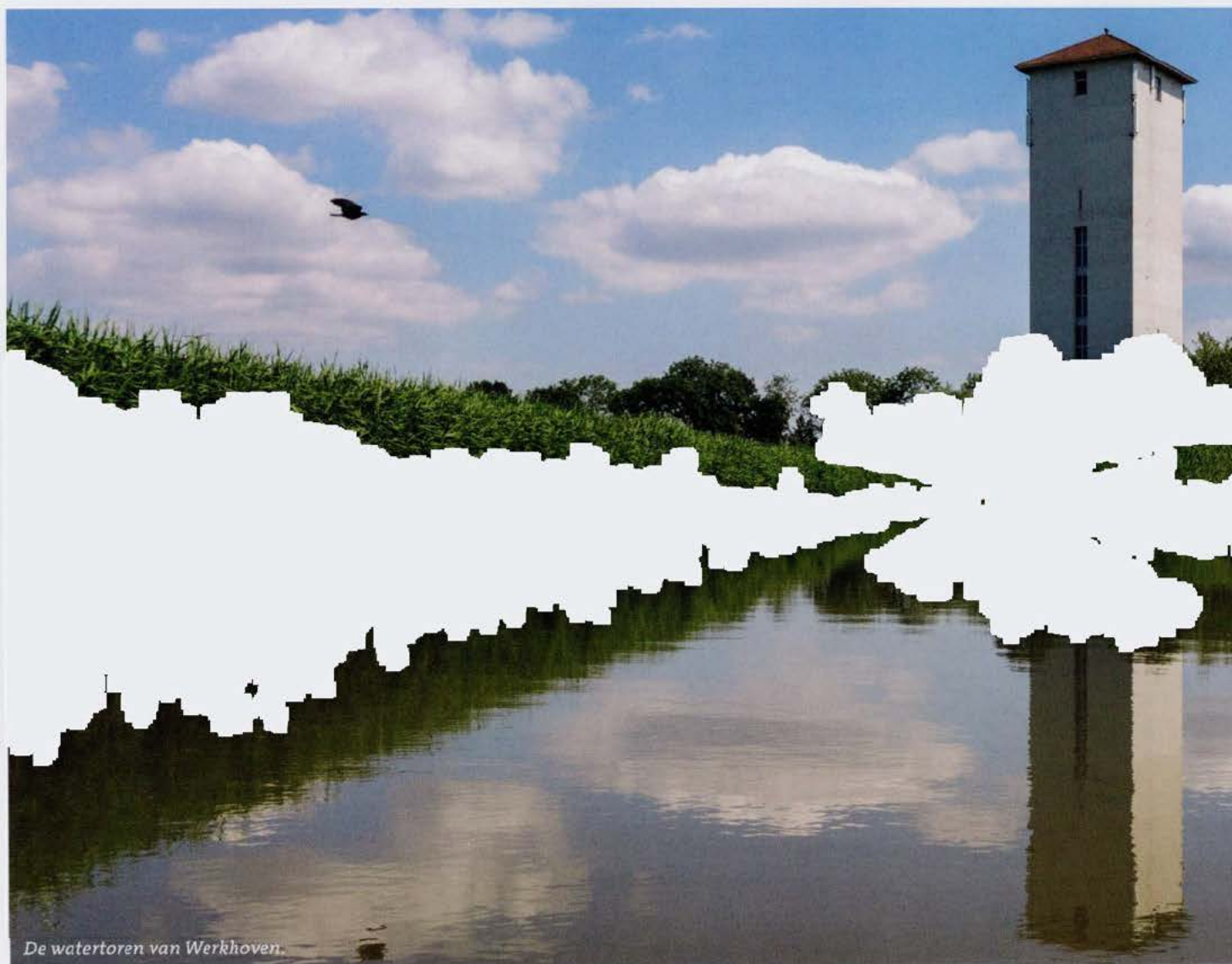
Wat is je toekomstdroom?

"Ik zou graag willen zien dat we beter leren samenleven met de natuur. Dat betekent o.a. steden die groener worden en een duurzamere omgang met natuurlijke producten en ecosysteemdiensten. We staan nu nog te veel 'boven de natuur', terwijl mensen juist onderdeel zijn van de natuur."

Olaf Westerhof

WATERKWALITEIT: veel bereikt, maar ook nog veel te doen

Gezamenlijk organiseerden de VVM-secties Landbouw en Voedsel, Biodiversiteit en Landschap op 25 september een drukbezocht middagsymposium over het waterbeleid in Nederland en de rol en toekomst van de landbouwsector daarbij.

De watertoren van Werkhoven.

Mart Mensink is contactpersoon van de VVM-sectie Landbouw en Voedsel. Peter Visser is contactpersoon van de VVM-sectie Biodiversiteit.

Van oudsher zijn waterwegen ook in ons land als vuilnisvat gebruikt, maar na de invoering van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren in 1970 heeft er een enorme verbetering van de zichtbare waterkwaliteit plaatsgevonden. We staan nu voor de opgave om de onzichtbare waterkwaliteit te verbeteren. Volgens de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) uit 2000, opgenomen in onze Waterwet, moeten de grote wateren in Nederland in 2027 een gezond leefgebied vormen voor de planten en dieren die er thuishoren en er moet bovendien redelijk eenvoudig drinkwater te maken zijn.

Veel bereikt, maar niet genoeg

Het Rijk en de regionale overheden hebben afspraken gemaakt over de doelen en maat-

regelen om aan de KRW te voldoen, maar op dit moment halen we nergens in Nederland alle doelen samen. Het zijn vooral stoffen als stikstof en fosfaat, zware metalen en probleemstoffen als bestrijdingsmiddelen die overal te hoog blijven. Dat is een probleem voor de natuur, maar ook voor onze gezondheid. Naast de huishoudens en de industrie is de landbouw daarbij een belangrijke veroorzaker.

Tegelijk laat de laatste tussenevaluatie KRW zien dat er de afgelopen jaren veel is bereikt. Bijna 80% van de doelen voor oppervlaktewater en ruim 70% voor grondwater wordt gehaald. Landelijk gezien daalt de totale giftigheid van alle gemeten stoffen geleidelijk. Maar door het afgesproken *one out, all out* principe voldoet het water in Nederland in zijn totaliteit nog steeds niet aan de KRW. Dat principe is ook wel terecht, want het maakt voor een waterorganisme niet uit of het doodgaat aan één stof of aan tien stoffen.

Kritiek én waardering van EU

Toch begrijpt Diederik van der Molen (ministerie Infrastructuur en Waterstaat) dat dit wat moedeloos maakt. Hij is als programmeur KRW internationaal betrokken bij het overleg over de KRW en vertegenwoordigt Nederland op dit dossier in Brussel. De Europese Commissie is kritisch op Nederland, zeker als het gaat om het aanpakken van de hardnekkige vervuiling vanuit de landbouw. Er lag een principeakkoord voor de landbouw en er was ook geld voor om dat te gaan uitvoeren. Dat is bij de laatste kabinetsformatie bewust teruggedraaid, dus ja dan hoef je nu niet op veel begrip in Europa te hopen.

Tegelijk heeft de Europese Commissie ook wel waardering voor Nederland geeft Diederik aan, omdat vrijwel alle waterlichamen van de KRW worden gemonitord en Nederland ook veel doet aan de inrichting van de watersystemen (natuurvriendelijke oevers en vistrappen). Verder is Nederland binnen de EU aanjager voor een breed PFAS-verbod en loopt Nederland voorop met vierde trap zuivering waarmee ook medi-

cijnresten uit water kunnen worden gehaald, al voordat daar Europese normen voor zijn vastgesteld.

Agrarisch waterbeheer

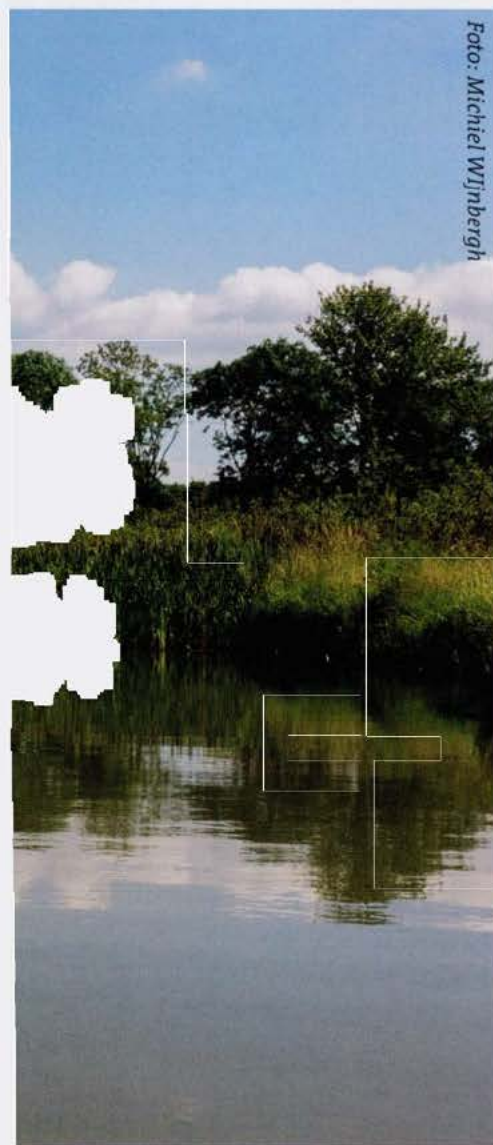
Voor de landbouw is er generiek wettelijk beleid, naast bovenwettelijk maatwerk waarbij de kennis van de boer wordt benut. Het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) uit 2013 brengt daarvoor boeren, waterschappen, overheden en kennisinstellingen samen. Meri Loeffen is landelijk programmanager van het DAW. Zij geeft aan dat de wateropgave erop is gericht dat de kwaliteit van alle wateren zowel chemisch schoon als ecologisch gezond is, dat de verontreiniging wordt verminderd en het systeem klimaatadaptief is.

DAW bestaat uit een mix van intensieve, semi-intensieve (gebiedsgerichte) en extensieve activiteiten en projecten. Boeren leren namelijk het best van andere boeren. En verder is de koppeling van belang van de kennis van boeren en andere ketenpartijen zoals toeleverende bedrijven en afnemers. Veel boeren staan aan het begin van de leercurve, merken we bij de N-mineraalmetingen, als het gaat over het samenspel van mest, bodem en benutting van mineralen. Er is in de loop der jaren veel van dit soort kennis verloren gegaan. Adviseurs namen soms de rol van de boer over.

Politieke partijen vergelijken

Rutger Westerhof (St. Natuur en Milieu) is met het oog op de verkiezingen van 29 oktober gevraagd hoe de politieke partijen in hun programma's aandacht geven aan de KRW, welke keuzes daarbij de duurzame landbouw echt kansrijk maken en wat voor sturing dat verlangt. Rutger is projectleider landbouw en biodiversiteit bij Natuur en Milieu, dat jarenlang een project had waarbij burgerwetenschappers hielpen om de waterkwaliteit van kleine wateren (sloten, slootjes etc) in kaart te brengen. Deze vallen namelijk buiten de KRW. Het bleek dat slechts 22% van de kleine wateren een goede kwaliteit heeft. Veelal zijn er veel te weinig planten of waterdiertjes, te veel meststoffen en is het

Foto: Michiel Wijnbergh

Discussie in de zaal.

water troebel met grote gevolgen voor biodiversiteit.

Rutger heeft gekeken naar alle verkiezingsprogramma's. Bij de programma's waar de KRW expliciet wordt genoemd, vallen PvdD, CU, D66 en Volt positief op en het CDA een klein beetje. Voor waterbeleid in het algemeen, waarbij de KRW niet expliciet wordt genoemd, vallen GL-PvdA, SP en NSC positief op voor hem. Rutger benadrukt dat een slechte waterkwaliteit de samenleving pijn gaat doen. Vergunningverlening komt dan niet op orde, er zijn economische gevolgen voor grote ondernemingen en er zijn extra kosten voor schoon drinkwater of gevaar voor de gezondheid, bijvoorbeeld door PFAS of voor recreatie. Geld en gezondheid zijn daarmee de grote triggers voor het bereiken van een goede waterkwaliteit.

Langjarig proces

In de discussie ontstaat de indruk dat het laaghangend fruit inmiddels is geplukt of voor 2027 geplukt lijkt te zijn, maar daar is

wellicht echt nog wel wat te halen. Vanaf 2027 moet wel verder worden gewerkt aan de aanpak van de prioritairere stoffen op lange termijn en dit vergt echt een systeemaanpak. Hierbij speelt dat er gaandeweg steeds nieuwe stoffen bij komen (zoals recent PFAS en medicijnresten) en er nieuwe ontwikkelingen zijn zoals exoten en klimaatverandering.

De KRW wordt daarmee een doorlopend langjarig proces waarbij de Europese Commissie met een procesparameter de voortgang bewaakt. De maatstaf zal steeds zijn wat is haalbaar en betaalbaar op korte termijn (zoals in Nederland aanpak nutriënten, bestrijdingsmiddelen en industriële lozingen) en wat vraagt een systeemaanpak op lange termijn, zoals PFAS. Zaken als vergunningverlening zullen hierbij doorlopend worden geactualiseerd en een aantal factoren zal continu beheersinspanning vragen, zoals exoten als de Amerikaanse rivierkreeft.

Omgevingswet

Vanuit de regio Eindhoven wordt een verge-

zicht geschetst van natuurinclusieve landbouw om de huidige spanning tot landbouw en natuur op te lossen. Met daarin de gebiedsgerichte samenwerking van overheden en betrokken partijen. Dat brengt allerlei vragen mee. Allereerst de concrete invulling van natuurinclusieve landbouw. Vervolgens de praktische maatregelen zoals de toedeling van functies in het gebied (zoning), de kosten die gepaard gaan met de transitie zoals stimuleringsregelingen, fondsen voor afdekking van risico's of financiering van planschade en kosten voor uitkoop van (landbouw)bedrijven of grondaankoop van gronden voor eventuele extensivering. Een dergelijke zoning langjarig vastleggen (bijvoorbeeld 20 jaar) geeft vervolgens financiële zekerheid. Dit kan wellicht worden ondersteund door analyse van het systeem en gebruik van modellen. In de discussie wordt een voorbeeld van de Vlaamse overheid voor de aanpak van stikstof genoemd.

Uiteindelijk biedt de Omgevingswet de juridische mogelijkheden voor de ruimtelijke

vastlegging van de functies. Het probleem is alleen dat diverse overheden die bevoegdheid hebben en daarom naar elkaar kijken. Voor een dergelijk proces is wel regie nodig, bijvoorbeeld een Nationaal Programma Landelijk Gebied 2.0, met onderliggende provinciale programma's, waarin ook de nieuwe inzichten op het gebied van water, biodiversiteit en klimaatverandering worden meegenomen. Met zo'n perspectief krijgen boeren zekerheid en kunnen bedrijven een gerichte transitie (naar natuurinclusieve landbouw) doorvoeren.

Wat is schoon water?

Op de vraag naar de definitie van een goede waterkwaliteit wordt geantwoord dat dat feitelijk subjectief is. Voor de één een schone sloot met krabbenscheer, voor de ander een troebel viswater met brasem en voor weer een ander een plas waar je niet gestoord door waterplanten lekker kunt jetskiën. Maar binnen de KRW is getracht goede

waterkwaliteit te objectiveren in de vorm van 'chemisch schoon' en 'ecologisch gezond' met onderliggende gebiedsafhankelijk parameters.

Dit brengt de discussie wel op een voorbeeld uit Denemarken. Hier zijn de effecten van overbemesting op de kustwateren duidelijk zichtbaar (eutrofiëring). Deze eutrofiëring wordt algemeen als overlast ervaren. Hierdoor kan de overheid gerichte maatregelen nemen om de overbemesting te verminderen, zelfs met gebruikmaking van modellen. Met andere woorden, een gedeeld beeld van de effecten van verontreiniging is van groot belang voor de aanpak. Dit sluit ook aan bij het project 'waterparels van Natuur & Milieu'.

Doelsturing: geen wondermiddel

Doelsturing lijkt een goede manier om de doelstellingen voor de landbouw in relatie tot de waterkwaliteit te realiseren. De boer krijgt zo meer grip op het eigen handelen.

Maar de relatie tussen maatregel en effect is niet altijd duidelijk: zo lijkt doelsturing wel toepasbaar voor de kwaliteit van grondwater, maar niet voor oppervlaktewater. Doelsturing vraagt een zeer uitgebreide monitoring: geschat wordt dat dit zomaar 1 miljard per jaar kan kosten – wie gaat dat betalen? En ook toezicht en handhaving worden nog ingewikkelder. De vraag is dus of doelsturing effectief is voor alle opgaven.

DAW

Het project DAW, toegelicht door landelijk programmamanager Meri Loeffen, laat zien dat er binnen de landbouw serieus worden nagedacht over zorgvuldig waterbeheer. En er is bereidheid om mee te werken aan maatregelen, ook in collectief verband (bijvoorbeeld gedeelde spoelplaatsen). De meeste boeren zijn zich ook bewust van mogelijke lekken in hun bedrijfsvoering. Er is bereidheid om verdergaande maatregelen te nemen richting natuurinclusieve (en/of biologische en regeneratieve) landbouw.

Maar er wordt ook gewezen op de kwetsbare positie van de boer in de totale keten. Natuurinclusieve landbouw heeft een prijs en die wordt nu neergelegd bij de boer maar banken zouden bereid moeten zijn om de transitie naar natuurinclusieve landbouw te financieren, supermarkten om de kostendekkende prijs te betalen voor deze landbouw en burgers tenslotte om een redelijke prijs te betalen. Nu is er louter marktwerking waardoor alleen op kosten wordt gestuurd met als gevolg verdere intensivering en schaalvergroting.

Nieuw perspectief?

Het zou wel helpen als er een kabinet komt dat perspectief biedt waardoor produceren op een schone en veilige manier en met oog op de toekomst loont. Misschien toch weer met een landbouwakkoord en geld voor die transitie. Daaraan hebben we op dit moment toch meer dan aan uitstel of het oprekken van de normen van de KRW, zoals ook gevraagd wordt.

Want wat niet in het water terechtkomt, hoeft er ook niet uitgehaald.

Diederik van der Molen
(ministerie Infrastructuur
en Waterstaat)

Rutger Westerhof,
Stichting Natuur en Milieu

Meri Loeffen, Deltaplan Agrarisch
Waterbeheer

Dag van de Omgevingswet 2025 – 11 november

Al sinds 2012 organiseert VVM met diverse samenwerkingspartners de Dag van de Omgevingswet, een congres waarin alle ontwikkelingen rondom de invoering van de Omgevingswet aan bod komen. De aandacht verschuift steeds meer van wetgeving naar implementatie en uitvoering. Dit jaar met o.a. Sarah Ros (lid Evaluatiecommissie Omgevingswet) en Rogier van de Sande (voormalig voorzitter Unie van Waterschappen en dijkgraaf bij Hoogheemraadschap Rijnland). Locatie dit jaar is Cursus- en vergadercentrum Domstad in Utrecht.

Congres GTL – 11 en 12 november

Op 11 en 12 november 2025 wordt de 28e editie van het Congres Geluid, Trillingen en Luchtkwaliteit gehouden. Het congres over deze milieuthema's én stikstofdepositie met beurs/informatie-markt is een jaarlijks terugkerend, tweedaags evenement met circa 500 deelnemers, 50 lezingen, discussiefora en workshops en een beurs met circa 25 stands van toonaangevende organisaties. Bezoekers zijn vooral milieu-experts van overheden, adviesbureaus en innovatieve bedrijven. Behalve informatief, is het Congres GTL ook een gezellige plek om je vakgenoten te spreken. Meer info op gtlcongres-beurs.nl

Tabak hebben van fossiele reclames – 12 november

Al enige tijd is er verzet tegen reclames voor "fossiele producten". Er is een Stichting Reclame Fossielvrij opgericht en diverse gemeenten hebben reclames voor bepaalde producten in de openbare ruimte verboden. Met vanzelfsprekend veel verzet van betrokken producenten en reclamebureaus. In deze bijeenkomst gaan we hier nader op in en bespreken we ook wat de VVM, haar leden en andere milieuprofessionals hierin kunnen betekenen. Sprekers zijn Femke Slegers (stichting Reclame Fossielvrij), Jenneke van Pijpen (raadslid GroenLinks Amsterdam) en Bas Welling (CEO We Agency). Locatie: VVM Bureau.

Bodem en compostwormen in de landbouw - 13 november

De waardevolle rol van bodemwormen blijft vaak onderbelicht. Met deze bijeenkomst willen we meer bekendheid geven aan hun gedrag en hun essentiële bijdrage aan bodemstructuur en -gezondheid. Daarnaast laten we zien hoe vermicompost, geproduceerd met wormen onder gecontroleerde omstandigheden, kan bijdragen aan een krachtiger en natuurlijker composteerproces. Deze compost vormt een rijke bron van micro-organismen die het bodemleven stimuleren en de bodemvruchtbaarheid verhogen. Van 13:30 tot 17:30 uur op het VVM Bureau te Utrecht.

VVM ALV en sectieavond - 25 november

Op dinsdag 25 november openen we de deuren voor sectieoverleggen voor iedereen die liever fysiek samenkomt dan online. Vanaf 16.00 uur zijn de secties van harte welkom. Aansluitend vindt om 19.00 uur de Algemene Ledenvergadering plaats. Kom meepraten over onder andere het meerjarenbeleidsplan 2026–2029. Na afloop is er gelegenheid om samen iets te drinken en bij te praten. Leden kunnen zich voor de ALV aanmelden via de agenda op de website. Nog geen lid van een sectie, maar wil je eens een sectieavond bijwonen? Neem dan contact op met Isa Putman, via i.putman@vvm.info.

Van de directie

Als VVM kijken we zowel terug als vooruit. Ons jaarverslag 2024 staat inmiddels online en geeft een rijk beeld van de vele activiteiten, samenwerkingen en inhoudelijke bijdragen van onze leden.

Het onderstreept hoe breed en actueel het milieuvak is, en hoe waardevol ons netwerk daarbij functioneert.

Vooruitkijkend werken we hard aan onze nieuwe meerjarenstrategie 2026–2029. Daarmee geven we de ingezette koers verder vorm. Doel is om de VVM nóg sterker te positioneren als plek waar kennisdeling en verdieping samenkomen, en waar milieu- en duurzaamheids professionals elkaar vinden rond actuele en complexe thema's.

Dat blijkt ook uit recente bijeenkomsten over PFAS en de Kaderrichtlijn Water. Beide onderwerpen staan volop in de publieke en politieke belangstelling en stelden onze leden in staat hun expertise en ervaringen te delen. Daarbij was ook volop aandacht vanuit jongeren en studenten, wat mooie discussies en inzichten opleverde. Juist de diversiteit aan invalshoeken maakt deze gesprekken waardevol en helpt de maatschappelijke discussie verder.

Een belangrijk moment dat nog voor ons ligt, is de **Dag van de Omgevingswet** op 11 november. De implementatie van deze wet vraagt veel van gemeenten, bedrijven en professionals. Het is dé gelegenheid om kennis op te doen, praktijkervaringen uit te wisselen en gezamenlijk te kijken hoe de wet kan bijdragen aan een gezonde en duurzame leefomgeving. Ik nodig iedereen die hiermee te maken heeft dan ook van harte uit zich in te schrijven. En natuurlijk staan ook de verkiezingen voor de deur. De keuzes die Nederland nu maakt, zullen richtinggevend zijn voor de komende jaren. Mijn hoop is dat we samen kiezen voor beleid dat oog heeft voor de lange termijn: voor duurzaamheid, natuur en milieu. De VVM blijft in ieder geval bijdragen door inhoudelijke kennis en praktijkervaring beschikbaar te stellen en een platform te geven.

Anouska Plasmeijer
directeur VVM

colofon

ISSN 1569-3449. Jaargang 31, 2025 nr. 5

Tijdschrift Milieu is een uitgave van de VVM en verschijnt zes keer per jaar in een oplage van 1.750 exemplaren. De redactie werkt onafhankelijk, op basis van een redactiestatuut. Artikelen vertegenwoordigen niet het standpunt van de VVM.

VVM-lidmaatschap 2025

- Persoonlijk: € 150
- Student: € 15
- Young: € 95
- Gepensioneerd & uitkeringsgerechtigden: € 95
- Proeflidmaatschap 6 maanden: € 80
- Toeslag buitenland: € 25
- Organisatielidmaatschap: vanaf € 1000

Abonnementenprijs 2025

€ 150 [excl. 9% btw]; toeslag buitenland € 25
Los nummer: € 25 [excl. 9% btw]

VVM-bureau

Richard van den Berg [financiën en ledenadministratie],
Sara Jantzen [communicatie], Anouska Plasmeijer [directeur],
Isa Putman [eventmanager], Annemieke Vermeulen [studenten
en tijdschriften].

Werkstudenten en vrijwilligers:

Marie Frank [digitale ondersteuning tijdschriften],
Abel de Keijzer en Hilde van 't Westende Meeder [opmaker online
Milieu], Annemijn van Overhagen [oproepkracht catering],
Annelot Stufkens
[eindredacteur tijdschrift Lucht], Boris Weevers [oproepkracht
catering], Jens den Boer [communicatie]

p/a Uco, 2e Daalsedijk 6a, 3551 EJ Utrecht

Telefoon: 030-2322989

E-mail: bureau@vvm.info

Website: www.vvm.info

Hoofdredacteur

Jaap Rodenburg, 0627022518,
milieu@groenvoer.nl [Groenvoer Communicatie]

Drukproefcorrectie

Annemieke Vermeulen

Ontwerp

Made in Haarlem

Opmaak

Marije van der Linde / daily creative agency, Zeist

Fotografie

Michiel Wijnbergh e.a.

Druk

Veldhuis Media, Raalte

Advertentieverkoop

Virtumedia, Ray Aronds, raronds@virtumedia.nl, 030 - 307 22 48

Redactie Milieu Dossier

Albert Bleeker [RIVM], Maurits Groen [MGMC], Léon Jansen
[WUR], Sonja Kruitwagen [PBL], Michelle van Mulken
[Universiteit Utrecht], Paquita Perez Salgado [Open Universiteit],
Hedwig Thorborg [Milieu Centraal]

Redactieraad

Sybrein Bosch [Copper8], Joeri Wesseling [Universiteit Utrecht],
Andries Hof [RIVM en Universiteit Utrecht], Antoine Heideveld
[directeur Het Groene Brein en voorzitter VVM], Tineke Lambooy
[Nyenrode Business University], ir. Jan Karel Mak [Deerns], ir.
Jan Paul van Soest [zelfstandig adviseur en voorzitter] en Boris
Weevers [student-lid]

Foto voorkant: Milieudefensie

Prijswijzigingen, zet- en drukfouten voorbehouden. Aan de informatie in Milieu kunnen geen rechten worden ontleend. Tijdschrift Milieu wordt op FSC-papier gedrukt.

12 interactieve sessies
28 sprekers
Informatiemarkt

Dag van de Omgevingswet 2025

Dinsdag
11 november
Utrecht

Al 14 jaar hét kennis- en netwerkevenement
voor professionals

De Omgevingswet is volop in beweging. Overal in het land doen professionals ervaring op met de nieuwe manier van werken, samenwerken en afwegen. Wat gaat goed, wat kan beter – en wat leren we van elkaar? Op deze dag delen experts hun praktijkervaringen, bespreken we knelpunten en zoeken we samen naar oplossingen. Een waardevolle dag vol kennis, inspiratie en concrete handvatten.

Plenair programma met o.a.

Sarah Ros, lid van de Evaluatiecommissie Omgevingswet.

Rogier van de Sande, voormalig voorzitter van de Unie van Waterschappen en dijkgraaf bij Hoogheemraadschap van Rijnland.

Doe mee!

vvm.info/dagvandeomgevingswet

Sinds 2012 organiseert VVM met haar samenwerkingspartners de Dag van de Omgevingswet, een congres waarin alle ontwikkelingen rondom de in- en uitvoering van de Omgevingswet aan bod komen.

vvm.info

bureau@vvm.info

Vereniging Bouw- & Woningtoezicht Nederland

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

VVM
T.a.v. mevrouw A. Plasmeijer
p/a/ Uco - 2e Daalsedijk 6a
3551 EJ UTRECHT

Kenmerk: 202500901

Den Haag, 22 december 2025

Geachte mevrouw Plasmeijer,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Datum: 12-12-2025

Geachte mevrouw Letschert,

Nu de kabinetsformatie een volgende fase in gaat, doen wij u graag onze position paper toekomen met daarin drie duidelijke randvoorwaarden voor toekomstgericht zorgbeleid.

De Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie (NVLFF) maakt zich zorgen over het toenemend aantal mensen dat moeite heeft met iets dat voor de meesten van ons vanzelfsprekend is: communiceren. Juist in een tijd van arbeidskrapte, stijgende zorgkosten en een groeiende behoefte aan inclusie, biedt logopedie oplossingen die preventief, effectief en dichtbij zijn.

Onze boodschap is helder: investeren in logopedie is investeren in kansgelijkheid, zelfstandigheid en betaalbare zorg. In de bijgevoegde paper lichten wij dit toe aan de hand van drie concrete beleidskeuzes.

Uiteraard zijn we bereid onze voorstellen verder toe te lichten. U kunt hiervoor contact opnemen met

Met vriendelijke groet,

Marnix de Romph
Voorzitter

Drie randvoorwaarden van de NVLF (Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie) voor het overheidsbeleid in de kabinetsperiode 2025-2029.

Waarom logopedie een sleutelrol verdient in toekomstig zorgbeleid

Communicatie is zo vanzelfsprekend dat we haar pas missen als het niet meer lukt: spreken, slikken, verstaan of begrepen worden. Zonder goede communicatie staat volwaardig meedoen aan de samenleving op het spel. En juist daar ligt de essentie van logopedie: het wegnemen van drempels voor (arbeids-)participatie, gelijke kansen, ontwikkeling en zelfstandigheid. **Logopedie helpt om volwaardig mee te kunnen doen.**

Een goede start voor jonge kinderen

Logopedie ondersteunt vanaf de eerste levensjaren. Vroegtijdige signalering van taalontwikkelingsstoornissen bij kinderen voorkomt schooluitval, gedragsproblemen en sociale uitsluiting. Kortom: investeren in preventie loont. Letterlijk. Bij spraak- en taalstoornissen levert iedere euro investering aantoonbaar meer op. Kosten-batenanalyses laten zien dat de opbrengst varieert van ongeveer €1,67 tot €3,04 per geïnvesteerde euro.

Concreet betekent dit:

- Grotere kanselijkheid voor kinderen;
- Lagere zorgkosten op een later moment;
- Minder voortijdige schooluitval;
- Een lagere uitstroom naar het speciaal onderwijs.

Versterken van zelfstandigheid en arbeidsparticipatie

Ook in de volwassen levensfase is logopedie van grote waarde. Mensen met een communicatieve beperking – bijvoorbeeld door een taalontwikkelingsstoornis, gehoorverlies of neurologische aandoening – lopen vaak tegen drempels aan op de arbeidsmarkt en in het dagelijks functioneren. Dit kan leiden tot sociale uitsluiting, verlies van werk of afhankelijkheid van zorg. Met gerichte logopedische ondersteuning kunnen zij hun zelfstandigheid behouden of herwinnen, blijven meedoen in de maatschappij én langer actief blijven op de arbeidsmarkt. Investeren in deze groep betekent dus ook: hogere arbeidsparticipatie, lagere uitkeringslasten en minder druk op de zorg.

Concreet betekent dit:

- Hogere arbeidsparticipatie en minder langdurige uitval;
- Lagere uitkerings- en zorgkosten door grotere zelfstandigheid;
- Meer inclusie en gelijkwaardige deelname aan de samenleving.

Ondersteuning van kwetsbare groepen als ouderen

Ook bij ouderen speelt logopedie een onmisbare rol om (weer) mee te kunnen doen in de samenleving. Denk aan revalidatie na een beroerte of ondersteuning bij slikproblemen bij dementie. Met passende logopedische ondersteuning krijgen mensen weer grip op hun gezondheid en sociale leven.

Concreet betekent dit:

- De mogelijkheid om langer thuis te blijven wonen;
- Minder hoge kosten door minder opnames in zorginstellingen;
- Een hogere kwaliteit van leven;
- Bestrijding van eenzaamheid.

Kortom: logopedie is een vakgebied met grote impact – mits goed ingebed in de zorgketen.

Toekomstgerichte logopedische ondersteuning

De gezondheidszorg staat voor grote uitdagingen: er is meer zorgvraag, minder personeel en de kosten blijven stijgen. Juist in deze context zijn logopedisten van grote waarde. Zij leveren zorg die voorkomt in plaats van herstelt, dicht bij mensen. Daarmee verminderen ze de druk op zwaardere zorg en dragen ze bij aan een duurzamer zorgstelsel.

Logopedisten bieden tijdige, doelgerichte ondersteuning die uitval helpt voorkomen – op school, op het werk én thuis. Ze versterken het zelfredzaam vermogen van mensen, waardoor minder langdurige of intensieve zorg nodig is. Dit maakt logopedie een slimme investering. Bovendien kunnen logopedisten veel digitaal behandelen, wat bijdraagt aan efficiëntie én bereikbaarheid, ook in dunbevolkte regio's.

Door hun inzet als behandelaar, coach en verbinder in regionale netwerken zorgen logopedisten niet alleen voor passende zorg, maar ook voor betere samenwerking in de wijk. Dat maakt de zorg toekomstbestendiger, betaalbaarder en mensgerichter.

Drie randvoorwaarden voor logopedie in het regeerakkoord

Om logopedie toekomstbestendig te maken en de maatschappelijke waarde te verzilveren, zijn drie beleidskeuzes essentieel:

1. Een eerlijke, marktconforme vergoeding voor logopedisten

Een eerlijke vergoeding levert een concrete bijdrage aan het terugdringen van de uitstroom uit het vak én versterkt de instroom. Bevorder de aantrekkelijkheid van het beroep van de logopedist door een beloning en tariefstelling die aansluit bij inzet, prestaties en verantwoordelijkheden en lever een concrete bijdrage aan het terugdringen van voortijdige uitstroom uit het beroep. Betrek de uitkomsten van het lopende marktonderzoek van de NZa bij het oplossen van huidige problemen. Vrije prijzen hebben niet tot het gewenste effect geleid, daarom denkt de NVLF aan een oplossing in de vorm van minimum tarieven. Ook wijst de NVLF op een recente uitspraak van het hof¹, naar aanleiding van een door logopedisten gestarte procedure. Hoewel de Bestuurlijke Afspraken paramedische zorg 2019-2022 geen afdwingbare verplichting over de tariefstelling bevatten, benadrukt het hof dat er valide redenen zijn om de tarieven voor logopedie op termijn te verhogen, zoals cao-normen, stijgende verzekeringslasten, inflatie en het risico op tekorten in de beroepsgroep.

2. Versterk de eerste lijn en bevorder samenwerking in de regio

Logopedisten spelen een cruciale rol in multidisciplinaire netwerken in de wijk, op scholen, zorginstellingen en in de eerstelijnszorg. Bevorder die samenwerking via gerichte

¹ <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:GHDHA:2025:2259>

ondersteuning met bijpassende financiering van regionale samenwerkingsverbanden en maak multidisciplinair overleg declarabel. Zo versterken we de samenhang in de zorg en benutten we de expertise van logopedisten optimaal.

3. Structurele investeringen in innovatie en digitalisering

Bevorder de innovatie via gerichte ondersteuning met bijpassende financiering. Dit verhoogt de doelmatigheid, vergroot de bereikbaarheid van zorg en sluit aan bij de doelen van het Integraal Zorgakkoord (IZA).

Slotwoord

De logopedist is een waardevolle investering in een gezonde, inclusieve samenleving. Of het nu gaat om een peuter met een taalstoornis, een puber die stottert, een lerares met stemverlies of een oudere met slikproblemen: logopedie maakt meedoen mogelijk. Geef deze betrokken beroepsgroep het vertrouwen, de ruimte en de middelen om zich daar elke dag voor te blijven inzetten.

Namens de Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie (NVLFF)

December 2025

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

NVLF
T.a.v. de heer M. De Romph
Postbus 75
3440 AB WOERDEN

Kenmerk: 202500903

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer De Romph,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Tweede Kamer der Staten-Generaal
T.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Datum: 17.12.2025

Betreft: *aanpak hypotheekfraude*

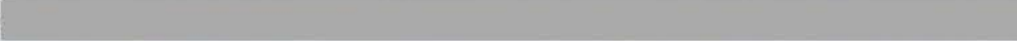
Geachte prof. dr. Letschert,

Terwijl Nederland kampt met een structureel woningtekort, worden duizenden woningen onttrokken aan de markt door hypotheekfraude. Een fraudevorm met grote, maatschappelijke gevolgen: van witwassen tot arbeidsuitbuiting. Zonder een samenhangend pakket aan wettelijke maatregelen, zowel aan de preventieve- als aan de repressieve zijde, blijft de fraudeur de lachende derde en is met name de omgeving in kwetsbare wijken de dupe van ondermijning en criminaliteit. Dat moet stoppen.

De afgelopen tijd zien wij groeiende politieke en media aandacht voor deze thematiek, zoals de [kabinetsreactie](#) op de eerdere beleidswensenbrief van d.d. 2 sept jl. en de recente [Kamervragen](#) over criminele netwerken en arbeidsuitbuiting (19 nov jl.). Tegelijkertijd resulteren deze onderzoeken, publicaties en rapporten nog niet in de genoemde beleid- en wetgevingsmaatregelen. Namens een brede samenwerking in de vastgoedketen doen wij daarom de volgende voorstellen in de brief in de bijlage, die de gehele *criminal journey* omschrijft. Met gebundelde krachten kunnen we ervoor zorgen dat we de criminele snelweg voor criminelen dicht zetten, zonder de privacy van burgers en cliënten daarbij ernstig te beperken.

- **Versterk poortwachters:** er is behoefte aan betere bescherming van poortwachters (zoals makelaars, notarissen en accountants) die onderling informatie mogen delen om hypotheekfraude te stoppen. Verder moeten goede initiatiefwetsvoorstellen, zoals het Centraal Aandeelhoudersregister (CAHR) en het hit-/no-hit systeem dat onderlinge gegevensuitwisseling tussen notarissen toestaat, verder ontwikkeld te worden. Dit vereist wettelijke aanpassingen, zodat poortwachters effectief kunnen samenwerken en fraudeurs gepakt worden.
- **Maak inkomens- en fraudecontrole mogelijk:** hypotheekverstrekkers moeten inkomensgegevens van aanvragers kunnen controleren bij de Belastingdienst met automatische triggers voor verdachte wijzigingen. Zo is gegevensverstrekking vanuit politie en Belastingdienst aan hypotheekverstrekkers noodzakelijk om fraudeonderzoeken te ondersteunen.
- **Verbeter repressieve maatregelen en publiek-private samenwerking:** er zijn momenteel onvoldoende mogelijkheden om bilateraal informatie te kunnen delen tussen instanties. Meer gegevensdeling tussen publieke en private partijen is noodzakelijk om fraude effectief op te sporen en te vervolgen. Hierdoor kunnen hypotheekverstrekkers en andere partijen sneller ingrijpen bij signalen van fraude.
- **Stel wettelijke kwaliteitsnormen en controlemechanismen in:** er zijn wettelijke kwaliteitstandaarden nodig voor makelaars, inclusief minimumnormen, opleiding, gedragscode en tuchtrecht. Ook moet de herkenbaarheid van accountants ingeschreven in het accountantsregister en Register-Taxateurs vergroot worden en moet de Kamer van Koophandel (KVK) mogelijkheden krijgen om twijfelachtige inschrijvingen te weigeren. Invoering van het CAHR zorgt er hierbij voor dat schijnconstructies en misbruik van ondernemingen zoveel mogelijk voorkomen wordt.

Vanzelfsprekend werkt de brede vastgoedketen graag mee aan de implementatie van bovenstaande voorstellen, en zijn wij te allen tijde bereid tot nadere toelichting.

Meer informatie:

De woningmarkt op slot en vrij spel voor de onderwereld

Het is de wereld op zijn kop. Terwijl Nederland kampt met een structureel woningtekort, worden er duizenden woningen onttrokken aan de markt door hypotheekfraude.¹ Een fraudevorm met grote maatschappelijke ontwrichtingen als gevolg: van witwassen tot arbeidsuitbuiting, en van overlast tot drugscriminaliteit. Zonder een samenhangend pakket aan wettelijke maatregelen, zowel aan de preventieve- als aan de repressieve zijde, blijft de fraudeur de lachende derde. De politieke aandacht groeit, maar actie ontbreekt. Daarom trekken alle ondertekenende partijen, vanuit de gehele vastgoedketen, nu één lijn: tot hier en niet verder. Het is hoog tijd om deze criminele snelweg te sluiten.

Wat is hypotheekfraude?

Hypotheekfraude is het op onrechtmatige wijze verkrijgen van een hypothecaire lening door het aanleveren van onjuiste of vervalste inkomensgegevens. De technologische ontwikkelingen zorgen ervoor dat vervalsingen steeds overtuigender worden. Zo kan de fraudeur de aflossing van die hypotheek de facto doen met crimineel geld en bij de verkoop witwassen², of kan deze het vastgoed verhuren en daarmee 'wit' vermogen opbouwen. De huizenmarkt wordt ongelijker én de bankbalans instabieler wanneer fraudeurs winst maken. Immers: normaliter was de hypotheek niet verstrekt. Verder is illegaal gebruik van woningen in strijd met hypotheekvoorwaarden. Er zijn meerdere stappen te herkennen bij hypotheekfraude. Barrières kunnen de criminele snelweg van de onder- naar bovenwereld blokkeren. Hieronder lichten wij deze in vier stappen nader toe.

Stap 1: het oprichten en inschrijven van ondernemingen

De fraudeur is geholpen bij het oprichten en inschrijven van een 'neppe' onderneming. Fraudeurs kunnen de onderneming gebruiken bij de aanvraag van een hypotheek of zakelijk krediet, om omzet te fingeren, om personeel op in te schrijven of om als referent op te geven. Het oprichten van eenmanszaak, maatschap of vennootschap onder firma (VOF) kan bij de KVK. De KVK heeft beperkte mogelijkheden om deze inschrijvingen in het Handelsregister te weigeren.

Daarnaast is alleen strafrechtelijke handhaving op de deponeringsplicht van de jaarrekening mogelijk. Al langer leeft de wens om, de veel effectievere bestuursrechtelijke handhaving ook mogelijk te maken. Voor het oprichten van een rechtspersoon (B.V., N.V., vereniging of stichting) is een gang naar de notaris verplicht. Mocht notaris A dienst weigeren, kan de fraudeur naar notaris B gaan, want zij mogen onderling geen informatie met elkaar uitwisselen. Daarnaast heeft een notaris ook niet alle informatie om schijnconstructies te kunnen doorbreken. De komst van een Centraal Aandeelhoudersregister (CAHR) zou zicht geven op alle aandeelhouders – en tussenliggende aandeelhouders belangen.

We willen daarom:

- weigeringsgronden van de KVK worden uitgebreid en geobjectieerd, zodat twijfelachtige inschrijvingen kunnen worden tegengehouden of gemarkeerd;
- versterking van de controle- en validatierol van de KVK, inclusief handhaving op de deponeringsplicht;
- onderzoek naar een systeem van "doorhaling", waarmee dubieuze inschrijvingen zichtbaar worden voor ketenpartners en risico-afwegingen mogelijk worden;
- spoedige invoering van het initiatiefwetsvoorstel 'Centraal Aandeelhoudersregister (CAHR)', dat inzicht biedt in alle aandeelhouders en schijnconstructies helpt doorbreken;
- invoering hit/no-hit systeem: mogelijkheid voor notarissen om elkaar te informeren over dienstweigering.

¹ 'Naar schatting van de politie gaat het om meer dan 8000 panden in het hele land: een zorgwekkende ontwikkeling waarmee criminelen zowel financiële winst als maatschappelijke verstoring nastreven' (Kabinetsreactie op beleidswensenbrief 02.09.2025).

² Het bedrag voor de aflossing zal giraal worden overgeboekt naar een financier. Het witwassen van het crimineel verkregen geld zal eerder in het financieel stelsel hebben plaatsgevonden, bijvoorbeeld door stortingen op betaalrekeningen. Aflossing wordt gedurende 30 jaar gedaan of door extra aflossingen te verrichten.

Stap 2: het zoeken, selecteren en taxeren van het gewenste vastgoed

Met de inschrijving bij de KVK onder de arm, gaat de fraudeur op zoek naar het geschikte vastgoed voor zijn criminele activiteiten. Makelaars en verhuurprofessional vervullen steeds nadrukkelijker een poortwachtersrol in de strijd tegen ondermijning, witwassen en hypotheekfraude, terwijl het beroep van makelaar niet wettelijk is gereguleerd. Daarnaast heeft de makelaar geen instrumenten om identiteitsfraude tegen te gaan. Dit leidt tot grote kwaliteitsverschillen en onduidelijkheid over aantallen en verantwoordelijkheden: de fraudeur maakt hier gebruik van. En: als de makelaar, notaris, taxateur, accountant of andere poortwachter toch een melding doet, kan de fraudeur hen (fysiek) onder druk zetten. Poortwachters moeten kunnen rekenen op brede bescherming en ondersteuning van alle betrokken partijen.

Nadrukkelijk vragen we daarom om:

- een wettelijke kwaliteitstandaard voor makelaars met minimumnormen, opleiding, gedragscode en tuchtrecht;
- gecontroleerde toegang voor makelaars tot de Basisregistratie Personen (BRP) voor identiteits- en bewonersverificatie; en het verplicht uitvoeren van taxaties door Register-Taxateurs voor alle partijen;
- stevige bescherming van melders, zodat poortwachters niet bang zijn voor represailles.

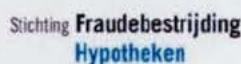
Stap 3: het aanvragen van financiering

De volgende stap is de bank voor het aanvragen van een (zakelijke) betaalrekening en het aanvragen van een hypothecaire lening. Voor het verkrijgen van die hypotheek moet de fraudeur aantonen dat hij deze financieel kan dragen met zijn inkomen, ofwel uit dienstverband, of uit zijn onderneming. De fraudeur levert deze keurig aan met vervalste loonstrook, een goed opgemaakte werkgeversverklaring én referent van de onderneming waar hij werkzaam is en die is ingeschreven bij KVK. Als frauderend 'zelfstandige', kan iemand vervalste jaarcijfers en belastingaangiften aanleveren. Het aanleveren van vervalste cijfers kan al dan niet plaatsvinden met hulp van malafide boekhoudkantoren.

Alleen bij de NBA ingeschreven accountants zijn gehouden aan beroepsreglementering, waaronder het fundamentele beginsel integriteit en zijn onderhevig aan toezicht en wettelijk tuchtrecht. Op de bankrekening komt wel inkomen binnen, onder vermelding van 'salaris maand x' of 'factuur x'. In werkelijkheid staat hier een contante storting tegenover op een andere rekening, gegenereerd uit illegale activiteiten. Bij samenwerking tussen werkgevers en werknemers worden de benodigde bedragen overgeboekt. Uiteindelijk verkrijgt de fraudeur een hypotheek: ook de hypotheekverstrekker kan niet controleren of de belastingaangiften of de loonstroken kloppen. In sommige gevallen zorgt de fraudeur voor een 'echte' aangifte, door zijn belastingaangifte na indiening te 'corrigeren' – dat kan namelijk tot 5 jaar terug bij de Belastingdienst.

Het is daarom van belang dat:

- hypotheekverstrekkers het inkomen van aanvragers kunnen controleren op correctheid bij de Belastingdienst. Hierbij zijn automatische triggers nodig om correctie van een sterke daling van geverifieerde inkomens- en vermogenscijfers (wat kan duiden op financiële fraude) nader te onderzoeken. Dit kan door een uitzondering toe te voegen aan artikel 43c. Uitvoeringsregeling Algemene wet inzake rijksbelastingen voor hypothecaire financiers;
- op grond van deze uitzondering wil SFH een convenant kunnen sluiten met de Belastingdienst, naar voorbeeld (convenant, 2019) tussen de Autoriteit Woningcorporaties en de Belastingdienst;
- vergroten herkenbaarheid van accountants ingeschreven in het accountantsregister (AA/RA).

Stap 4: plaatsen van barrières na de snelweg

Momenteel is het strafrecht en de bijbehorende capaciteit onvoldoende toegerust om elk afzonderlijk geval van hypotheekfraude op te sporen en te vervolgen. Als dat al gebeurt, dan behoudt de fraudeur achteraf vaak toch het vastgoed, zelfs bij een veroordeling. De politie kan gegevens niet delen, waardoor hypotheekverstrekkers malafide hypothecaire leningen niet kunnen opzeggen. Veel informatie is dus wél bekend, maar mag niet gedeeld worden. Zo beschikken gemeenten, vanuit Bibob-onderzoeken, regelmatig over informatie die voor andere overheidspartners cruciaal is, maar niet gedeeld mag worden. Daardoor blijven belangrijke signalen onbenut en worden gemeenten belast met de maatschappelijke ontwrichting die deze fraudevorm veroorzaakt. Er is dan ook meer publiek-private samenwerking nodig.

Specifiek vragen wij daarom:

- een verstrekingsgrond voor hypothecaire financiers op basis van de Wet politiegegevens (Wpg), zo weten hypotheekverstrekkers dat het fraude betreft en kunnen zij de lening opeisen;
- aanpassing Wpg t.a.v. de Belastingdienst (BD) waardoor structurele verstrekking mogelijk wordt. Het gaat dan om de verstrekking van gegevens die betrekking hebben op fiscale fraude, zodat de BD kan overgaan tot juiste inning en heffing in het kader van haar wettelijke taak.

Samen zetten we de onderwereld op slot

Wij geloven dat Nederland gebaat is bij het plaatsen van voornoemde barrières. Zolang wij dat niet doen, zal het geld van de onderwereld naar de bovenwereld vloeien. Wij denken dat deze brede coalitie met hulp van de wetgever de juiste maatregelen kan treffen om dit te stoppen. Het systeem moet weerbaarder worden tegen deze maatschappelijke ontwrichting. Wij schrijven deze brief dan ook voor de starter die hierdoor wordt belemmerd op de woningmarkt en voor de bewoner die de buurt ziet veranderen en zich niet meer veilig voelt.

Wij hopen samen met u op te trekken om deze criminele snelweg met al haar afslagen af te zetten en zijn graag bereid om deze nader toe te lichten.

Alvast veel dank voor het in overweging nemen van voornoemde voorstellen.

Hoogachtend,

Mevr. De Jong – Muhren
Dhr. Jansonius
Dhr. Engering
Mevr. Van Kampen
Mevr. Van der Laan
Mevr. Goutsmits-Gerssen
Dhr. Van Musscher
Dhr. Van der Ploeg
Dhr. Dubbeling
Dhr. Hamming

voorzitter van de Koninklijke Beroepsorganisatie van Accountants
directeur Operaties Eenheid Amsterdam, namens de Nationale Politie
voorzitter van de Raad van Bestuur, Kamer van Koophandel
voorzitter van de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie
voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Banken
voorzitter NVM Wonen
directeur NRVV a.i.
directeur Vastgoed Nederland
voorzitter van de Stichting Fraudebestrijding Hypotheken
Burgemeester van gemeente Zaandam

Meer informatie:

Koninklijke
Notariële Beroepsorganisatie

Port Betaald

RX4CC - #X930X0X#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

KNB en 9 andere organisaties
T.a.v. [REDACTED]
Postbus 16020
2500 BA DEN HAAG

Kenmerk: 202500905

Den Haag, 22 december 2025

Geachte [REDACTED]

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

[REDACTED]

Rianne Letschert
Informateur

De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie, formateur R. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Maurik, 15 december 2025

Onderwerp: Zonder zzp'ers loopt de arbeidsmarkt vast

Geachte mevrouw Letschert,

Graag bieden wij, als vertegenwoordigers in het zzp-speelveld, u dit advies aan als input voor de ideevorming over de toekomst van de arbeidsmarkt tijdens de formatie.

Het belang van zelfstandig professionals voor een sterke economie

Nederland doet het vooral goed mede dankzij al die zzp'ers die innovatie en groei brengen – ruim 90% kiest bewust voor ondernemerschap, net als miljoenen anderen. Dat is nu aan het verdwijnen, want beleid tegen 'schijnzelfstandigheid' beperkt álle zzp'ers en hun vrijheid. Gedwongen constructies moeten worden aangepakt, maar zelfstandige ondernemers verdienen juist steun en waardering. Wij kiezen samen voor keuzevrijheid, autonomie en ondernemerschap.

Het werkveld is allang veranderd

Het werkveld is al lang veranderd en flexibeler geworden. De focus op minder flexibiliteit past niet bij een samenleving die juist keuzevrijheid en zelfstandigheid waardeert, zoals honderdduizenden zzp'ers tonen. Beleid dat dwingt tot vast dienstverband belemmert professionele autonomie en sluit niet aan bij de moderne arbeidsmarkt. Door de nadruk op schijnzelfstandigheid en extra regels verliezen bedrijven hun innovatiekracht en zelfstandigen hun opdrachten; dit zien we nu al in vitale sectoren als zorg en IT. Dit beleid maakt de arbeidsmarkt niet eerlijker, maar juist armer en veroorzaakt sectorale uitsluiting en onzekerheid.

Laat zzp'ers niet de dupe zijn. Kies voor ruimte, steun en saamhorigheid voor iedereen die bijdraagt aan onze economie.

Bied ruimte aan zelfstandigheid

Geef zelfstandigen ruimte. Wij roepen op tot erkenning van keuzevrijheid – bijna iedereen die zzp'er is, kiest daar bewust voor.

Stop de handhaving waar de regels onduidelijk zijn; willekeur zorgt voor onrust en onzekerheid, ook volgens veel experts. Maak één sociaal stelsel voor alle werkenden, zodat iedereen kan rekenen op duidelijkheid en veiligheid – een eerlijke arbeidsmarkt vraagt om samenwerking en respect.

Iedereen verdient gelijke rechten en toegang tot het sociale stelsel, ongeacht de werkvorm – dat is de wens van werkenden én experts. Flexibel werken maakt Nederland sterker, niet zwakker. Erken bewust ondernemerschap, bestrijd alleen *gedwongen* zelfstandigheid en richt beleid op zekerheid en verbetering, niet op dwang. Wij overleggen met alle partijen en geven een stem aan zzp'ers zolang dit nodig is voor een eerlijk speelveld.

Concluderend

Zelfstandige professionals zijn geen probleem dat opgelost moet worden, maar een bron van dynamiek, groei en innovatie. Wij stellen voor om op korte termijn met u in gesprek te gaan om de hierboven geschetste oplossingsrichtingen – in het bijzonder keuzevrijheid, stopzetting van de huidige handhaving, en universele toegang tot sociale voorzieningen – verder te bespreken.

In afwachting van uw reactie,

Met vriendelijke groet,

Bestuur Comité ZZP

René Dongelmans (voorzitter)
Danielle van Wieringen (secretaris)
Peer Goudsmit (penningmeester)

www.comitezp.nl
bestuur@comitezp.nl

De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Leerdamseweg
Kabinet-former
formateur R. Tetscher
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

AS4HV - #X830XDX#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Comité ZZP
T.a.v. de heer R. Dongelmans

Kenmerk: 202500907

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer Dongelmans,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

vereniging
eigen huis

VERBOND VAN VERZEKERAARS

202500900

vereniging van
woningcorporaties

nederlandse
vereniging
van banken

Aan de informateur, prof. dr. Letschert
Per adres van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Funderingsproblematiek, voor mogelijk 750.000 woningen 'olifant onder de kamer'

Geachte mevrouw Letschert,

De komende tien jaar krijgen 500.000 gebouwen – circa 750.000 woningen - te maken met funderingsproblemen. Door waterbeleid en de versnelde droogte door klimaatverandering staan funderingen droog en gaan duizenden huizen verzakken. Dit kan iedereen raken, zelfs het hart van onze democratie en de toekomstige bewoners van het Binnenhof. Uit de brief van minister Keijzer bleek onlangs dat de kosten en tijd voor de renovatie van het Binnenhof nog langer gaan duren omdat onder andere de funderingsschade groter is dan eerder gedacht.

De urgentie van de groeiende funderingsproblematiek kan niet beter benadrukt worden. Daarom vraagt de Funderingscoalitie - bestaande uit Vereniging Eigen Huis, Aedes, KCAF, Bouwend Nederland, de Nederlandse Vereniging van Banken, NHG en het Verbond van Verzekeraars - nadrukkelijk uw aandacht en die van de formerende partijen om de funderingsproblematiek in Nederland aan te pakken in het volgende kabinet.

Het Rli-advies 'Goed gefundeerd' (februari 2024) concludeert dat alleen een nationale aanpak kan voorkomen dat dit probleem verandert in een maatschappelijke crisis. Ook het recent verschenen rapport van ABD-TopConsult ('de Olifant onder de Kamer', juli 2025) onderschrijft het belang van een nationale aanpak. Door het ministerie van VRO wordt nu regie genomen voor de uitwerking van een nationale aanpak van funderingsproblematiek. Dat is een goede ontwikkeling, maar de uitwerking valt of staat bij een structurele en daadkrachtige inzet van het Rijk. Dat is nog alleszins onzeker.

Recent blijkt uit een onderzoek van NHG en hypotheekverstrekkers¹ dat veel woningeigenaren met funderingsschade noodgedwongen in een 'wachtstand' blijven omdat zij onzekerheid ervaren over welke oplossing het meest passend is, hoe die te financieren is en welke rol de overheid hierin speelt. Het gebrek aan duidelijkheid zorgt ervoor dat herstel vaak wordt uitgesteld, waardoor schade, spanning en onzekerheid onder huiseigenaren toenemen, zelfs bij aanzienlijke en zichtbare funderingsproblemen. Deze signalen onderstrepen het belang van overheidsregie bij funderingsproblematiek.

Zonder structurele Rijksinzet dreigt een maatschappelijke crisis die niet meer beheersbaar is. Gelet op de aard en omvang van deze opgave, en de onzekerheid over structurele Rijksinzet, vragen wij uw aandacht hiervoor in het kader van de formatie.

Daadkrachtige aanpak van funderingsproblematiek

In lijn met de bovengenoemde adviezen dringen wij aan op een daadkrachtige nationale aanpak van funderingsproblematiek. Daarvoor is meerjarig, structureel en uitvoerbaar beleid nodig waarin bewustwording, herstel en preventie van funderingsschade centraal staan en huiseigenaren en woningcorporaties ondersteund worden. Wij doen een dringend beroep op u om **funderingsproblematiek als urgent thema op te nemen in de kabinetsformatie en in het toekomstige regeerakkoord.**

Concreet zijn de volgende stappen noodzakelijk:

- **Nationale aanpak van funderingsproblematiek:** maak snel werk van een ambitieuze landelijke aanpak, met financiële dekking, over een langere periode, om zowel schade te herstellen als nieuwe schade te voorkomen. Met een sterke, gebiedsgerichte aanpak zijn ook meerdere maatschappelijke uitdagingen in één keer aan te pakken: naast funderingsschade ook woningnood, energiearmoede, klimaatadaptatie en leefbaarheid.
- **Duidelijkheid voor woningeigenaren:** geef particulieren en corporaties binnen de komende kabinetsperiode helderheid over beschikbare subsidies en leningen voor funderingsherstel en een breder handelingsperspectief. Zorg voor een evenwichtige verdeling van onderzoeks- en herstelkosten tussen overheid en woningeigenaren.

¹ Klantreis Funderingsschade Gemeente Lingewaard, 2025. Onderzoek is een initiatief van a.s.r. Hypotheken, Nationale-Nederlanden Bank, Achmea Bank, Rabobank, NHG en ABN AMRO Bank in samenwerking met Platform Funderingsschade Lingewaard.

- **Investerings in corporaties:** investeer in woningcorporaties zodat zij hun maatschappelijke taak waar kunnen maken. Elke euro van corporaties die naar funderingsherstel gaat, kan niet aan woningbouw of verduurzaming uitgegeven worden. Corporaties hebben nu al grote moeite om noodzakelijke woningverbeteringen te financieren.
- **Preventieve maatregelen:** laat waterschappen en gemeenten preventieve plannen maken om nóg meer schade en maatschappelijke onrust te voorkomen.
- **Inzet van structurele middelen:** De beperkte beschikbare middelen van het Rijk strekken maar tot 2028. De nationale aanpak is na 2028 echter nog niet klaar. Er is langdurige, structurele inzet van middelen nodig om funderingsproblematiek aan te pakken.

Maatschappelijke gevolgen zijn groot

De sociale en financiële gevolgen voor getroffen huishoudens zijn enorm. Eigenaren van woningen die dit probleem niet konden voorzien, en kopers van huizen, die niet tijdig dit probleem onder ogen hebben gezien, zitten met een flinke strop die kan oplopen tot tienduizenden euro's. Ook woningcorporaties lopen vast: zij kampen met grote meerkosten die van invloed zijn op hun maatschappelijke taken voor onderhoud, verduurzaming en nieuwbouw. De onzekerheid en maatschappelijke schade worden alleen maar groter als we niet ingrijpen. Afwachten is daarom geen optie meer.

Alleen met regie van de Rijksoverheid, stevige investeringen en samenwerking met markt en lokale overheden kan worden voorkomen dat het funderingsprobleem uitgroeit tot een grootschalige crisis. De Funderingscoalitie staat klaar om samen met het Rijk en andere partijen uitvoering te geven aan de nationale aanpak: we ontwikkelen al instrumenten voor transparante risico-informatie en regionale aanpak, in lijn met Rli-richtlijnen.

Oproep tot actie

Wij doen een dringend beroep op u om de funderingsproblematiek als urgent thema op te nemen in de kabinetsformatie. Gedupeerden mogen niet langer in onzekerheid achterblijven. Wij vragen om in het akkoord afspraken te maken over de bovengenoemde punten. Alleen met substantiële en meerjarige, brede samenwerking tussen Rijk, gemeenten, waterschappen en maatschappelijke partners kunnen we de uitdaging het hoofd bieden.

Hoogachtend,

Namens de Funderingscoalitie,

Karsten Klein
Directeur Belangenbehartiging
Vereniging Eigen Huis

Contactgegevens voor een verdere toelichting:

vereniging
eigen huis

PostNL
Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

Aan de informateur, prof. dr. Letschert

Per adres van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Postbus 20018

2500 EA DEN HAAG

N02Hv - #X830X0X#00#0000#

Vereniging Eigen Huis
Postbus 735, 3800 AS Amersfoort

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

VEH en 6 andere organisatie
T.a.v. de heer K. Klein
Postbus 735
3800 AS AMERSFOORT

Kenmerk: 202500909

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer Klein,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Geachte mevrouw Letschert,

Nederland kent een uniek en waardevol geboortezorgsysteem. De kraamzorg vormt daarin een onmisbare schakel. Een bron van trots, maar ook van groeiende zorg. De toegankelijkheid en continuïteit van kraamzorg staan onder grote druk. Gemeenten, zorgorganisaties en zorgverzekeraars werken lokaal aan oplossingen, maar lopen ook tegen grenzen aan. Zonder gerichte actie komt de kwaliteit en beschikbaarheid van deze noodzakelijke zorg in het geding. Wij roepen het nieuwe kabinet op om in het regeerakkoord het behoud en de versterking van kraamzorg als uitgangspunt te nemen en de eigen bijdrage op kraamzorg af te schaffen.

Kraamzorg als hoeksteen van een kansrijke start

De eerste 1000 dagen van een kind zijn bepalend voor hun gezondheid, ontwikkeling en welzijn gedurende het hele leven. Kraamzorg vormt daarin een onmisbare schakel: zij verbindt de medische zorg rond de geboorte met het dagelijks leven thuis en ondersteunt ouders in een kwetsbare, intensieve periode. Daarmee is kraamzorg een belangrijke pijler van het programma Kansrijke Start en sluit zij naadloos aan bij de ambities van het Integraal Zorgakkoord (IZA), dat inzet op vroegpreventie en gezondheidsbevordering. We zijn dan ook verheugd met het voornemen om Kansrijke Start structureel onderdeel te maken van het beleid van het ministerie van VWS.

Investeer in toekomstbestendige kraamzorg

De recent ontwikkelde *Toekomstvisie Kraamzorg*¹ biedt perspectief om de uitdagingen in de sector aan te pakken. Dankzij de IZA-transitiemiddelen is ruimte ontstaan om te vernieuwen: door kraamzorg beter af te stemmen op zorgbehoefte, digitale zorg waar mogelijk in te zetten, capaciteit efficiënt te verdelen en regionaal samen te werken. Daarnaast werkt de sector aan een passend opleidingsaanbod met focus op praktijkgerichte (om)scholing.

De ondergetekende partijen onderschrijven deze beweging en vragen het nieuwe kabinet om te blijven investeren in deze gezamenlijke aanpak en om het behoud van kraamzorg expliciet op te nemen in het regeerakkoord.

Maak kraamzorg toegankelijk voor iedereen – schaf de eigen bijdrage af en stimuleer duurzame inzet in wijken met de grootste tekorten

De eigen bijdrage vormt voor gezinnen in een kwetsbare situatie een reële drempel om kraamzorg af te nemen. Hierdoor ontstaan ongelijkheden die niet passen bij het uitgangspunt van Passende Zorg en bij het streven naar een kansrijke start voor ieder kind.

Nog altijd zien we dat gezinnen minder of geen kraamzorg afnemen vanwege de eigen bijdrage. In 2025 betaalt een gezin 5,40 euro per uur; bij het minimum van 24 uur kraamzorg, betekent dit 129,60 euro aan kosten. Vooral voor gezinnen in een financieel kwetsbare situatie is dit een barrière. Onderzoek laat bovendien zien dat vrouwen en kinderen die minder of geen kraamzorg ontvangen, in het eerste jaar na de bevalling hogere zorgkosten hebben². Het huidige systeem lijkt daarmee te leiden tot verminderde toegankelijkheid, maar ook tot vermijdbare zorgconsumptie later in de keten.

Daarnaast zijn er in de huidige situatie te weinig (financiële) prikkels voor aanbieders om juist in wijken

¹ Gezamenlijke visie toekomstbestendige kraamzorg ZN & Bo Geboortezorg

² Lagendijk, J., Steegers, E.A.P. & Been, J.V., *Inequity in postpartum healthcare provision at home and its association with subsequent healthcare expenditure*, *European Journal of Public Health* 29(5) (2019)

waar de toegankelijkheid van kraamzorg sterk onder druk staat, duurzaam actief te zijn en te blijven. Dit vraagt een verkenning naar een aanpassing van het systeem dat recht doet aan de complexiteit en tijdsinvestering die passende kraamzorg in deze situaties vraagt en dat een eerlijk en gelijkwaardig speelveld bevordert.

In een tijd van toenemende personeelstekorten is het juist van belang om te sturen op de juiste zorg op de juiste plek door middel van passende kraamzorg. Door financiële drempels weg te nemen voor cliënten en te zorgen voor de juiste prikkels voor zorgaanbieders, kan de sector beschikbare capaciteit doelmatiger inzetten en blijft kraamzorg toegankelijk voor alle gezinnen.

Daarom roepen wij het nieuwe kabinet op:

- het behoud en de versterking van kraamzorg met de ingezette transitie als uitgangspunt op te nemen in het regeerakkoord;
- de eigen bijdrage voor kraamzorg af te schaffen en hier middelen voor vrij te maken, zodat kraamzorg voor ieder gezin toegankelijk is en blijft;
- te investeren in een verkenning naar een systeemaanpassing dat kraamzorgorganisaties stimuleert actief te zijn en te blijven in wijken met de grootste tekorten.

Samen bouwen aan gezondheid en welzijn

Ondergetekende partijen staan klaar om samen met het nieuwe kabinet te werken aan toekomstbestendige, toegankelijke geboortezorg. Laten we de kans niet onbenut laten om te investeren in gezondheid, ontwikkeling en welzijn. Bouw met ons aan het fundament voor een kansrijke start voor alle kinderen in Nederland.

Met vriendelijke groet,

Wethouder Eerenberg, Gemeente Utrecht³

P. Boudewijn, voorzitter BO Geboortezorg

Wethouder Scholtes, Gemeente Amsterdam

Wethouder Vavier, Gemeente Den Haag

Wethouder Buijt, Gemeente Rotterdam

Wethouder Molema, Gemeente Groningen, Voorzitter Sociale Pijler G40

L. de Ridder, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Kindergeneeskunde (NVK)

F.M. van Kooten, voorzitter NU'91

I. Ivacic, directeur-bestuurder Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ)

P.J. de Jong, voorzitter AJN Jeugdartsen Nederland (AJN)

A. Kaiser, directrice Het Buikencollectief

L.L. van Breda Vriesman namens de Landelijke Tafel Kansrijke Start

Dr. W.J. Meijer, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie (NVOG)

A. Melkert, voorzitter Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen (NVZ)

M. Kemink, directeur Stille Levens | Kenniscentrum Babysterfte

W. Hingst, interim directeur Pharos

L. Geilen, Voorzitter Stuurgroep Trendbreuk Zuid-Limburg | Wethouder Gemeente Sittard-Geleen

M. Droogendijk, Voorzitter Federatie VSV

- Binnen de Landelijke Tafel Integrale Geboortezorg (LTIG) wordt het belang van behoud en toegankelijkheid van kraamzorg breed gedeeld. De LTIG werkt de komende periode aan een sectoroverstijgend inzicht en een gezamenlijke aanpak om de toegankelijkheid in de hele geboortezorgketen te versterken; een prioriteit op de LTIG-agenda voor 2026.

³ Op 13 november 2025 werd in de Utrechtse gemeenteraad een motie aangenomen om in deze brief expliciet te benoemen dat de Utrechtse gemeenteraad achter de inhoud van deze brief staat.

Gemeente Utrecht

Postbus 16200, 3500 CE Utrecht

33

12.12.25

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Waardvoering kabinetformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

N12CC - #X830X0X#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Gemeente Utrecht en anderen
T.a.v. wethouder Eerdenberg
Postbus 16200
3500 CE UTRECHT

Kenmerk: 202500911

Den Haag, 22 december 2025

Geachte wethouder,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202500912

Tweede Kamer der Staten-Generaal,
Bureau Wordvoering Kabinetsformatie,
t.a.v. informateur prof. dr. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Overleg Zeeuwse Overheden
Kanaalweg 1
4337 PA Middelburg
088 2461700
info@regiobureauzld.nl
www.samenzeeland.nl

Middelburg, 16 december 2025,

Betreft: Zeeuwse brief aan de informateur – formatieaanbod

Geachte informateur Letschert, beste Rianne

Nederland staat voor grote maatschappelijke en economische opgaven die snel vragen om een daadkrachtig kabinet en om nauwe samenwerking tussen Rijk en regio. Zeeland heeft de sleutel in handen voor veel van de grote opgaven waar Nederland tegenaan loopt. Onze provincie beschikt over de ruimte, de ligging en de energie om bij te dragen aan een welvarend, duurzaam en weerbaar Nederland.

Het vele dat Zeeland te bieden heeft komt tot wasdom in ons verhaal over Zeeland 2050. In een tijd waarin strategische autonomie steeds belangrijker wordt, kan onze provincie een cruciale rol spelen. Zo behoort onze haven North Sea Port tot de top drie van Europa qua toegevoegde waarde met een onmisbare rol in ons (toekomstig) energiesysteem en een uniek industrieel cluster. Of het nu gaat om energiezekerheid, duurzame industrie, voedselzekerheid of veiligheid: Zeeland heeft alles in zich om te zorgen dat Nederland minder afhankelijk wordt van het buitenland.

Zeeland heeft Nederland nodig, maar Nederland heeft evenzeer Zeeland nodig. Er zijn meer regio's in Nederland die kunnen bijdragen aan de grote opgaven waar Nederland voor staat. Wij roepen het nieuwe Kabinet dan ook op om tot strategische samenwerkingsagenda's te komen tussen Rijk en regio. In het geval van Zeeland een Rijk-regioagenda die is gericht op het Zeeland in 2050. Een Zeeland waar we met meer Zeeuwen de spiraal van verschraving van voorzieningen doorbreken en de zee aan kansen benutten.

In ons bijgevoegde formatieaanbod doen wij daar concrete voorstellen voor. In het kort vragen wij daarbij aandacht voor:

- het creëren van een sterke, groene en concurrerende industrie. Stabiel beleid en investeringen zijn hierbij van levensbelang;
- de uitbouw van Zeeland als kennis- en opleidingsregio voor (kern)energie, water, voedsel en maritieme innovatie;
- structurele investeringen in woningbouw, voorzieningen en leefbaarheid;
- een integrale aanpak van natuur en landbouw, water en stikstof die recht doet aan de Zeeuwse situatie;

- en de aanleg van een volwaardige Midden-Zeelandroute met een robuuste Oosterschelde-oeververbinding, als tweede hoofdontsluiting van onze provincie.

Zeeland staat klaar om samen met een nieuw Kabinet aan de slag te gaan met alle kansen en uitdagingen die er liggen. Wij zien uit naar een voortvarende samenwerking. Daarbij wensen wij u bij de vorming van een nieuwe coalitie heel veel succes en wijsheid toe.

Met vriendelijke groet,

Hugo de Jonge
Commissaris van de Koning in Zeeland
Voorzitter Overleg Zeeuwse Overheden
Samenwerkingsverband tussen de 13 Zeeuwse gemeenten, Provincie Zeeland, en Waterschap Scheldestromen

Bijlage: Formatieaanbod Zeeland – *“Zeeland heeft de sleutel in handen voor landelijke opgaven en vraagt het Kabinet om strategische samenwerking”*

SAMENZEELAND.NL

OZO

Formatieaanbod Overleg Zeeuwse Overheden

Zeeland heeft de sleutel in handen voor landelijke opgaven en vraagt het Kabinet om strategische samenwerking.

Nederland staat voor grote uitdagingen die dringend vragen om een daadkrachtig Kabinet. Wij werken daarin graag samen aan een welvarend, duurzaam en weerbaar Nederland. Zeeland heeft veel te bieden. In een tijd waarin strategische autonomie steeds belangrijker wordt, kan onze provincie een cruciale rol spelen. Of het nu gaat om energiezekerheid, industrie, voedselzekerheid of veiligheid: samen zorgen we dat Nederland minder afhankelijk wordt van het buitenland.

Zeeland staat klaar om verantwoordelijkheid te nemen en bij te dragen aan nationale en Europese doelstellingen. Dat vraagt om een strategische samenwerkingsagenda waarin Rijk en regio elkaar versterken en komen tot gezamenlijke investeringen.

Om kansen te kunnen verzilveren roepen wij in het kort op tot het volgende:

- Zet in op een strategische samenwerkingsagenda tussen Rijk en regio om gezamenlijk te investeren in de uitvoering van het Toekomstperspectief Zeeland 2050, gericht op duurzame groei, versterking van de economische structuur en een leefbare delta.
- Creëer voorwaarden voor een sterke, groene en concurrerende industrie voor de strategische autonomie van Nederland, door te zorgen voor stabiel beleid, robuuste energie-infrastructuur, betaalbare energie en een aantrekkelijk investeringsklimaat.
- Investeer in een volwaardige Midden-Zeelandroute met een robuuste Oosterschelde-oeververbinding ter vervanging van de Zeelandbrug. Voor het verzilveren van de vele Zeeuwse kansen rondom woningbouw, schone industrie en energie is één enkele snelwegontsluiting te kwetsbaar.
- Bouw Zeeland uit tot dé kennis- en opleidingsregio voor (nucleaire) energie, water, voedsel en maritieme innovatie, door structureel te investeren in vernieuwend onderwijs, en onderzoek op alle niveaus.
- Versterk de leefbaarheid in dorpen en steden door te investeren in woning- bouw, bereikbaarheid en voorzieningen in zorg, onderwijs en cultuur. Op deze manier blijft Zeeland aantrekkelijk om te wonen, werken en leren. Door het versterken van de leefbaarheid creëren we een spiraal van versterking in plaats vaneen spiraal van verschraling.
- Zet in op een integrale aanpak voor stikstof, water en landbouw, met investeringen in infrastructuur, zoetwatervoorziening en een kustregio-aanpak voor stikstof die recht doet aan de Zeeuwse situatie. Op deze manier ontstaat ruimte voor duurzame ontwikkelingen.

Bouwen aan de Delta van de Toekomst

Zeeland heeft vergeleken met de rest van Nederland veel ruimte. Ruimte voor duurzame energie, (circulaire) industrie, defensie, en woningbouw. Er zijn meer Zeeuwen nodig om dit potentieel te benutten. Een aantrekkelijk vestigingsklimaat is daarbij essentieel. Dat betekent investeren in woningen, bereikbaarheid en goed onderwijs. Structurele regiobekostiging is hierbij van groot belang, zodat voorzieningen als cultuur, zorg en onderwijs duurzaam kunnen worden versterkt. Dat vraagt om een herziening van de investeringslogica: niet langer alleen investeren waar al veel mensen wonen, maar juist ook in regio's waar ruimte is om te groeien. Zeeland 2050 biedt hiervoor een integrale visie waarin economie, leefbaarheid en duurzaamheid samenkomen. Om deze kansen te verzilveren, is het nodig om te werken aan de randvoorwaarden op het gebied van mobiliteit, verduurzaming, herstel van biodiversiteit en de aanpak van het stikstofprobleem. Een krachtig Zeeland versterkt de weerbaarheid, duurzaamheid en strategische autonomie van Nederland.

Zeeland als groene krachtbron maakt Nederland schoner, groener en sterker

Wanneer de Zeeuwse industrie draait op duurzame energie, slaat Nederland drie vliegen in één klap: minder uitstoot van schadelijke stoffen, minder afval door hergebruik van materialen én minder afhankelijkheid van het buitenland. Zeeland beschikt over een sterke industriële basis met volop ruimte voor nieuwe duurzame ontwikkeling. De energie van wind op zee komt hier aanland en met de geplande komst van twee nieuwe kerncentrales én de inzet op de bouw van Small Modular Reactors kan de provincie uitgroeien tot dé groene krachtbron van Nederland. Met een toegevoegde waarde van €12,7 miljard en 106.000 banen behoort North Sea Port tot de top drie havens van Europa qua toegevoegde waarde, met bedrijven die tot de wereldtop behoren.

Om deze sterke positie verder te versterken, is een stabiel en aantrekkelijk investeringsklimaat essentieel. Dat vraagt om consequente wet- en regelgeving die in lijn is met die van de buurlanden. Daarnaast is tijdig beschikbare en robuuste energie-infrastructuur van groot belang. Naast de uitbreiding van het elektriciteitsnet, bijvoorbeeld via de 380kV-verbinding, windenergie of kernenergie, is ook de aanleg van waterstof- en CO₂-infrastructuur noodzakelijk. Dit is cruciaal om de waterstofmarkt van de grond te krijgen en investeringen in verduurzaming niet langer te vertragen. Voldoende betaalbare, duurzame energie is nodig om de productie verder te vergroenen. Tot slot zijn versnelde en voorspelbare vergunningprocedures en een goed functionerend VTH-stelsel essentieel om investeringen niet te laten stagneren. Ook is het belangrijk dat maatwerk- afspraken worden voortgezet én daadwerkelijk gerealiseerd.

Investeringen in kernenergie moeten onderdeel zijn van een integrale toekomstvisie op Zeeland. De bouw van twee nieuwe kerncentrales biedt grote kansen voor de regio, mits ingebed in het bredere Zeeland 2050 perspectief.

Zeeland kan hiermee uitgroeien tot dé nucleaire provincie van Nederland, en dat biedt een solide basis voor toekomstige nucleaire kennisontwikkeling, beleid en uitvoering. Zo kan de regio de kansen die kernenergie biedt optimaal benutten, met een evenwichtige verdeling van lusten en lasten. Zeeland vraagt om snelle duidelijkheid en waarborging van integrale ruimtelijke keuzes binnen de energietransitie, behoud van leefkwaliteit en de nodige flankerende investeringen. Het Rijk-regiopakket, het samenwerkingspakket om de gevolgen voor de leefomgeving op te vangen en het versterken van de infrastructuur, woningbouw, economie en arbeidsmarkt, speelt hierin een cruciale rol.

Dé hotspot voor vernieuwend onderwijs en onderzoek

Met opleidingen die internationaal relevant zijn, uniek voor Nederland, met een vrijwel zekere baangarantie, kan Zeeland een hotspot worden voor vernieuwend onderwijs en onderzoek en een magneet voor talent. Het moet gaan om onderzoek en onderwijs op álle niveaus, dat nauw aansluit bij de specifieke, toekomstige opgaven en sectoren van Zeeland: water, energie, voedsel en maritiem. Zoals we nu al met Kenniswerf Vlissingen en Delta Climate Center (DCC) en University College Roosevelt (UCR) doen, willen we in aanvulling op het onderwijsecosysteem het academisch onderwijs versterken, in samenwerking met universiteiten in Nederland en Vlaanderen. Het gaat om onderzoek én onderwijs, om bacheloropleidingen én masteropleidingen. Daarmee kunnen we Zeeuwse studenten vasthouden, studenten van buiten voor Zeeland laten kiezen en Zeeuwse studenten in de laatste fase van hun studie (weer) naar Zeeland trekken. De helft van de Zeeuwse jongeren vertrekt, van hen keert slechts een kwart terug. Juist die 'boemerang-Zeeuwen' kunnen onderdeel zijn van de groei die we nodig hebben.

De Zeeuwse delta fungeert hierbij als uniek living lab, met volop ruimte voor praktijk experimenten. Zo gebeurt hier iets wat nergens anders kan. Dat kan ook op het gebied van kernenergie en defensie-industrie. Naast excellent onderwijs zijn een aantrekkelijke leefomgeving, betaalbare huisvesting en een bruisende cultuur- sector onmisbaar om studenten duurzaam aan de Zeeuwse arbeidsmarkt te binden. Benut de zee aan Zeeuwse mogelijkheden op internationaal niveau op het gebied van onderwijs en onderzoek.

Sterke dorpen en bruisende steden

Met veel meer inwoners kan Zeeland het beste van twee werelden verenigen: een vitaal platteland waar het heerlijk wonen en recreëren is, met dichtbij stedelijke voorzieningen in bruisende steden. We hebben mensen nodig om in onze duurzame en toekomstbestendige havencluster te werken. Als we de bereikbaarheid vergroten is Zeeland met zijn rust en ruimte een zeer aantrekkelijk alternatief voor het dure wonen ende bevolkingsdruk in de Randstad en Vlaamse steden. Voor die nieuwe inwoners hebben we extra huizen nodig. In dorpen en kleine steden willen weer straten en buurten bijbouwen. Dat betekent wel dat we vitale kernen moeten hebben met voorzieningen in de buurt. Nu staan basisvoorzieningen onder druk, net als de nabijheid van zorg en onderwijs, of ze zijn al verdwenen. Om van een spiraal van verschraling naar een spiraal van versterking te gaan moeten we onze steden fors laten groeien. Zo verenigen ze het beste van twee werelden: de levendigheid van de grote stad en om de hoek het weidse landschap, natuur, rust en ruimte. Daarom vragen we om via structurele regiobekostiging de leefbaarheid te versterken. Zodat Zeeland aantrekkelijk blijft om te wonen, werken, leren en leven en voorzieningen zichzelf weer in stand gaan houden.

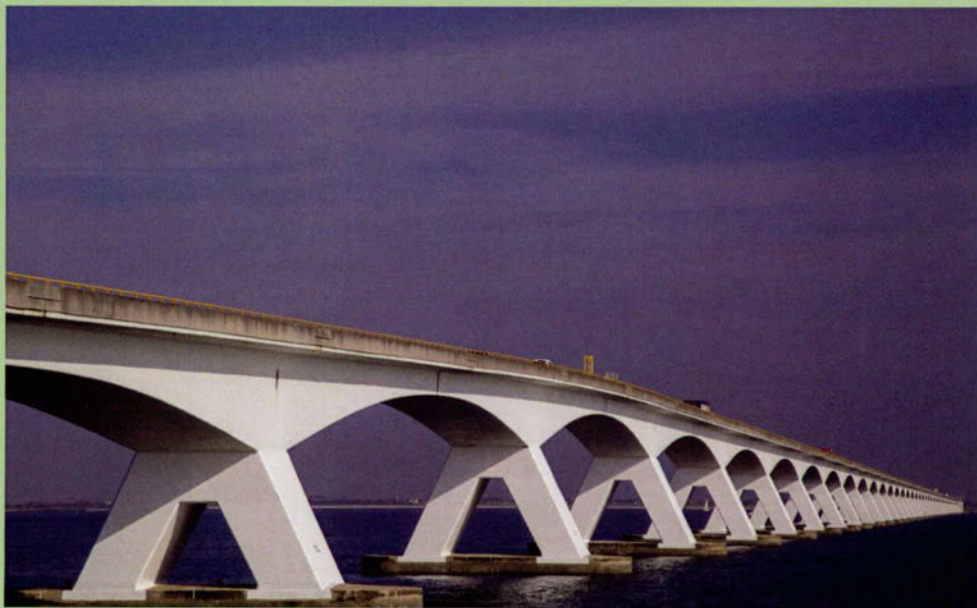
Een integrale aanpak voor een toekomstbestendig Zeeland

Als provincie met zoveel kansen vragen we om een integrale aanpak. Daarom willen we samen met het Rijk inzetten op:

Zeeuwse verbindingen van strategische waarde

Voor een toekomstbestendig Zeeland zijn investeringen in de bereikbaarheid cruciaal. De Midden-Zeelandroute is van strategisch belang als tweede hoofd-ontsluiting voor Zeeland. Vanwege het einde van de levensduur van de Zeelandbrug, vanwege de kwetsbaarheid van één enkele snelweg en als structuur- versterkende infrastructuur voor de ruimtelijke en economische ontwikkelingen die vanuit Zeeland2050 worden voorzien. Hiervoor is de verankering als structuurversterkende infrastructuur noodzakelijk. Ook internationale veiligheid is hier een belangrijk perspectief door de host nation support in de Zeeuwse Havens.

Naast een robuust wegennet heeft Zeeland recht op volwaardig openbaarvervoer. Voor wat betreft het spoor betekent dit tenminste twee intercity's en twee sprinters per uur. ERTMS maakt deze volwaardige treinbediening technisch mogelijk. Zeeland krijgt ongewild de lasten van een ERTMS-proefbaanvak maar moet daarom ook als eerste de baten krijgen van dit systeem.

Landelijke kustregio-aanpak voor stikstof

Een oplossing voor de stikstofproblematiek vormt een belangrijke randvoorwaarde voor de verdere ontwikkeling van Zeeland. Als kust- en grensprovincie bevindt Zeeland zich in een unieke positie: er wordt meer stikstof geïmporteerd dan er lokaal wordt uitgestoten. Dit belemmert ruimtelijke en economische ontwikkeling en vraagt om een landelijke kustregio-aanpak, gekoppeld aan grensoverschrijdende samenwerking. Daarbij is vooral aandacht nodig voor stikstofuitstoot door scheepvaart en buitenlandse bronnen.

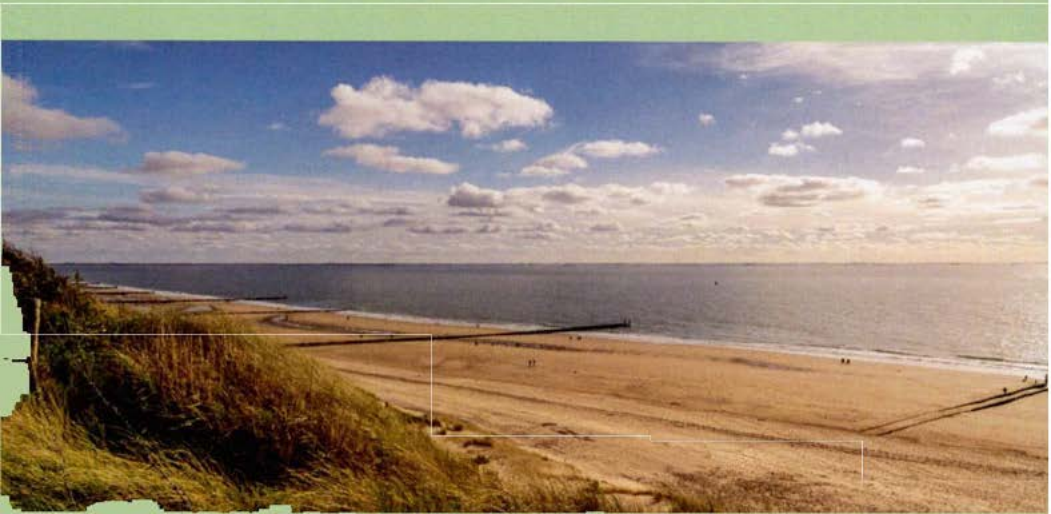

Een sterke bijdrage aan voedselzekerheid binnen en buiten Nederland

De landbouwsector in Zeeland is belangrijk voor zowel de regionale economie als de (inter)nationale voedselzekerheid. Voor een sterke en concurrerende sector is een betrouwbare zoetwatervoorziening essentieel. Koppelkansen bestaan door gezamenlijke infrastructuur en maatregelen zoals buffering, waterpeilbeheer en herstel van natuurlijke processen, wat zowel landbouw, industrie als natuur ten goede komt. Het Rijk speelt een cruciale rol in het waarborgen van zoetwaterbeschikbaarheid en het naleven van het Hoogwaterbeschermingsprogramma. Daarnaast verdient de visserijsector blijvende aandacht. De mosselsector, die een iconische positie inneemt in de Nederlandse voedselvoorziening en export, onder- vindt druk door problemen in de Waddenzee en Oosterschelde. Om die reden is in de Voordelta een pilot gestart voor een derde productielocatie. Wij vragen het Rijk om een constructieve houding bij opschaling van mosselkweek in dit gebied, zodat deze duurzame sector toekomstbestendig blijft.

Kortom Zeeland heeft de sleutel in handen...

Veel oplossingen voor nationale vraagstukken zijn te vinden op regionaal niveau. Zeeland biedt een breed scala aan mogelijkheden op het gebied van groene industrie, strategische onafhankelijkheid, woningbouw en ruim- te voor defensie. Ook wordt hard gewerkt aan klimaatbestendig landbouw- beleid in samenhang meteen robuuste natuur. Door samen structureel te investeren in wonen, bereikbaarheid, energie, onderwijs, natuur en economie, creëren we een toekomst waarin onze regio en het Rijk elkaar versterken. Zeeland heeft Nederland nodig en Nederland heeft Zeeland nodig.

Het Overleg Zeeuwse Overheden (OZO) is een
samenwerkingsverband waarin de dertien
Zeeuwse gemeenten, Waterschap Scheldestromen
en Provincie Zeeland vertegenwoordigd zijn.

SAMENZEELAND.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

OZO
T.a.v. de heer H. de Jonge
Kanaalweg 1
4337 PA MIDDELBURG

Kenmerk: 202500913

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer De Jonge,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202500914

LV/PH/MRF/25-48

De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Woordvoering
Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Den Haag, 11 december 2025

Geachte Mevr. Letschert,

Het eindverslag van uw voorganger benadrukt terecht dat een ambitieuze agenda alleen uitvoerbaar is in nauwe samenwerking met de uitvoerders. "Wat kán moet weer de begrenzing zijn van wat de politiek wil", aldus het verslag, dat wijst op verkramping door steeds ingewikkelder regelgeving. Dat zijn cruciale woorden voor een sector die dagelijks worstelt met precies die problematiek: de metaalrecycling.

Nu u de opdracht heeft om D66, VVD en CDA tot een coalitieakkoord te brengen én samenwerking met andere partijen te organiseren, ligt er een concrete kans om breed gedragen beleid te formuleren dat direct bijdraagt aan de ambities uit de agenda: de circulaire economie, en specifiek de metaalketen.

Een sector die past bij de coalitieambities

De agenda van D66 en CDA die als uitgangspunt dient, benoemt investeringen in innovatie, de transitie naar duurzame energie, en versterking van de strategische positie van Nederland. De metaalrecycling levert hier direct aan bij:

- **Innovatie en R&D:** Nederland beschikt over wereldtop recyclingtechnologie die hoogwaardig koper en aluminium produceert; direct toepasbaar in windmolens, elektrische systemen, infrastructuur en datacenters
- **Klimaatdoelen:** Hergebruik van metalen bespaart tot 95% energie vergeleken met primaire winning; een van de meest effectieve vormen van CO₂-reductie
- **Strategische autonomie:** Minder afhankelijkheid van Chinese en Russische grondstoffen door eigen, hoogwaardige secundaire productie
- **Economische weerbaarheid:** Werkgelegenheid en omzet in een sector die al draait, maar groei ziet belemmerd door regeldruk

De uitvoerbaarheid

Regelgeving moet rekening houden met de praktijk van de uitvoering. Daar gaat het in onze sector structureel mis. Gerecycled koper en aluminium van bijna-zuivere kwaliteit worden nog altijd officieel als 'afval' behandeld.

Interpretatieverschillen tussen gemeenten en provincies remmen investeringen. Ondernemers lopen vast in een systeem dat waardevol materiaal niet erkent als grondstof.

Dit is geen abstracte klacht, maar de dagelijkse realiteit van bedrijven die klaar staan om bij te dragen aan de ambities die alle partijen delen. De oplossingen zijn helder, haalbaar en kunnen snel effect hebben.

Concrete keuzes voor het coalitieakkoord

De Metaal Recycling Federatie heeft met de Metaaltafel al het initiatief genomen voor constructieve samenwerking. Wat nu nodig is, zijn politieke keuzes die in het coalitieakkoord passen:

1. **Harmoniseer de regelgeving** - Eén set heldere, werkbare regels voor heel Nederland. Dit past bij de bredere agenda voor deregulering en efficiëntere overheid
2. **Herclassificeer gerecyclede metalen** - Behandel hoogwaardig metaal als grondstof, niet als afval. Dit is geen ideologische keuze, maar een realistische erkenning van waarde
3. **Investeer strategisch** - 200 miljoen in bewezen recyclingtechnologie levert meetbaar meer op dan onzekere CO2-opslagprojecten. Dit sluit aan bij de nadruk op innovatie en R&D in de agenda
4. **Prioriteer Nederlands materiaal** - Laat infrastructuurprojecten (zoals genoemd in de agenda onder 'wonen') voorrang geven aan Nederlandse gerecyclede metalen

Pragmatisch en uitvoerbaar

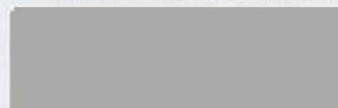
Voor het volgende kabinet heerst de noodzaak van structurele afspraken over financiën en wijst het verslag van de heer Van Haersma Buma op het risico dat "steun voor hogere uitgaven eenvoudiger wordt gevonden dan steun voor dekking daarvan". Metaalrecycling vraagt geen oneindige subsidiepoten, maar slimme investeringen die zichzelf terugverdienen door lagere energiekosten, minder import en meer werkgelegenheid.

Dit is precies het soort pragmatisch, uitvoerbaar beleid waar Nederland naar snakt. Een sector die niet om subsidiemolens of nieuwe instituties vraagt, maar simpelweg om erkenning, heldere regels en een gelijk speelveld.

Alle betrokken partijen schrijven mooie woorden over de circulaire economie en innovatie. Hier ligt een concrete kans om die woorden te verzilveren met maatregelen die écht verschil maken. Deze maatregelen zijn noch links noch rechts - ze leveren meer onafhankelijkheid, werkgelegenheid en minder uitstoot. De makers staan klaar, de technologie werkt, de markt vraagt erom. Het ontbreekt alleen nog aan de politieke daadkracht om dit in het coalitieakkoord te verankeren.

Namens een betrokken metaalsector die klaar staat om bij te dragen aan een succesvolle coalitie, wensen wij u veel wijsheid toe bij deze cruciale opdracht.

Met vriendelijke groet,

Lennert Vermaat
directeur

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

MRF
T.a.v. de heer L. Vermaat
Postbus 85645
2508 CH DEN HAAG

Kenmerk: 202500915

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer Vermaat,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

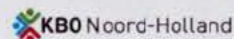
Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

DE SENIOREN COALITIE

Hét samenwerkingsverband
van seniorenorganisaties

20200916

Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Datum: 15 december 2025

Onderwerp: Bied ook ouderen een samenhangende, positieve en ambitieuze agenda

Geachte mevrouw Letschert,

We zijn blij met de uitgestoken hand in de positieve en ambitieuze agenda die is voortgekomen uit de eerste formatieronde met D66 en CDA, en willen graag samenwerken om Nederland weer vooruit te helpen. De stilstand van de afgelopen periode heeft het land geen goed gedaan en daarom is het belangrijk dat we samen aan de slag gaan.

De agenda stelt terecht dat senioren een onmisbare bijdrage leveren aan onze maatschappij. In ons land zijn miljoenen ouderen actief als vrijwilligers, mantelzorgers, werkgevers, werknemers, oppassers en buurtgenoten. Al jaren verschijnen rapporten, visies en waarschuwingen die aangeven dat Nederland nú een samenhangend ouderenbeleid moet ontwikkelen. Het is tijd om die olifant in de kamer niet langer te ontwijken.

Er moet nog een hoop gebeuren voordat een regeerakkoord óók voor ouderen die samenhangende, positieve en ambitieuze agenda biedt. Wij vragen u daarom nadrukkelijk om in de volgende fase van de formatie vergrijzing op de agenda te zetten en te komen tot een dergelijke agenda voor ouderen, waarin zorg, pensioen, wonen en welzijn elkaar versterken.

Wonen en zorg: zonder nieuwe woonvormen blijft de zorg vastlopen

De ambitieuze agenda zet op wonen goede stappen: meer bouwen, maar vooral ook passend bouwen naar de behoeften van de groeiende groep ouderen. Er is momenteel een grote achterstand aan geschikte woningen voor ouderen en daarom pleiten wij ook voor:

- Een nationale impuls voor geclusterde woonvormen, zoals hofjes, kleinschalige gemeenschappen en tussenvormen tussen thuis en verpleeghuis.
- Woningbouwafspraken die doorstroming mogelijk maken, inclusief betaalbaarheid en toegankelijkheid.

De Seniorencoalitie is hét samenwerkingsverband van ouderenorganisaties en zet zich in voor alle senioren in Nederland

- Zowel een extra subsidie voor ouderenwoningen in de realisatiestimulans als een doorstroombank of een aantrekkelijk hypotheekproduct voor ouderen (doorstroomhypotheek) kunnen hierbij helpen.
- Een samenhangend lokaal beleid waarin wonen, zorg en welzijn samenkomen.

Juist gezien deze goede plannen voor wonen is de beperkte aandacht voor (ouderen)zorg teleurstellend. De paar zinnestukjes hierover spreken over hervormingen 'waarmee we stijgende kosten beheersbaar houden'. Dat baart ons ronduit zorgen gezien de pijnlijke maatregelen uit de CPB-doorrekeningen van de partijprogramma's.

Wij zeggen dan ook:

- Steun de beweging van regels naar vertrouwen, omdat eenvoudige, duidelijke kaders en vertrouwen in zorgprofessionals hen de ruimte geven om te doen wat écht nodig is voor bewoners, in plaats van tijd te verliezen aan overmatige administratie.
- Geen benchmarking in verpleeghuizen, omdat de persoonsgerichte zorgpraktijk zich slecht laat vangen in uniforme vergelijkingen die weinig zeggen over echte kwaliteit.
- Kaders stellen voor de implementatie van cultuurspecifieke zorg en dit onderdeel maken van de opleidingen.
- Behoud de pot ('envelop ouderenzorg') van 470 miljoen euro, bedoeld voor de ontwikkeling van zorg-wooncomplexen voor ouderen.
- Verhoog het eigen risico in de zorg niet.
- Investeer in structurele ondersteuning van mantelzorgers.

Pensioen en inkomenszekerheid: stabiliteit voor wie is blijven meebouwen

Naast zorg zijn ook pensioen en inkomenszekerheid belangrijke thema's rondom de vergrijzing die te weinig aandacht krijgen in de agenda die nu op tafel ligt. Het is niet meer dan fair dat ouderen kunnen rekenen op een stabiel pensioenstelsel. Dat is geen kostenpost, maar een beloning voor inzet, én een garantie dat zij blijven meedraaien in de economie. Dat voorspelbare inkomen moet echter niet betekenen dat ouderen stijgende kosten nauwelijks kunnen opvangen. De afgelopen jaren zagen we dat steeds meer senioren moeite hadden met energielasten, zorgkosten en boodschappen. Onze belangrijkste aanbevelingen zijn:

- Verduidelijk en bewaak de uitvoering van de nieuwe pensioenwet, met oog voor transparantie en uitlegbaarheid.
- Zorg dat aanvullende pensioenen echt waardevast kunnen blijven, zodat koopkracht niet jaar na jaar wordt uitgehold.
- Bied rust: vermijd voortdurende systeemwijzigingen en werk met structurele ondersteuning, geen tijdelijke compensaties.

De Seniorencolitie is hét samenwerkingsverband van ouderenorganisaties en zet zich in voor alle senioren in Nederland

- Zorg voor stevige en transparante governance, waarbij gepensioneerden en slapers volwaardig worden betrokken bij besluitvorming, juist nu de overgang naar de WTP grote gevolgen heeft voor hun pensioenpositie.
- Zorg voor betaalbare zorgpremies, waarbij de stapeling van eigen bijdragen wordt afgestemd op draagkracht.
- Laat de AOW ongemoeid, omdat deze het fundament vormt van het hele pensioenstelsel en elke aantasting daarvan direct leidt tot lagere koopkracht en onzekerheid voor alle huidige en toekomstige gepensioneerden. En zorg voor gerichte ondersteuning voor kwetsbare groepen.
- Bestrijd leeftijdsdiscriminatie, omdat senioren juist een enorme bijdrage kunnen leveren dankzij hun ervaring, kennis en inzet, en omdat het onbenut laten van dit potentieel zowel maatschappelijk als economisch verlies oplevert.

De wereld mag zien: Nederlandse ouderen doen volop mee - als we ook hén een samenhangende, positieve en ambitieuze agenda bieden. De uitdagingen op het gebied van zorgcapaciteit, arbeidsmarkt, woningbouw en financiën zijn niet los van elkaar op te lossen. Een kabinet dat vergrijzing centraal zet, kiest voor realisme én toekomstbestendigheid. Wij doen daarom een uitdrukkelijke oproep aan u en de formerende partijen: maak vergrijzing een kernonderdeel van het regeerakkoord.

Met vriendelijke groet,

De Seniorencolitie

Anneke Sipkens, directeur-bestuurder ANBO-PCOB
 John Kerstens, voorzitter Koepel Gepensioneerden
 Jeanny Vreeswijk-Manusiwa, directeur-bestuurder SOMNL
 Thérèse Nleng, landelijk coördinator NOOM
 Janiska de Wolde, KBO Gelderland
 Joost Cornelis, voorzitter KBO Noord-Holland
 Ab Ruigrok, voorzitter KBO Zuid-Holland

**De Seniorencolitie is hét samenwerkingsverband van ouderenorganisaties
 en zet zich in voor alle senioren in Nederland**

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De Seniorencolitie
T.a.v. mevrouw Sipkens
Postbus 2012
3440 DA WOERDEN

Kenmerk: 202500917

Den Haag, 22 december 2025

Geachte mevrouw Sipkens,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

PROVINCIE FLEVOLAND

202500918

Commissaris van de Koning

Postbus 55
8200 AB Lelystad

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Mevrouw Letschert
Postbus 20018
2500 EA 'S-GRAVENHAGE

Verzenddatum	Aantal bijlagen	Uw kenmerk	Ons kenmerk
	1		3469028
Onderwerp			
Flevoland maakt Nederland sterker			

Geachte mevrouw Letschert,

Flevoland staat niet aan de zijlijn, wij zijn al begonnen. Niet omdat alles al vastligt, maar omdat in onze provincie ideeën worden ontwikkeld, samenwerkingen ontstaan en projecten worden voorbereid die bijdragen aan oplossingen voor de grote nationale opgaven. Flevoland kijkt vooruit en durft kansen te zien, vanuit de overtuiging dat Nederland daar sterker van wordt.

In de bijlage *Flevoland maakt Nederland sterker* schetsen wij hoe Flevoland kan bijdragen aan de opgaven van vandaag en morgen. Waar Nederland vooruit wil in energie, economie, veiligheid, wonen en leefbaarheid, maakt Flevoland ruimte. Fysiek én voor nieuwe ideeën.

Onze kracht ligt in het verbinden van partijen, het benutten van ruimte en het verkennen van nieuwe aanpakken. Om dit potentieel volledig tot bloei te laten komen, is ruimte nodig voor experimenten en passende regelruimte binnen wet- en regelgeving.

Flevoland is in beweging en nodigt het nieuwe kabinet uit om die beweging samen te versnellen.

Hoogachtend,

Arjen Gerritsen

PROVINCIE
FLEVOLAND

Flevoland maakt Nederland sterker

Samen resultaten boeken voor de inwoners en bedrijven in ons land is waar het om draait. Ieder heeft, vanuit de eigen rol, noodzakelijke randvoorwaarden te vervullen. Als dat niet lukt, zoeken we gezamenlijk naar de oplossing. We gaan pas van tafel als de klus geklaard is. Dat vraagt een integrale aanpak en lef om sectorale belangen te doorbreken, op elk bestuursniveau.

Voor ons is de boodschap helder: alleen als Rijk, provincies, gemeenten, waterschappen, kennisinstellingen en bedrijven schouder aan schouder optrekken, ontstaan de randvoorwaarden voor de investeringen die Nederland nu nodig heeft.

Concreet betekent dit samenwerking op de volgende essentiële dossiers:

Energie & netcongestie:

- Creëer een proeftuin voor slimme netwerken, energiehubs en innovaties die nationaal van belang zijn. Als we blijven doen wat we deden, dan lossen we dit probleem samen niet op. De aangekondigde investeringen in energie-infrastructuur bieden ruimte om op korte termijn te experimenteren in Flevoland om een paradigmashift te bewerkstelligen op het niveau van het energiesysteem. Hiervoor is het nodig gezamenlijk ruimte te maken om buiten het huidige systeemdenken oplossingen te zoeken, te creëren en te testen. Het schaalniveau van de provincie Flevoland past uitstekend bij deze noodzakelijke ambitie.

Hightech groei als Flevolandse motor voor strategische autonomie:

- Om blijvende technologische zelfstandigheid en concurrentiekracht voor Nederland en Europa te versterken, ontwikkelt Flevoland – naast en met Eindhoven en Twente – een nationaal centrum voor hightech. Een belangrijke ontwikkeling om de sleutelpositie van Nederland in de technologie en halfgeleiderindustrie verder uit te breiden.

Het Institute for Advanced Materials & Metrology (IAMM) is hiervoor een belangrijk onderdeel. Hier worden nieuwe materialen en meetmethoden ontwikkeld voor de volgende generatie microchips. Die zijn essentieel voor digitale communicatie, energie, zorg, mobiliteit en defensie. Overheid, kennisinstellingen en bedrijven werken hier samen aan technologische vernieuwing. Maar één ding is duidelijk: deze ontwikkeling slaagt alleen als we gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen, in eigenaarschap, in keuzes én in middelen.

Defensie:

- Defensie heeft meer ruimte nodig om klaar te staan voor dreigingen, nu en in de toekomst. Flevoland neemt hier haar verantwoordelijkheid. Lelystad Airport blijft cruciaal voor de economische ontwikkeling van Flevoland én Nederland. Dubbel gebruik van de luchthaven draagt bij aan een efficiënte besteding van overheidsmiddelen.

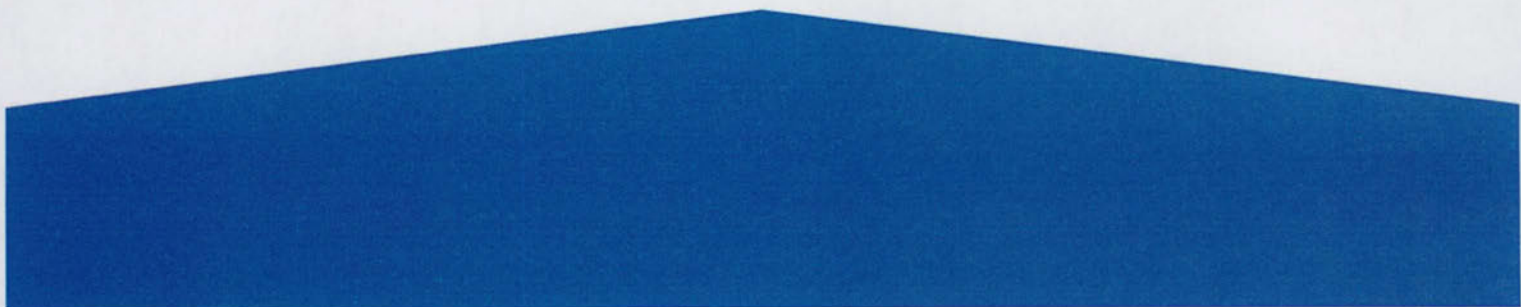
Mobiliteit, bereikbaarheid en woningbouw:

- De woningbouwopgave is er een van ons allemaal. Een forse uitbreiding van de woningvoorraad vraagt om toekomstbestendige verbindingen. De agenda onderstreept het belang van infrastructuur die wonen, werken en voorzieningen verbindt. Flevoland kan en wil tempo maken met woningbouw. De combinatie van bestaande plannen, gebiedsontwikkelingen en regionale samenwerking staat hiervoor klaar.

Landbouw & natuur:

- De landbouwsector in Flevoland wordt wereldwijd erkend in innovatie. De combinatie met natuurherstel en gebiedsgericht maatwerk geeft mede invulling aan de ambities van de formerende partijen en kan slagen als ook in deze opgave samengewerkt wordt aan de noodzakelijke randvoorwaarden.

Flevoland is ontstaan uit de ambitie om Nederland vooruit te helpen. Het Zuiderzeeproject was het grootste inpolderingsproject ooit en maakte de grootste mensgemaakte polder ter wereld mogelijk. Ambitie en innovatiekracht zitten daardoor diep in het DNA van de provincie.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Provincie Flevoland
T.a.v. de heer A. Gerritsen
Postbus 55
8200 AB LELYSTAD

Kenmerk: 202500919

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer Gerritsen,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202500920

Destinatie Nederland – Cultuurconnectie – NFO – NAPK – VSCD – VNPF

Aan:

Mw. R. Letschert, informateur

15-12-2025

Betreft: Herzien van de korting op het gemeentefonds – behoud van lokaal voorzieningenniveau in cultuur, sport en ontspanning

Geachte mevrouw Letschert,

Namens de culturele sector, de sportsector en de gastvrijheidssector doen wij een dringend beroep op u om in de onderhandelingen die leiden tot een nieuwe coalitie structureel werk te maken van het **herzien van de korting op het gemeentefonds**.

De komende tijd krijgen gemeenten te maken met forse financiële tekorten als gevolg van kortingen en verschuivingen in het gemeentefonds, het “ravijn”. Ondanks extra geld voor jeugdzorg en sociaal domein blijven er tekorten op de autonome taken van gemeenten. Hierdoor staat het voorzieningenniveau lokaal in toenemende mate onder druk. Gemeenten zien zich genoodzaakt te bezuinigen op voorzieningen die van groot maatschappelijk belang zijn: sportaccommodaties, musea, podia en theaters, filmhuizen, festivals, gezelschappen en andere culturele instellingen, omdat dit autonome taken zijn.

Deze voorzieningen vormen het hart van onze samenleving. Ze brengen mensen samen, bevorderen gezondheid en welzijn, stimuleren creativiteit en talentontwikkeling, en dragen bij aan leefbaarheid en gemeenschapszin. In buurten, dorpen en steden spelen zij een onmisbare rol in sociale cohesie en de kwaliteit van leven.

Zonder voldoende middelen in het gemeentefonds dreigt een neerwaartse spiraal: sluiting van voorzieningen, verschraving van het aanbod en toenemende ongelijkheid tussen regio's. Juist in tijden waarin de samenleving behoefte heeft aan verbinding, ontspanning en ontmoeting, is dat onacceptabel.

U bent gevraagd te informeren naar een mogelijke nieuwe coalitie. In het advies van uw voorganger Dhr Buma staat: *1. de fracties van D66, VVD en CDA mede op basis van de op 2 december gepresenteerde agenda een akkoord voor te laten bereiden waarop een stabiel kabinet kan worden geformeerd;*

Wij vragen u gebaseerd op deze opdracht met klem om in het genoemde akkoord op te (laten) nemen:

- **Structureel herzien van de korting op het gemeentefonds**, voor het deel dat gemeenten in staat stelt hun basisvoorzieningen op peil te kunnen houden.
- **Erkenning dat cultuur, sport en ontspanning behoren tot de essentiële lokale infrastructuur** die bijdraagt aan gezondheid, welzijn en samenhang.
- **Een duurzame financiële relatie tussen Rijk en gemeenten**, met voldoende middelen en voorspelbaarheid om toekomstgericht beleid te voeren.

Onze vragen sluiten aan op het pamflet [‘Zet cultuur op de agenda’](#) dat Kunsten '92 namens de gezamenlijke culturele en creatieve sector heeft gepresenteerd met het adagium ‘Investeren in cultuur is investeren in Nederland’. Deze brief is met hen afgestemd.

De culturele, sport- en vrijetijdssectoren zijn graag bereid met u en uw collega's mee te denken over een solide, toekomstbestendige financiering van lokale voorzieningen. Alleen zo kunnen we ervoor zorgen dat iedereen – waar ook in Nederland – toegang houdt tot cultuur, sport en ontspanning.

Met vriendelijke groet,

Destinatie Nederland – Cultuurconnectie – Nederlands Filmtheater Overleg – Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten – Vereniging van Schouwburg en Concertgebouwdirecties – Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.

Willem de Jonge | Medewerker Public Affairs |

VSCD

van en
voor
podia

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

VSCD
T.a.v. de heer W. de Jonge
Overhoeksplein 2
1031 KS AMSTERDAM

Kenmerk: 202500921

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer De Jonge,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

20250922

Aan: **Informateur Rianne Letschert**
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

CC: Alle leden van de Vaste Commissie Buitenlandse Zaken
Alle Leden van de Vaste Commissie Defensie

DD: 15 december 2025

Betreft: Steun Oekraïne

Geachte Rianne Letschert,

Op 10 december publiceerden wij, Arnold van Bruggen en Hans Loos, in de NRC het opiniestuk *'Laat Rusland de stront tussen de benen lopen'*. In het stuk zeggen wij dat Europa niet mag niet toekijken hoe Trump Zelensky dwingt te capituleren voor de Russische eisen. In dit existentiële conflict moet het de handen vuil durven maken. Een kopie van het opiniestuk treft u aan in de bijlage.

Samen met een groep van veertien mede-ondertekenaars roepen wij nu zowel de formateur als de vertegenwoordigers van de onderhandelende partijen op om de steun aan Oekraïne aanzienlijk op te schroeven.

Wij zijn ervan overtuigd dat onze volksvertegenwoordigers goed zijn geïnformeerd in het dossier Oekraïne en dat zij weten welk gevaar de Russische agressie vormt voor de veiligheid en stabiliteit binnen de Europese Unie. Het is dan ook cruciaal dat politici hierover in gesprek blijven met hun electoraat. In de formatie moet Oekraïne hoogste prioriteit krijgen.

De Nederlandse strategie voor de beëindiging van de oorlog en het bereiken van een duurzame, rechtvaardige vrede in Oekraïne moet gestoeld zijn op een aantal heldere aannames. Rusland is en blijft de agressor. Capitulatie voor Poetins eisen is géén vrede. Oekraïne hoort in Europa. En alleen een verenigd Europa kan deze crisis doorstaan.

Zoals ook in het onderliggende opiniestuk wordt gepleit, vinden ondergetekenden dat Nederland in Europa een voortrekkersrol op zich moet nemen. Daarvoor moet Nederland weer plaatsnemen aan Brusselse onderhandelingstafels. Nederland moet zich inzetten voor de versnelde toetreding van Oekraïne in de EU. En er moet meer geld worden vrijgemaakt, veel meer geld; voor defensie, voor wapens, voor noodhulp en voor de versterking van de weerbaarheid van de democratische rechtsstaat. Ook militair ingrijpen in Oekraïne mag geen taboe meer zijn. We kunnen de verdediging van Europa niet overlaten aan Oekraïne alleen.

Samenvattend pleiten wij voor:

1. Actieve steun voor de versnelde toetreding van Oekraïne tot de NAVO en de EU.
2. Militair ingrijpen. Nederland zet zich in voor en neemt deel aan a) luchtsteun in het Oekraïense luchtruim; en b) een Europese stabilisatiemacht ter ondersteuning van de Oekraïense landmacht.
3. Wapens en geld voor Oekraïne. Financiering door gezamenlijke Europese leningen en de confiscatie van bevroren Russische tegoeden.
4. Versterking van de Europese soevereiniteit en veiligheid door te investeren in een zelfstandige wapenindustrie en energie-onafhankelijkheid.
5. Passende vergelding van Russische hybride oorlogsvoering in de EU, zoals schendingen van het luchtruim, sabotage-acties, hacks, desinformatie & politieke beïnvloeding.
6. Investeren in weerbaarheid van democratie en rechtsstaat in Oekraïne en hier in Nederland en de EU, zoals corruptiebestrijding, vrije media, wetenschap, maatschappelijke & culturele organisaties.
7. Ruimhartige opvang van de Oekraïense vluchtelingen in Nederland, zo lang het nodig is.
8. Humanitaire hulp. Noodhulp om de winter door te komen, medische zorg, opvang intern ontheemden en steun bij de wederopbouw en het onderhoud van kritieke infrastructuur en strategische logistieke netwerken.

Wij rekenen op uw daadkracht en wensen u veel wijsheid toe in de formatie.

Vriendelijke groet,

Hans Loos
Arnold van Bruggen

Medeondertekenaars

Jelle Brandt Corstius
Jaap Scholten
Tommy Wieringa
Sjeng Scheijen
Lisa Weeda
Florian Jacobs
Maurits Chabot

Walter Stokman
Alex Tugushin
Michel Krielaars
Rob Hornstra
Egbert Hartman
Iris Koppe
Ilvy Njiokiktjien

Bezoekers lopen tussen de graven van gesneuvelde Oekraïense militairen na de begrafenis van militairen Marian Maksymiv en Andriy Dobryarsky in Lwiv. FOTO AFP

Laat Rusland de stront tussen de benen lopen

Europa mag niet toekijken hoe Trump dwingt Zelensky te capituleren voor de Russische eisen, zeggen **Arnold van Bruggen** en **Hans Loos**.

Europeaan zijn een kudde domme beesten die bibberend worden afgevoerd voor de slacht." Wie wil weten hoe er in het Kremlin over ons wordt gedacht, zou moeten afstemmen op Dmitri Medvedev, de vuilbekkende side-kick van Poetin. Zijn woorden zijn gericht aan alle Europese leiders die het wagen de bevoren Russische tegoden in te zetten voor de Oekraïners. Krijg je ervan, wil hij maar zeggen, die dromen van onbekende afkomst die boven jullie militaire bases en vliegvelden zoemen. Dit is nog maar het begin, voegt hij er dreigend aan toe: Rusland heeft een heel leger Rusland-gezinde agenten klaar staan om Europa van binnen uit te verwoesten.

Poetin zelf doet ook graag een Medvedevje. Eerder deze maand nog. De Amerikaanse gezant Steve Witkoff reist naar Poetins spiegelpaleis met een pakket concessies aan Rusland die de veiligheid op het Europese continent ernstig ondermijnen. Poetin haalt in de voorbeschouwing fel uit naar Europa: "Als Europa wil vechten, zijn wij er klaar voor." Voor Witkoff lijkt het nieuw, maar Poetin zegt al jaren hetzelfde. Het zijn de Europeanen die deze oorlog zijn begonnen. En nu zijn het de Europeanen die een vrede onmogelijk maken. Gaat goed, dat vredesproces. Er zit geen Europeaan aan tafel.

Brellende oorlogstaal uit het Russische legerkamp, als achtergrond bij het dage-

lijkse nieuws: een moedogenoize uitputtingsoorlog langs een front van meer dan duizend kilometer die al bijna vier jaar duurt; Russische raketten op Oekraïense miljoenensteden en vitale infrastructuur; hybride oorlogvoering op Europees grondgebied en in de territoriale wateren; een dictatuur in Rusland en de bezette gebieden van onderdrukking, schijpschepen en politieke moorden.

Onderwijl tellen Europese leiders schuchter de stuivers. Alles ten behoeve van een „oriëntelijk proces" dat „goed in de begroting moet passen", aldus premier Schoof. Maar dit is een misplaatst soort zuinigheid die bovendien duur kan uitpakken voor Nederland en Europa. In de loopgraven van de Donbas verdedigen Oekraïense strijders niet alleen hun eigen vrijheid en democratie tegen de Russische bezetters, maar ook die van de rest van Europa. Oekraïne heeft het ooit zo machtige Russische leger vernederd en bijna het volledige Sovjet-arsenaal aan tanks en artillerie vernietigd. Als Poetin via Trump een voor hem gunstige deal kan sluiten, dan zal de Poetin-doctrine van corruptie, onderdrukking en gewelddadig imperialisme nog tientallen jaren een bedreiging blijven voor de Europese veiligheid.

Toekomst van geweld

De goot-blaasve vlaggen die drie jaar geleden overal in Europa wriden gebesen, lijken stiltes te zijn opgeborgen. Waarom? De strijd is nog lang niet gestreken. Oekraïne kan het niet nog eens jaren volhouden. En Poetin zal zeker geen eteren

voor zijn geld kiezen, al sneuvelen er nog een miljoen van zijn soldaten. Maar wie net als Trump denkt dat Poetin dan maar zijn zin moet krijgen, en dat wil verpakken als vrede, die sleurt het Europese continent willems en wetens een toekomst in van geweld en onvrijheid.

Voor een „duurzame en rechtvaardige vrede" in Oekraïne moet de Russische agressie met nog meer kracht worden bestreden. Dat kan Oekraïne niet alleen. Dit is het moment om de steun aan onze bevriende frontstaat veel verder op te schroeven en daadwerkelijk „schouder-aan-schouder" te staan met Oekraïne.

Europa heeft wel degelijk een sterke hand, waarmee het Poetin militair, technologisch en economisch op de knieën kan dwingen. Dat weten ze heus wel in het Kremlin. De hysterische dreigementen van Medvedev zijn juist een teken van de angst die Poetinsten hebben voor een Europa dat de Russische dreiging echt serieus neemt.

Europa moet alles op tafel leggen: ook een eventueel militair ingrijpen. Aangezien Rusland Europa direct bedreigt en het Europese luchtruim voortdurend schendt, is het volstrekt legitiem om met Europese straaljagers en anti-drone technologie het Oekraïense luchtruim mee te verdedigen en zo de Oekraïense luchtmacht te ontlasten en de Oekraïense burgerbevolking te beschermen. Ook de inzet van een gezamenlijke Europese stabilisatiemacht zou niet langer een taboe mogen zijn. Europese troepen kunnen in de achterhoede de Oekraïense landmacht

ontlasten en helpen bij de verdediging tegen potentiële Russische aanvallen op Europese buurlanden.

Grootste crisis sinds 1945

De ontwikkeling van een zelfstandige Europese wapenindustrie en Europese energie-soevereiniteit moet onmiddellijke prioriteit krijgen. Het taboe op gemeenschappelijke Europese financiering moet doorbroken en Europa moet beslag leggen op de bevoren Russische tegoden. Dat geldt is voor de bewapening en de wederopbouw van Oekraïne. Laten we de Russen pakken waar het pijn doet.

Dit is de grootste crisis in Europa sinds 1945. Politiek moet dit een tijd zijn van eenheid en samenwerking. Als Europa achterover leunt, dan wordt de toekomst van de Europese veiligheid beslist in Washington en Moskou. Wil Europa wel over zijn eigen toekomst beschikken, dan moet het laten zien dat het mensens is en de handen vuil durven maken.

Er is geen tijd te verliezen. Nu Trump Zelensky dwingt te capituleren voor de Russische eisen, is dat niet alleen een ramp voor Oekraïne, maar ook voor Europa. Poetin kan de oorlog winnen, als niet aan het front, dan wel op Trumps rode loper.

Europa staat erbij en kijkt er maar. Pries de laffe opstelling die Poetins hoofd-internetvoet Medvedev zo graag bevestigd ziet in zijn Europese boekhouders, met een salvo dreigementen als dank: „De Europeanen zou de stront tussen de benen moeten lopen, bij het besef van hun spoedige en pijnlijke dood."

Arnold van Bruggen is schrijver en documentairemaker. **Hans Loos** is schrijver en slavist.

Laat de Russen de stront tussen de benen lopen

Transcriptie van opiniestuk, zoals geplaatst in de NRC
11 december 2025

Arnold van Bruggen, schrijver en documentairemaker
Hans Loos, schrijver en slavist

“Europeanen zijn een kudde domme beesten die bibberend worden afgevoerd voor de slacht.” Wie wil weten hoe er in het Kremlin over ons wordt gedacht, zou moeten afstemmen op Dmitri Medvedev, de vuilbekkende *side-kick* van Poetin. Zijn woorden zijn gericht aan alle Europese leiders die het wagen de bevroren Russische tegoeden in te zetten voor de Oekraïners. Krijg je ervan, wil hij maar zeggen, die drones van onbekende afkomst die boven jullie militaire bases en vliegvelden zwermen. Dit is nog maar het begin, voegt hij er dreigend aan toe: Rusland heeft een heel leger Rusland-gezinde agenten klaar staan om Europa van binnenuit te verwoesten.

Poetin zelf doet ook graag een Medvedevje. Deze maand nog. De Amerikaanse gezant Witkoff reist naar Poetins spiegelpaleis met een pakket concessies aan Rusland die de veiligheid op het Europese continent ernstig ondermijnen. Poetin haalt in de voorbeschouwing op die 'vredesonderhandelingen' fel uit naar Europa: “Als Europa wil vechten, zijn wij er klaar voor.” Weinig verrassend, maar voor Witkoff lijkt het nieuw, Poetins pracht en praal en de stoere praat. Toch zegt Poetin al jaren hetzelfde. Het zijn de Europeanen die deze oorlog zijn begonnen. En nu zijn het de Europeanen die een vrede onmogelijk maken. Gaat goed, dat vredesproces. Er zit geen Europeaan aan tafel.

Brallende oorlogstaal uit het Russische legerkamp, als achtergrond bij het dagelijkse nieuws: een meedogenloze uitputtingsoorlog langs een front van meer dan duizend kilometer die al bijna vier jaar duurt; Russische raketten op Oekraïense miljoenensteden en vitale infrastructuur; hybride oorlogsvoering op Europees grondgebied en in de territoriale wateren; een dictatuur in Rusland en de bezette gebieden, van onderdrukking, schijnprocessen en politieke moorden.

Onderwijl tellen Europese leiders schuchter de stuivers. Alles ten behoeve van een “ordentelijk proces” dat “goed in de begroting moet passen”, aldus premier Schoof. Geen stap te veel, is het tactisch plan. Maar dit is een misplaatst soort zuinigheid die bovendien duur kan uitpakken voor Nederland en Europa. In de loopgraven van de Donbas verdedigen Oekraïense strijders niet alleen hun eigen vrijheid en democratie tegen de Russische bezetters, maar ook die van de rest van Europa. Oekraïne heeft het ooit zo machtige Russische leger vernederd en bijna het volledige Sovjet-arsenaal aan tanks en artillerie, waarover Poetin kon beschikken, vernietigd. De oorlog is nog niet ten einde. Als Poetin via Trump een voor hem gunstige deal kan sluiten, dan zal hij deze deal in eigen land verkopen als een overwinning. Zo zal de Poetin-doctrine van corruptie, onderdrukking en gewelddadig imperialisme nog tientallen jaren een bedreiging blijven voor de Europese veiligheid.

Toekomst van geweld

De geel-blauwe vlaggen die drie jaar geleden overal in Europa werden gehesen, lijken stilletjes te zijn opgeborgen. Waarom? De strijd is nog lang niet gestreden. De situatie aan het front is allesbehalve een patstelling. Oekraïne kan het niet nog eens jaren volhouden. En Poetin zal zeker geen eieren voor zijn geld kiezen, al sneuvelen er nog een miljoen van zijn troepen. Maar wie net als Trump denkt dat Poetin dan maar zijn zin moet krijgen, en dat wil verpakken als vrede, die sleurt het Europese continent willens en wetens een toekomst in van geweld en onvrijheid.

Voor een "duurzame en rechtvaardige vrede" in Oekraïne moet de Russische agressie met nog meer kracht worden bestreden. Dat kan Oekraïne niet alleen. Dit is het moment om de steun aan onze bevriende frontstaat veel verder op te schroeven en daadwerkelijk "schouder-aan-schouder" te staan met Oekraïne.

Europa heeft wel degelijk een sterke hand, waarmee het Poetin militair, technologisch en economisch op de knieën kan dwingen. En wat ze ook mogen dreigen, dat weten ze heus wel in het Kremlin. De hysterische dreigementen van Medvedev zijn juist een teken van de angst die Poetinsten hebben voor een Europa dat de Russische dreiging echt serieus neemt.

Europa moet alles op tafel leggen: ook een eventueel militair ingrijpen. Aangezien Rusland Europa direct bedreigt en het Europese luchtruim voortdurend schendt, is het volstrekt legitiem om met de inzet van Europese straaljagers en anti-drone technologie het Oekraïense luchtruim mee te verdedigen. Zo kan Europa de Oekraïense luchtmacht ontlasten en de Oekraïense burgerbevolking beschermen tegen de Russische rakettenregen.

Ook de inzet van een gezamenlijke Europese stabilisatiemacht zou niet langer een taboe mogen zijn. Europese troepen kunnen in de achterhoede de Oekraïense landmacht ontlasten om beter te kunnen manoeuvreren aan het front. Bovendien versterkt de Europese militaire aanwezigheid in Oekraïne de verdediging tegen potentiële Russische aanvallen op Europese buurlanden.

De Russische hybride aanvallen op Europa's democratische rechtsorde kunnen we niet langer onbeantwoord laten. Europa beschikt over het technologische vermogen om de sabotage-acties, de hacks en de politieke beïnvloeding passend te vergelden.

De ontwikkeling van een zelfstandige Europese wapenindustrie moet onmiddellijke prioriteit krijgen. Net als Europese energie-soevereiniteit. Regelgeving die deze investeringen bemoeilijkt, moet worden versoepeld. Het taboe op gemeenschappelijke Europese financiering moet doorbroken en Europa moet beslag leggen op de bevroren Russische tegoeden. Dat geldt is voor de bewapening en de wederopbouw van Oekraïne. Laten we de Russen pakken waar het pijn doet.

Grootste crisis sinds 1945

Dit is de grootste crisis in Europa sinds 1945. Politiek moet dit een tijd zijn van eenheid en samenwerking. Nederland hoort in Europa weer aan de onderhandelingstafel te zitten, samen met Oekraïne. Als Europa achterover leunt, dan wordt de toekomst van de Europese veiligheid beslist in Washington en Moskou. Wil Europa wel over zijn eigen toekomst beschikken, dan moet het laten zien dat het menens is en de handen vuil durven maken.

Er is geen tijd te verliezen. Nu Trump Zelensky dwingt te capituleren voor de Russische eisen, is dat niet alleen een ramp voor Oekraïne, maar ook voor Europa. Poetin kan de oorlog winnen. Als niet aan het front, dan wel op Trumps rode loper. En wat dan?

Europa staat erbij en kijkt ernaar. Precies de laffe opstelling die Poetins hoofd-internetrol Medvedev zo graag bevestigd ziet in zijn Europese boekhouders, met een salvo dreigementen als dank: "De Europeanen zou de stront tussen de benen moeten lopen, bij het besef van hun spoedige en pijnlijke dood."

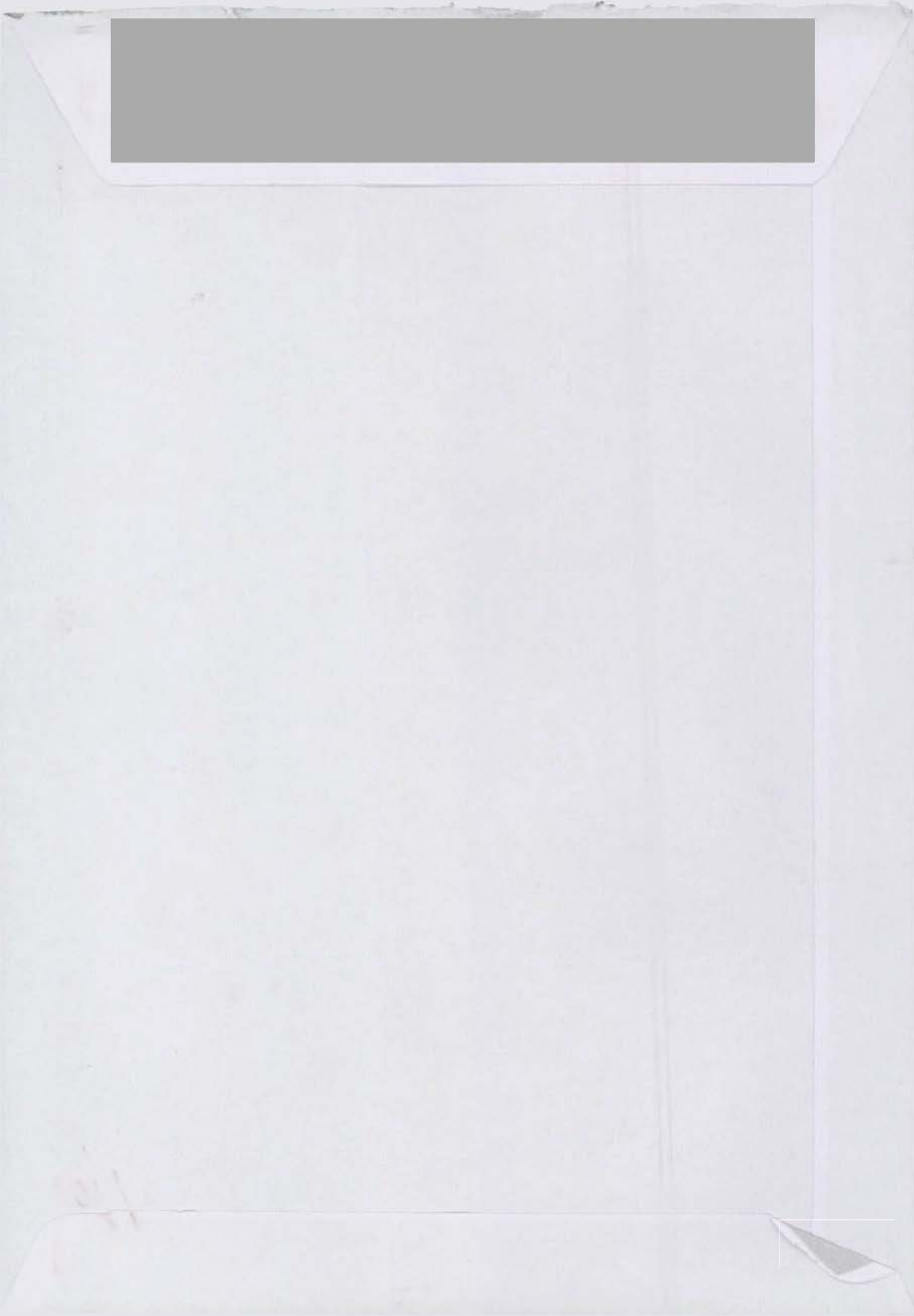
<https://www.nrc.nl/nieuws/2025/12/10/laat-rusland-de-stront-tussen-de-benen-lopen>

Informatieur Rianne Letschert
Bureau Voorzorging Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

AS1CC - #X830XDX#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Alle leden Vaste Commissie Buitenlandse zaken en
alle leden vaste commissie Defensie
T.a.v. de heer H. Loos

Kenmerk: 202500923

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer Loos,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202500924

Zoetermeer, 15 december 2025

Betreft: Aandachtspunten bij digitalisering in het onderwijs

Geachte informateur,

Het onderwijs bereidt leerlingen voor op leven, leren en werken in een wereld waar technologie overal vertegenwoordigd is. Het is noodzakelijk dat de overheid dit zo goed mogelijk faciliteert. Ten behoeve van de gesprekken die u voert over een nieuw regeerakkoord brengt Kennisnet, de publieke organisatie voor onderwijs en ICT, graag een aantal ambities die hieraan bijdragen onder uw aandacht.

Wij sluiten ons aan bij de oproep van de Onderwijsraad om de brede opbrengsten van investeringen in het onderwijs én de bijdrage die onderwijs levert aan een veerkrachtige samenleving niet uit het oog te verliezen. Het belang van digitale geletterdheid mag daarbij niet worden onderschat en vraagt extra aandacht van het onderwijs. Onderwijs is cruciaal in deze tijd waarin democratie onder druk staat. Geen bezuinigingen dus meer, maar voortbouwen op hetgeen we met Nationaal Groeifondsprojecten zoals Impuls Open Leermateriaal en Nationaal Onderwijslab AI op gang hebben gebracht. Diverse onderzoeken wijzen uit dat ons daarnaast nog veel te doen staat om een passende ICT-basisinfrastructuur te creëren die de publieke waarden van ons onderwijs beter borgen. Wij zien daarbij ook goede mogelijkheden voor aansluiting bij de Nederlandse Digitalisering Strategie (NDS).

1. Pak de regie om de publieke waarden van het onderwijs te waarborgen

Bij Kennisnet zien we de voordelen en positieve impact van technologie in het onderwijs, zoals op dit moment met de doordachte inzet van AI. Tegelijkertijd ervaren we de nadelen omdat het onderwijs als sector te afhankelijk is van Big Tech en EdTech voor de digitale infrastructuur. Publieke waarden als autonomie, rechtvaardigheid en menselijkheid staan onder druk. Het is daarom hard nodig dat het onderwijs én de politiek de publieke regie terugwinnen.

Er lopen verkenningen naar publieke alternatieven voor de huidige commerciële infrastructuur in het onderwijs en bestuderen zowel de Autoriteit Consument & Markt als de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en Economische Zaken of de (digitale) leermiddelenmarkt goed functioneert. Kennisnet roept de politiek op om hier de komende periode op voort te bouwen en mede aan de hand van de genoemde onderzoeken vervolgstappen te zetten om 'merkenvrij onderwijs' te realiseren.

Kennisnet zet zich in voor een weerbare, toekomstgerichte digitale infrastructuur, in de vorm van een alternatieve publieke oplossingen. Samen met partners als SURF, SIVON, NOLAI, PO-Raad en VO-raad werkt Kennisnet aan publieke alternatieven voor het funderend onderwijs. Door de inzet van een publiek AI-raamwerk kan het onderwijs zelf regie voeren over welke AI-oplossingen worden ontsloten. Hierdoor wordt het mogelijk om publieke waarden in het onderwijs daadwerkelijk te beschermen en guardrails aan te brengen die verantwoord gebruik van AI stimuleren. Hier is een vorm van collectiviteit in de sector voor nodig die de individuele belangen van onderwijsinstellingen en van onderwijssectoren overstijgt. Het is noodzakelijk daar een financiële en bestuurlijke impuls aan te geven.

2. Investeer in digitale veiligheid en weerbaarheid van het onderwijs

ICT is niet alleen essentieel voor de organisatie van het onderwijs, maar ook onmisbaar voor het leren en lesgeven zelf. Daarbij verwerken scholen grote hoeveelheden gevoelige gegevens van leerlingen en medewerkers die altijd beschermd moeten zijn. Een veilige inzet van digitalisering is dan ook een randvoorwaarde voor goed onderwijs. Daarom hebben schoolbesturen en het ministerie van OCW afgesproken dat scholen vanaf 2030 voldoen aan landelijke normen voor een digitaal veilige schoolomgeving.

Die veiligheid is echter niet vanzelfsprekend. Uit ons recente Dreigingsbeeld Cybersecurity 2025 blijkt dat het aantal cyberaanvallen in het primair en voortgezet onderwijs sinds 2023 is toegenomen. De aanvallen worden complexer, ketens kwetsbaarder en geopolitieke spanningen voelbaarder. De opkomst van AI versterkt dit, doordat systemen krachtiger worden, afhankelijkheden groeien en nieuwe kwetsbaarheden ontstaan.

Voldoende expertise en digitaal vaardige medewerkers, gecombineerd met een robuuste en toekomstbestendige digitale infrastructuur, zijn onmisbare randvoorwaarden voor goed en veilig onderwijs. Kennisnet roept daarom op tot structurele investeringen in een stevige en samenhangende decentrale en regionale ondersteuningsstructuur, als aanvulling op het landelijke programma Digitaal Veilig Onderwijs.

3. Vergroot digitale geletterdheid, AI-geletterdheid en kanselijkheid in het onderwijs

Kennisnet is blij dat digitale geletterdheid is opgenomen in het curriculum en gaat uit van een soepele wettelijke verankering. Digitale geletterdheid vormt voor scholen een nieuw leergebied dat zorgvuldig moet worden geïntegreerd in het curriculum. Dat vraagt veel van scholen. Het Expertisepunt digitale geletterdheid ondersteunt onderwijsprofessionals door te informeren, inspireren en te verbinden. Maar er is meer nodig. Kennisnet roept daarom op tot een samenhangend actieplan, met een ondersteuningsstructuur en financiering om de implementatie van digitale geletterdheid in het curriculum en de benodigde ICT-bekwaamheid van leraren te realiseren.

AI maakt onderdeel uit van de kerndoelen digitale geletterdheid. De AI-verordening stelt daarnaast aanvullende verplichtingen met betrekking tot medewerkers. Ook leraren en ander personeel moeten voldoende AI-geletterd zijn. Uit onze Monitor Digitalisering Onderwijs 2025 blijkt dat slechts een klein deel van de scholen en besturen richtlijnen heeft voor het gebruik van AI in de school. Scholen zijn zoekende in deze opgave. Daarom vragen wij extra aandacht, landelijke ondersteuning en financiële middelen om deze ondersteuning bij het verbeteren van de AI-geletterdheid mogelijk te maken.

Wij rekenen erop dat u bovenstaande aandachtspunten voor toekomstgericht onderwijs wil meenemen in uw overwegingen voor de komende periode en zien uit naar de samenwerking met u bij de realisatie daarvan.

Met vriendelijke groet,

Larissa Zegveld

Directeur-bestuurder Kennisnet

Over Kennisnet

Kennisnet biedt de **kennis, publieke voorzieningen in ICT-infrastructuur en samenhang vanuit sector- en ketenarchitectuur** die nodig is om ICT betekenisvol te verbinden aan onderwijsontwikkeling. Vanaf het punt dat onderwijsontwikkeling met ICT aan de orde is, zijn wij er voor de sector. Als neutrale, publieke organisatie ondersteunen wij het funderend onderwijs – het primair en voortgezet (speciaal) onderwijs - sinds 2001 om digitalisering verantwoordelijk en toegankelijk in te kunnen zetten, zodat leerlingen hun digitale toekomst zelf vorm kunnen geven. Kennisnet werkt nauw samen met de PO-Raad en VO-raad en met ICT-coöperatie SIVON die scholen helpt bij het realiseren en doorontwikkelen van veilig en toekomstbestendig digitaal onderwijs.

Aan Rianne Letschert

Van Larissa Zegveld

Datum 15 december 2025

- Met vriendelijke groet
- Ter kennismaking
- Met verzoek om terugzending
- Met dank voor inzage
- Ter verdere behandeling
- Volgens afspraak
- Ter informatie

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kennisnet
T.a.v. mevrouw L. Zegveld
Paletsingel 32
2718 NT ZOETERMEER

Kenmerk: 202500925

Den Haag, 22 december 2025

Geachte mevrouw Zegveld,

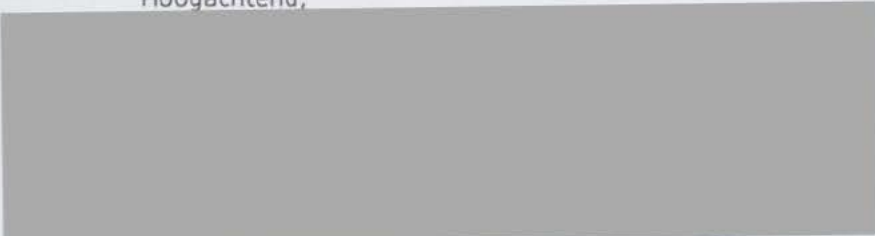
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Aan de Hooggeleerde Vrouwe
Prof. dr. Rianne Letschert
Formateur van het nieuwe kabinet
c/o Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Heerlen, 12 december 2025

Hooggeleerde Vrouwe

Namens de Stichting Zorg Alliantie (Zuid-)Limburg, een onafhankelijke stichting waarin burgers en zorgprofessionals samen optrekken en die zich sterk maakt voor de gezondheidszorg in Limburg als geheel, met aandacht voor het behoud van toegankelijke en kwalitatief hoogstaande zorg in de hele provincie en specifiek behoud van acute tweedelijns zorg inclusief geboortecentrum in Parkstad, vragen wij dringend uw aandacht voor de staat van de Nederlandse ziekenhuiszorg.

Tijdens de verkiezingscampagne was zorg geen uitgesproken thema. Ook in de huidige fase van de formatie krijgt het nog geen centrale plaats. De realiteit laat echter zien dat dit niet langer houdbaar is. Het Kamerdebat van 10 december heeft pijnlijk duidelijk gemaakt dat de ingrijpende ontwikkelingen in ziekenhuiszorg en acute zorg onvermijdelijk een hoofdthema moeten zijn binnen de formatie. De aangekondigde en reeds merkbare financiële kortingen vergroten deze urgentie aanzienlijk.

Tegelijkertijd bereiken ons signalen dat er naast de landelijke beleidslijnen aanvullende, niet altijd transparante afspraken worden gemaakt in verschillende regio's en deze beïnvloeden de spreiding van acute zorg, de inrichting van specialistische functies en de toekomst van volwaardige ziekenhuizen.

Voor Limburg zien wij drie structurele risico's die politieke aandacht en zorgvuldige afweging vereisen.

1. De positie en toekomst van het academisch ziekenhuis in Maastricht.

Het MUMC+ is essentieel voor innovatie, opleiding, wetenschappelijk onderzoek en hoog-complexe zorg. In een provincie met een complexe geografie, grote industriecomplexen zoals Chemelot en een internationale zorgpraktijk is het behoud van een academisch centrum geen regionale wens, maar een nationale noodzaak.

2. De continuïteit en spreiding van acute ziekenhuiszorg.

Een volwaardig ziekenhuis begint met acute zorg inclusief een geboortecentrum. Verdere concentratie of afbouw van acute centra raakt direct aan patiëntveiligheid, aanrijtijden, crisisrespons en de regionale arbeidsmarkt. De vraag hoeveel acute centra Limburg behoudt en waar deze worden gepositioneerd, raakt aan de kern van zorggelijkheid. Onze bezorgdheid hierover is terecht en werd bevestigd in het debat van 10 december.

3. De toenemende zorguitstroom naar België en Duitsland.

Limburg kent een unieke grenspositie. Wanneer het aanbod van acute en basisziekenhuiszorg in de provincie verder onder druk komt te staan, zullen steeds meer inwoners uitwijken naar Aken, Eupen, Luik of Maaseik. Dat heeft niet alleen gevolgen voor de toegankelijkheid en continuïteit van zorg, maar ook voor de Nederlandse zorgfinanciering, regionale economie en verzekerdinstromen. Een groeiende uitstroom leidt tot verschuivende budgetten, afname van verzekerde zorginkoop in Limburg en een structurele verzwakking van de Limburgse ziekenhuisinfrastructuur. Dit is geen theoretisch risico, maar een reële trend met langdurige economische en organisatorische consequenties, zoals ook al gesignaleerd is in de regio Terneuzen.

De Stichting Zorg Alliantie (Zuid-)Limburg brengt deze punten in vanuit zorgprofessional perspectief en het belang van 267.000 burgers in Parkstad. Onze inzet is gericht op inhoud, veiligheid, toegankelijkheid en toekomstbestendigheid van zorg voor alle Limburgers.

Wij verzoeken u daarom dringend om een gesprek waarin wij onze analyses, zorgen en oplossingsrichtingen kunnen toelichten. Wij zijn ervan overtuigd dat een directe dialoog met betrokken maatschappelijke en professionele vertegenwoordigers uit Limburg waardevol is voor het formatieproces en de toekomstige inrichting van de Nederlandse zorg.

Wij zijn beschikbaar op korte termijn en stemmen ons graag af op uw agenda.

In afwachting van uw reactie verblijf ik inmiddels,
Hoogachtend:

Secretaris Stichting Zorg Alliantie (Zuid-)Limburg (www.zorgalliantie.eu)
Adres: Bongaertslaan 12, 6417 BB Heerlen

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Stichting Zorg Alliantie (Zuid-)Limburg
T.a.v. de heer P. Hustinx
Bongaertslaan 12
6417 BB HEERLEN

Kenmerk: 202500927

Den Haag, 22 december 2025

Geachte heer Hustinx,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202500928

Stichting Groene Zorg Alliantie
Mercatorlaan 1200
3528 BL Utrecht

De Tweede Kamer t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag
T.a.v. mevrouw R.M. Letschert, informateur

Utrecht, 16 december 2025

Betreft: Gezamenlijke inzet voor een PFAS-vrije toekomst – Open brief vanuit de gezondheidssector

Geachte mevrouw R.M. Letschert,

Graag brengen wij bij u deze open brief onder de aandacht, namens Nederlandse artsen, wetenschappers, en zorgprofessionals. Vanuit de gezondheidssector maken wij ons zorgen over de aantoonbare effecten van PFAS op de gezondheid van kinderen en volwassenen, en de toenemende maatschappelijke en economische impact daarvan.

Volgens berekeningen van de Nordic Council of Ministers bedragen de kosten voor de gezondheidszorg in de EU jaarlijks tussen de 52 en 84 miljard euro. Als we doorgaan met het lozen van PFAS kost het opruimen ervan jaarlijks 100 miljard euro.

Dit zijn vermijdbare kosten omdat er concrete beleidsoplossingen mogelijk zijn die wij als medische beroepsgroep van harte ondersteunen. Deze beleidsoplossingen worden in de brief beschreven.

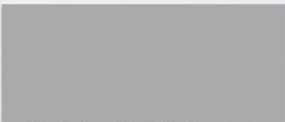
Wij zien deze open brief als het begin van een constructieve samenwerking tussen overheid en medische beroepsgroepen. Juist omdat uitfasering van PFAS in de zorgsector onderdeel van de oplossing is – door innovatie, kennisontwikkeling en gerichte voorlichting – zijn wij bereid om gezamenlijk stappen te verkennen die bijdragen aan duurzame bescherming van patiënten, zorgprofessionals en toekomstige generaties.

Wij gaan graag met u in gesprek om te verkennen hoe wij hier, vanuit onze expertise en achterban, aan kunnen bijdragen.

Met vriendelijke groet, mede namens Stichting Tegengif en Stichting Gezondheid op 1,

Evelyn Brakema
voorzitter de Groene Zorg Alliantie

Annelies den Boer
directeur Stichting Tegengif

Antoinette Verbrugge
directeur Stichting Gezondheid op 1

OPEN BRIEF

Betreft: Oproep gezondheidssector voor een PFAS-vrije samenleving

December 2025

Geachte mevrouw R.M. Letschert,

Wij, artsen, wetenschappers en zorgprofessionals, maken ons grote zorgen over de effecten van PFAS op de gezondheid van (ongeboren) kinderen en volwassenen. Het RIVM stelt dat we via voedsel en water allemaal te veel PFAS binnenkrijgen en dat bijna iedereen in Nederland meer PFAS in het bloed heeft dan de gezondheidskundige grenswaarde die daarvoor bestaat.

Dat is niet zo gek als je bedenkt dat PFAS alomtegenwoordig zijn. Deze door de mens gemaakte chemische stoffen zijn vanwege hun water-, vet- en vuilafstotende eigenschappen in een scala aan producten verwerkt; van koekenpannen tot medische hulpmiddelen en van regenjassen tot blusschuim. Ook in de landbouw worden PFAS-pesticiden gebruikt. Helaas zijn PFAS niet of slecht afbreekbaar - vandaar de naam 'forever chemicals'. PFAS komen via de lucht, het water en de bodem in ons eten en water terecht, en daarmee in ons lichaam.

Blootstelling aan PFAS kan onder andere leiden tot schade aan het immuunsysteem; bij kinderen kan zich dat uiten door een zwakkere respons op vaccinaties. Van PFOA, dat jarenlang door Chemours werd geloosd in het oppervlaktewater van Zuid-Holland, is bewezen dat het een kankerverwekkende stof is. We verwijzen in dit verband graag naar de open brief van KWF Kankerbestrijding en de Consumentenbond die vergelijkbare zorgen adresseren en maatregelen tegen PFAS eisen. Het is onze gezamenlijke overtuiging dat de toekomst PFAS-vrij moet zijn.

Ook negen op de tien Nederlanders wil maatregelen om PFAS-vervuiling tegen te gaan. Dat kost geld, maar niks doen kost nog veel meer. Alleen al de kosten voor de gezondheidszorg door PFAS-blootstelling bedragen in Europa tussen de 52 en 84 miljard euro per jaar.

Wij vragen u daarom in een nieuw regeerakkoord de gezondheid van Nederlanders voorop te stellen, en net als Denemarken en Frankrijk maatregelen te nemen om ons land zo snel mogelijk PFAS-vrij te maken. Voer het Stembusakkoord 'Op weg naar een PFAS-vrije samenleving' en de motie van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten uit en pak het probleem bij de bron aan. **Verbied de productie, lozing en het gebruik van PFAS. Dat is goed voor de mens, de toekomstbestendigheid van de zorg en de schatkist.**

Dr. Evelyn Brakema, huisarts en voorzitter Groene Zorg Alliantie

Dr. N.H. Sperna Weiland, anesthesioloog en hoofd wetenschap bij Centrum voor Duurzame Zorg van Amsterdam UMC

P. Deckers, voorzitter Caring Doctors

AJN Jeugdartsen Nederland

Anton de Bruin, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Anesthesiologie

Henk Jans, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Medische Milieukunde (NVMM)

Jessie Neffke, voorzitter van Stichting De Groene Huisarts

Professor dr. Diederik Gommers

Wanda de Kanter, longarts, voorzitter Rookpreventie Jeugd
Ismé de Kleer, kinderlongarts in het Sint Franciscus Gasthuis in Rotterdam
Dr. Gavin ten Tusscher, kinderarts en directeur De Kinderpoli NH
Suzan Cochius, kinderarts-intensivist
Petra Schram, kinderarts Meander Medisch Centrum
MSc N.E. Janssen, kinderarts
V. de Zwart, kinderarts
Nina van Sprang, kinderarts
Jasper Been, kinderarts-neonatoloog
Prof. dr. Jacob de Boer, emeritus-hoogleraar milieuchemie en toxicologie
Prof. Dr. MBM van Duursen, hoogleraar Milieugezondheid en Toxicologie, VU Amsterdam
Prof. dr. Onno van Schayck, hoogleraar preventieve geneeskunde, Universiteit Maastricht
dr. J.F.M. (Job) van Boven, universitair hoofddocent "Doelmatig & Duurzaam medicijn gebruik", UMCG
Prof. Jean W.M. Muris, hoogleraar Huisartsgeneeskunde
J.M. Kampman, MD, PhD
Prof. Dirkjan van Schaardenburg
Dr. M.E. Jacobs (Amsterdam UMC)
L. Vlijm, Jeugdarts KNMG
Tai-ati Räkera, jeugdarts
Kelli Tiggelman, jeugdarts
Margarita Vossen, huisarts
C. Kuyvenhoven, huisarts
Yovita Rahardjo, huisarts
AnneMargot Roskott, huisarts
Huisartsenpraktijk Schure
Anneke Kwee, gynaecoloog
Janet Kwee, gynaecoloog
Dr. CAH Janssen, gynaecoloog
ECJ Verheijen, gynaecoloog
Dr. Janneke Hoogstad, gynaecoloog
Esther Oostenveld, gynaecoloog
Iris Wichers, de Klimaat Dokter
Anna Kretova, diëtist-onderzoeker
drs. P.A.M Wallage, apotheker
Pauli Bles, arts Maatschappij + Gezondheid
Lara Stokman, arts Maatschappij + Gezondheid

TOELICHTING

Forever chemicals

PFAS (poly- en perfluoralkylstoffen) zijn een groep van meer dan 10.000 door de mens gemaakte chemische stoffen. Vanwege hun water-, vet- en vuilafstotende eigenschappen zijn ze in een scala aan producten verwerkt; van koekenpannen tot medische hulpmiddelen en van regenjassen tot blusschuim. In de landbouw en daarmee onze voedselvoorziening is een toename te zien van het gebruik van PFAS-pesticiden. PFAS zijn echter extreem slecht afbreekbaar; veel PFAS worden zelfs helemaal niet afgebroken. Van bepaalde soorten PFAS, zoals PFOS en PFOA, weten we dat ze zich in ons lichaam, in dieren en in planten ophopen, zich makkelijk en snel in het milieu verspreiden en al bij lage concentraties giftig zijn. Het wetenschappelijk bewijs dat deze 'forever chemicals' in alle fasen van hun levenscyclus (productie, gebruik en afval) slecht zijn voor mens en milieu stapelt zich dan ook op.

Blootstelling aan PFAS brengt de volksgezondheid in gevaar

De PFAS die grondig zijn onderzocht, worden consequent in verband gebracht met nadelige effecten op het immuunsysteem, het cholesterolgehalte in het bloed en op de lever. Volgens het Internationaal Agentschap voor Kankeronderzoek (IARC) van de Wereldgezondheidsorganisatie is PFOA, dat jarenlang door Chemours werd geloosd in het oppervlaktewater van Zuid-Holland, een bewezen kankerverwekkende stof; er zijn aanwijzingen dat PFOA nier- en zaadbalkanker kan veroorzaken. Tijdens het rondetafelgesprek over PFAS, afgelopen april in de Tweede Kamer, hebben artsen en wetenschappers de schadelijke effecten van PFAS op de gezondheid helder uiteengezet. Ook verwijzen we graag naar de open brief van KWF Kankerbestrijding en de Consumentenbond die vergelijkbare zorgen adresseren en maatregelen tegen PFAS eisen. Het is onze gezamenlijke overtuiging dat de toekomst PFAS-vrij moet zijn.

Alarmerende risico's voor (ongeboren) kinderen

PFAS worden alom in onze leefomgeving en in ons lichaam aangetroffen. Uit onderzoek blijkt de aanwezigheid van PFAS in bloed, urine, de placenta en moedermelk. Dit betekent dat kinderen al in de baarmoeder worden blootgesteld aan PFAS en dat ze na de geboorte via borstvoeding PFAS binnenkrijgen. Blootstelling aan PFAS kan leiden tot schade aan het immuunsysteem; bij kinderen kan zich dat uiten door een zwakkere respons op vaccinaties. Dit is de reden dat de Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid (EFSA) in 2021 de gezondheidkundige grenswaarde voor vier veelvoorkomende PFAS (PFOS, PFOA, PFNA en PFHxS) sterk heeft verlaagd. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) werkt momenteel ook met deze waarde.

Blootstelling aan PFAS wordt verder in verband gebracht met nadelige effecten op de ontwikkeling van de hersenen en het zenuwstelsel, en met een lager geboortegewicht. De Internationale Federatie van Gynaecologie en Verloskunde (FIGO) stelt dat PFAS een risico vormen voor kinderen en zwangere vrouwen, en roept op tot het uitsluiten van PFAS.

Hoge kosten voor de zorg

Het opruimen van PFAS-vervuiling in Nederland kostte tot nu toe al minstens 68 miljoen euro. Blijven we doorgaan met de onbeperkte uitstoot van PFAS, dan kost het Europa over een periode van 20 jaar in totaal 2 biljoen euro om PFAS uit het drinkwater en de bodem te krijgen. Dat is dus 100 miljard euro per jaar.

Ook voor de zorg is de economische impact aanzienlijk. Volgens berekeningen van de Nordic Council of Ministers bedragen de geschatte kosten voor de gezondheidszorg door PFAS-blootstelling in Europa

jaarlijks tussen de 52 en 84 miljard euro. Dat zijn vermijdbare kosten, als we inzetten op preventie en een integrale aanpak van gezondheid via 'health in all policies'. Net als de Unie van Waterschappen, de drinkwaterbedrijven, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en negen op de tien Nederlanders zeggen wij daarom: pak het probleem bij de bron aan, en verbiedt de productie, lozing en het gebruik van PFAS.

PFAS-vrije alternatieven in de medische sector

In de medische sector worden PFAS ook veelvuldig toegepast; niet alleen in medische hulpmiddelen zoals katheters, stents, chirurgische instrumenten en diagnostische apparatuur, maar ook in medisch textiel en astma puffers. De sector is daarmee een belangrijke bron van PFAS-uitstoot. Mede op initiatief van Nederland ligt er nu een Europees restrictievoorstel op tafel waarin wordt voorgesteld om PFAS geleidelijk uit te bannen. Wij steunen dit voorstel en benadrukken dat voor bepaalde medische toepassingen geschikte alternatieven beschikbaar zijn, zoals PFAS-vrije astma puffers en intraveneuze anesthesie in plaats van fluorhoudende anesthesiegassen. Daarbij biedt het restrictievoorstel voldoende tijd om, daar waar nog geen alternatieven voorhanden zijn, deze te ontwikkelen. De medische sector hoeft dus absoluut niet te worden gebruikt als excuus om het voortdurende gebruik van PFAS te legitimeren.

Biomonitoring

PFAS bedreigen de gezondheid van alle Nederlanders. Mensen maken zich daar terecht zorgen over. Het is cruciaal dat de overheid regelmatig monitort aan welke schadelijke chemicaliën burgers blootstaan, zodat er adequate maatregelen genomen kunnen worden om deze blootstelling te beperken. Dit is ook het advies van de Gezondheidsraad. Helaas ontbreekt het in Nederland voornamelijk aan een structureel biomonitoringsprogramma. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Vlaanderen waar gekeken wordt naar wel honderden chemische stoffen, inclusief PFAS.

Onze eisen

Zeven politieke partijen, waaronder D66 en GroenLinks-PvdA, hebben het Stembusakkoord 'Op weg naar een PFAS-vrije samenleving' getekend. Laat dat geen loze belofte zijn. **Wij vragen u om in het nieuwe regeerakkoord de gezondheid van mensen voorop te stellen en te ijveren voor heldere nationale en Europese wet- en regelgeving:**

1. Nul-lozing: een verbod op de lozing van PFAS om een toename van schadelijke gezondheidseffecten te voorkomen. Dat betekent geen nieuwe vergunningen voor PFAS-lozingen, en bestaande vergunningen moeten zo snel mogelijk naar nul uitstoot in lucht, water en bodem.
2. Uitvoering van de VNG-motie: een landelijk verbod op de productie, import en het gebruik van PFAS.
3. Steun aan het Europese PFAS-restrictievoorstel, waarbij Nederland een voortrekkersrol neemt in het beschermen van de volksgezondheid.
4. Snelle invoering van humane biomonitoring, waarbij de Nederlandse overheid regelmatig meet aan welke schadelijke chemicaliën burgers blootstaan zodat er adequate maatregelen genomen kunnen worden om deze blootstelling te beperken.
5. Samen met de medische beroepsgroep als betrouwbare partner zorgdragen voor betere kennisdeling en voorlichting van burgers over blootstellingsbronnen en risico's van PFAS.

202500930

Van:

Aan:

Tweede Kamer der Staten-Generaal
T.a.v. Prof.dr. Rianne Letschert
cc. fractievoorzitters en onderwijswoordvoerders JA21, VVD, CDA, D66 en Gl/PvdA
Prinses Irenepad 1
2595 BG te Den Haag

Onderwerp: formatie en onderwijsbeleid

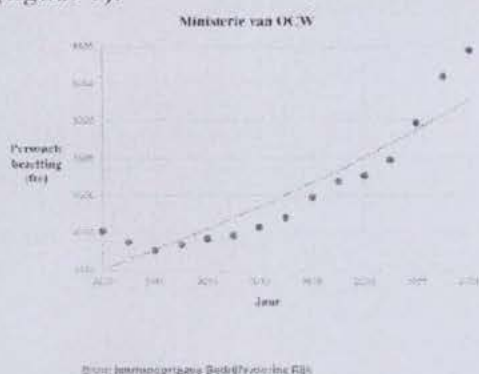
Meppel, 16 december 2025

Geachte Prof.dr. Letschert,

Pal na de verkiezingen gaven de fractievoorzitters van D66 en CDA aan dat zij zich graag laten informeren door experts uit de praktijk. Die handschoen heb ik opgepakt en ik heb hen derhalve gemaïld op 18 november. Nu de formatie van een kabinet weer een stap(je) verder is meen ik er goed aan te doen u ook te informeren, want mijn zorgen over het funderend onderwijs (PO en VO) zijn bijzonder groot. Ik zal proberen kort en bondig te blijven en niet uitpuittend te zijn. Voorts laat ik mij graag leiden door verifieerbare (harde) feiten. Ter zake.

Funderend onderwijs in getallen

In 2018 genoten 1,51 miljoen kinderen primair onderwijs; in 2024 waren dat er 1,46 miljoen.¹ Er is dus sprake van een lichte daling. In dezelfde periode was er in het VO ook sprake van een lichte daling (2018: 1,01 miljoen leerlingen; 2024: 975 duizend leerlingen).² Gek genoeg daalde het aantal ambtenaren van MinOCW niet mee. Integendeel. Het ambtenarenbestand steeg nagenoeg exponentieel (figuur 1).

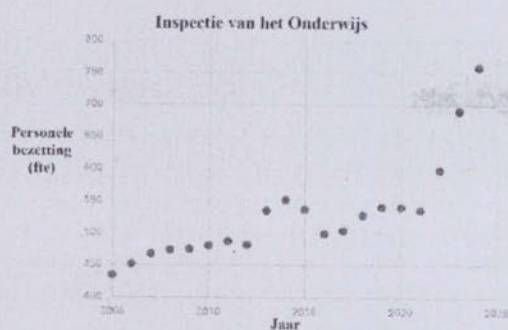

Figuur 1: trend ambtenarenbestand MinOCW

Buiten “het klaslokaal” stijgt er nog meer. Sinds een paar jaar neemt het personeelsbestand van de Inspectie van het Onderwijs (IvhO) substantieel toe (figuur 2).

¹ Zie: <https://www.ocwincijfers.nl/sectoren/primair-onderwijs/leerlingen/aantallen-ontwikkeling-aantal-leerlingen>.

² Zie: <https://www.ocwincijfers.nl/sectoren/voortgezet-onderwijs/leerlingen/leerlingenaantallen-voortgezet-onderwijs>.

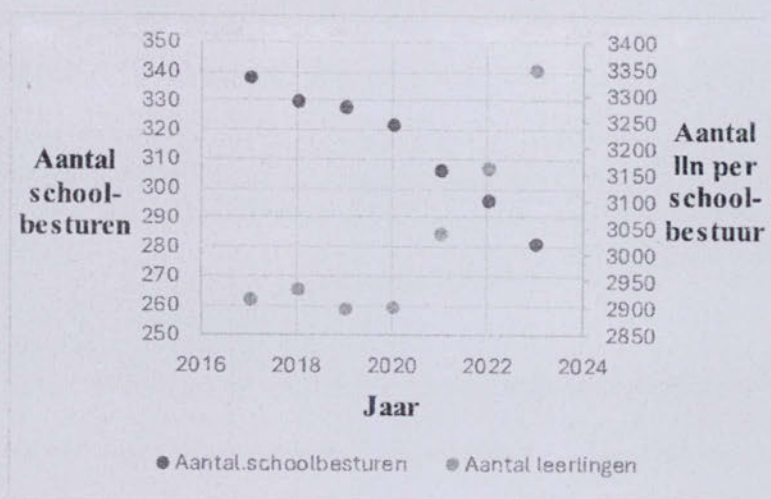

Bron: Jaarverslagen Inspectie van het Onderwijs

Figuur 2: trend personeelsbestand IvhO

De stijging van het personeelsbestand van de IvhO is, zo blijkt uit de jaarverslagen van IvhO, het gevolg van het beleidsprogramma "Versterking Toezicht". Vermoedelijk was/is het vertrouwen in de kwaliteit van het funderend onderwijs, vanuit Den Haag, in tijden van een kwantitatief en kwalitatief lerarentekort, aan het dalen en neemt de drang naar controle op schoolbesturen dus toe.

Schoolbesturen zijn immers, in het zeer gedecentraliseerde Nlse onderwijsbestel, verantwoordelijk voor de onderwijskwaliteit op scholen. Zij krijgen hiervoor belastinggeld op basis van een zogeheten lumpsumfinanciering en genoten (en genieten) dus een grote bestuurlijke autonomie in de besteding van dat belastinggeld. Op schoolbesturen kan echter niet een wezenlijke democratische controle worden uitgevoerd, zoals dat wel gebeurt bij een gemeente. Tegelijkertijd neemt het aantal schoolbesturen in Nl overigens af vanwege fusies tussen schoolbesturen. De gemiddelde omvang en maatschappelijke invloed van een schoolbestuur nemen daardoor juist toe (figuur 3). (Er komen steeds meer schoolbesturen die groter zijn dan een gemeente!)

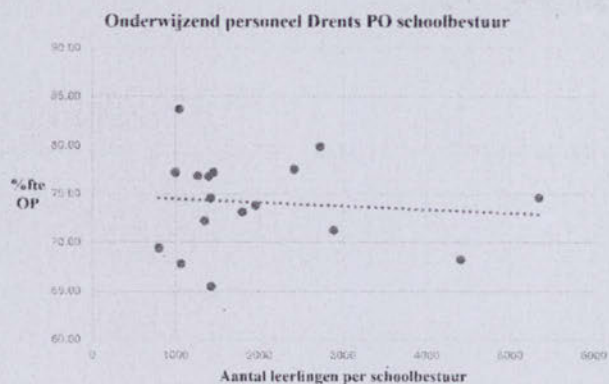
Figuur 3: toename aantal leerlingen per VO-schoolbestuur.³

Uit praktische ervaring kan ik u melden dat fuseren doorgaans geschiedt op bekende premisses als: "dan kunnen we efficiënter werken", "dan is er minder overhead", "samen staan we sterk", "bekostiging van het Rijk is niet toereikend", etc. In werkelijkheid zit een gemiddeld schoolbestuur er financieel, al jarenlang, warmpjes bij.⁴ Tevens geldt als ik mij beperk tot de mooiste provincie van

³ Bron: OCW in Cijfers. Voor het PO geldt in essentie hetzelfde.

⁴ Sinds een paar jaar is er zelfs een nieuw kengetal van kracht ter bevordering van een doelmatige omgang met belastinggeld van schoolbesturen, de zogeheten 'signaleringswaarde normatief publiek eigen vermogen'. Ik heb hierover diverse opinies geschreven en ben hiervoor ook naar Den Haag afgereisd voor een hoorzitting. Van politiek links tot politiek rechts was men de te hoge financiële reserves meer dan beu.

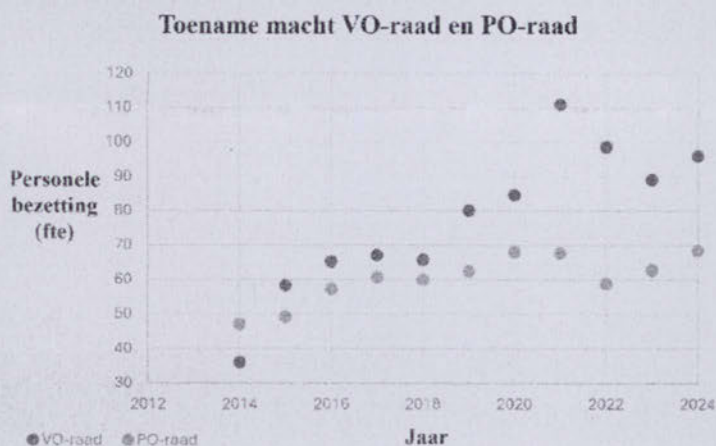
Nederland – Drenthe – dat schoolbesturen, zodra ze groter zijn in omvang, helemaal niet per definitie een lagere overhead hebben (figuur 4).

Bron: jaarrekeningen (2024) Drentse PO schoolbesturen

Figuur 4: percentage onderwijzend personeel (OP) per schoolbestuur.

Schoolbesturen zijn praktisch allemaal lid van de PO-raad of de VO-raad. Deze beide belangenverenigingen worden deels bekostigd vanuit MinOCW op basis van subsidies en via contributies van haar leden: de schoolbesturen. Zowel de PO-raad als de VO-raad zijn, in tijden van lerarentekorten en dalende leerlingaantallen, aan het groeien (figuur 4).

Bron: jaarrekeningen PO-raad en VO-raad

Figuur 4: groei van de PO-raad en de VO-raad.

Kortom. Ik kan mij bepaald niet aan de indruk onttrekken dat personele drukte buiten “het klaslokaal”, zowel binnen als buiten de muren van scholen en schoolbesturen, op kosten van de belastingbetaler aan het toenemen is terwijl er grote zorgen zijn over de kwaliteit van het funderend onderwijs.⁵ Wil het nieuwe kabinet op deze, voor de belastingbetaler, ondoelmatige voet verder? Ik hoop van niet. Liever zie ik dat elke klas een goede docent heeft en dat er minder overhead is.

⁵ Het is de moeite waard om ook de oratie van Prof.dr. Edith Hooge (voormalig voorzitter van de De Onderwijsraad) te lezen. Zij wijst erop dat, sinds de jaren 90, ofwel bij de start van lumpsumfinanciering, het maatschappelijk middenveld in de sector onderwijs steeds groter wordt op kosten van de belastingbetaler.

Scheve verhoudingen en democratische controle

Er is nog meer loos, maar allereerst: ik klaag niet over mijn salaris. Ik red mij prima. Met deze disclaimer achter de rug maak ik direct de stap naar CAO's. Onder de CAO's in het funderend onderwijs staat niet een handtekening van een onderwijsminister, dat terwijl een minister democratisch kan worden gecontroleerd. De steeds groter wordende PO-raad en de VO-raad zetten, vanuit hun rol als werkgeversorganisatie, wel een handtekening. Maar beide belangenverenigingen kunnen niet democratisch worden gecontroleerd door de volksvertegenwoordiging. Tegelijkertijd hebben ze dus wél grote invloed op de aanwending van miljarden belastingeuro's. In mijn ogen is dat maatschappelijk scheef.⁶

Het vertrouwen in schoolbesturen, vanuit Den Haag, lijkt af te nemen. Het huidige demissionaire kabinet heeft immers een wetsvoorstel gestuurd naar de Raad van State en dat met veel kritiek weer teruggekregen.⁷ In het wetsvoorstel wordt voorgesteld om de 'lumpsumfinanciering' zodanig te wijzigen dat er doelmatiger wordt omgegaan met belastinggeld. In zekere zin is dat logisch. Het principe van lumpsumfinanciering is echter vertrouwen in schoolbesturen en die schoolbesturen vrijheid van handelen te geven. Hoe gaat het nieuwe kabinet hiermee om?

Voorstellen; niet uitputtend

1. Vacaturestop bij MinOCW.
2. Vacaturestop bij IvhO.
3. Subsidies aan onderwijs-gerelateerde NGO's vanuit MinOCW stoppen dan wel zwaar reduceren.⁸
4. De reductie aan subsidies, genoemd bij voorstel 3, stoppen in een scholingsfonds voor docenten om een extra en/of hogere lesbevoegdheid te halen.
5. De reductie aan subsidies, genoemd bij voorstel 3, stoppen in een fonds voor docenten die een proefschrift willen schrijven.
6. Besturenfusies stoppen.
7. Handtekening van een onderwijsminister onder CAO's ter bevordering van "geld naar de klas" i.p.v. overhead.
8. De lumpsumfinanciering aan banden leggen.
9. Onderwijshuisvesting: zet in op scholen die niet te groot worden om sociale veiligheid te waarborgen.
10. De Onderwijsraad: 50 % van de leden dient voor de klas te staan.
11. Verandering in politieke mindset: ga eens om tafel met echte docenten in plaats van onderwijs-gerelateerde NGO's.

Tot nadere toelichting bereid.

Met vriendelijke groet,

Piusminus 20 jaar fulltime docent scheikunde op een middelbare school in het noorden (bèta-brein)
Wetenschapshistoricus, in 2023 gepromoveerd aan een universiteit in het zuiden (alfa-brein)
Tal van onderwijsopinie in *NRC*, *Trouw*, *Dagblad van het Noorden*, *De Volkskrant*, *Het Onderwijsblad* en *Didactief*

<https://scholar.google.com/citations?user=-k7QxtEAAAIA&hl=nl&oi=ao>

<https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/research-between-science-society-and-politics-the-history-and-sci/>

<https://www.linkedin.com/in/arjan-linthorst-a8757817/>

⁶ Inzake CAO's van Defensie en Politie zet een minister wel een handtekening.

⁷ Zie: <https://www.madvanstate.nl/actueel/nieuws/oktober/advies-gerichte-bekostiging-onderwijs/>.

⁸ Het gaat om honderden miljoenen euro's per jaar.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kenmerk: 202500931

Den Haag, 22 december 2025

Geachte

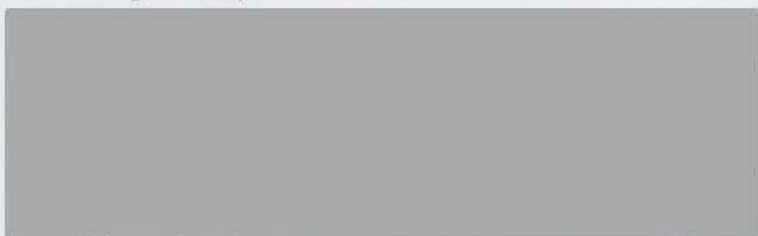
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur